

LES DONES AL SEGLE XV SEGONS LA DOCUMENTACIÓ NOTARIAL ANDORRANA

Maite Martí i Blanco

CAPÍTOL 1. OBJECTIUS I METODOLOGIA

1.1. OBJECTIUS

Aquest projecte d'investigació, que porta com a títol *Les dones al segle XV segons la documentació notarial andorrana*, pretèn incorporar a la Història de les Dones les vivències i peculiaritats de les dones andorranes de la Baixa Edat Mitjana, tal i com ja s'està fent o s'ha fet en altres indrets.

La societat medieval era una societat clarament segregacionista, no només en allò relacionat amb els grups socials, sinó també en allò relatiu als grups de gènere: les dones sempre van ser considerades inferiors a qualsevol home del seu mateix rang.

Aquesta inferioritat, que resulta tan evident en molts nivells de la societat baix-medieval, es desconeix encara si queda també reflectida en els escrits que fan les dones. No m'estic referint als escrits de grans literates ni a les memòries dels convents femenins, sinó als documents d'aplicació del dret, i més concretament als testaments.

Els testaments són un tipus documental que empraven tots els grups socials i tots els grups de gènere indistintament quan s'atansava el moment seu traspàs. En els testaments les persones podien disposar lliurement dels seus béns amb algunes limitacions legals. És per això que els testaments són una font tan important per l'estudi de la Història de les Dones, ja que aquestes dones no acostumaven a tenir veu pròpia ni a ser considerades amb els mateixos drets que els homes¹. I és a partir de fonts com els testaments que es pot accedir de forma directa als seus pensaments, les seves afeccions i els seus vincles amb altres persones i veure si aquesta desigualtat legal s'aplicava realment en tots els àmbits de societat.

Malgrat que el nostre estudi es basa principalment en la informació que hem pogut extreure dels testaments, també hem necessitat complementar aquesta informació amb la que ens aporten altres tipus documentals, com els capítols matrimonials, ja que en moltes ocasions les disposicions que apareixen en els testaments no són més que la repetició d'altres disposicions que es van acordar quan el testador o la testadora va redactar els seus capítols matrimonials.

¹ Per exemple, la tutoria dels fills era un dret que només tenia el pare, i la mare únicament podia exercir com a tutora si el seu marit al morir la instituïa om a tal. Si la dona no aconseguia ser tutora dels seus fills els podia perdre per a sempre.

Una de les premisses de la Història de les Dones és que les dones, com a tals, són un grup diferenciat dels homes que ha de ser tractat historiogràficament i metodològicament com a tal. Les dones, pel fet de ser-ho, han tingut unes experiències diferents de les dels homes que han estat condicionades pel seu sexe. És a dir, que no haurien tingut les mateixes experiències vitals si haguessin nascut homes.

En aquest treball intentarem fer una primera aproximació a les dones andorranes de finals de l'Edat Mitjana. Explicarem quines eren les seves devocions, les seves necessitats i el suport que van rebre de les persones que les envoltaven en els moments que més ho van necessitar, com quan van quedar-se vídues. També farem referència als oblits que van patir en moltes ocasions dels seus marits i de la cura que van tenir els seus fills d'elles.

Al tractar-se d'una primera aproximació a un tema que encara no ha estat tractat en el marc geogràfic d'Andorra, no pretenem fer un treball que aprofundeixi en cap aspecte en concret, sinó que la nostra intenció és començar a desbrossar el camí que hauran de seguir posteriors estudis, i per això hem optat per fer un recorregut per alguns dels aspectes més significatius de les vides de les andorranes del segle XV a partir de les dades que ens aporten els testaments. Per això mateix, els temes que hem estudiat es podrien classificar en dos grans blocs:

- La religiositat i el món devocional, on s'analitzaran les disposicions referents al traspàs dels individus i els llegats pietosos que encomanen per la salvació de les seves ànimes.
- Els vincles afectius, on es parlarà de la relació de les dones amb les persones que formen la seva família, i molt especialment de les dones com a mares i com a mullers.

Tot això ens ha de permetre tenir una primera visió general de la manera de viure que tenien les dones de les Valls d'Andorra al segle XV i saber si aquesta manera de viure venia marcada o no per la pertanyença a un grup de gènere. També ha de servir per obrir una via, la de la Història de les Dones, que a Andorra encara es troba per encetar.

1.2. METODOLOGIA

El nostre estudi pretén obtenir una visió general de la situació de les dones de la baixa Edat Mitjana andorrana a partir de casos particulars. Això suposa l'utilització de nombrosos instruments (114 testaments, 40 inventaris i 65 capítols matrimonials) que per a ser realment útils s'han de buidar i classificar.

Tota la informació extreta dels documents continguts en els manuals notariais es troba classificada en una base de dades informàtica que ens ha permés accedir amb una major rapidesa a cada aspecte en concret que ens ha interessat treballar. Aquesta base de dades consta de 2789 registres, un per cadascun dels individus que apareixen en cada document. Aquests registres contenen tota la informació que ens aporta la documentació sobre aquella persona.

A partir d'aquesta inestimable ajuda informàtica, hem pogut estructurar aquest estudi en dues parts fonamentals: la part relativa a la mentalitat de les dones i la part relativa als seus vincles afectius.

La primera part del treball vol conèixer com s'enfronten les dones andorranes de finals de l'Edat Mitjana a la proximitat de la mort, la qual cosa es farà amb l'anàlisi de les clàusules inicials dels testaments, que són aquelles que fan referència a la religiositat i al món devocional de les persones.

El fet que la informació relativa a aquesta part del treball sigui sistemàtica en bona part de la documentació ens ha fet decantar per emprar una metodologia en la qual es doni una major importància a l'element quantitatiu i l'estadística.

Dins d'aquest apartat s'estudiaran els aspectes més relacionats amb la mentalitat, com poden ser els rituals funeraris, les almoines i la importància de les misses encomanades per l'ànima dels difunts. En un altre apartat es treballarà amb els llegats pietosos fets a les esglésies i capelles de les Valls d'Andorra, i als convents i monestirs situats fora d'aquestes contrades.

Aquests dos apartats seran importants per comparar com es manifesten la pietat masculina i la pietat femenina i si aquestes es poden diferenciar per raó del gènere de la persona que fa testament, de manera que es pugui determinar si existeix una pauta de comportament devocional vinculada als grups de gènere o bé als grups parroquials.

La segona part del treball aprofundirà en els vincles afectius que tenen les andorranes del segle XV amb les persones del seu entorn. En aquest apartat ens centrarem en les diferents persones que formen la família baix-medieval andorrana: el marit, la muller, els fills i les filles, els pares, els germans i les germanes.

Dins d'aquest apartat també es farà una menció destacada a la relació de les dones amb els seus fills i filles. Resultarà molt important la comparació dels llegats que fan dones i homes als seus fills i les seves filles, ja que d'aquesta manera podrem veure com es manifesta en la documentació un comportament social habitual en el qual un grup de gènere queda segregat respecte l'altre.

També analitzarem de forma molt més breu les clàusules dels llegats als hereus universals i a les amistats. Els llegats que es fan als amics i amigues poden ser decisius en el moment d'establir si apareixen indicis de solidaritats femenines que ja s'han demostrat en altres indrets i per altres èpoques.

A diferència d'allò que succeïa en la primera part del treball, on la informació era present en gairebé tota la documentació, en aquesta segona part ens trobem que per analitzar bé les dades obtingudes hem d'emprar un mètode qualitatiu, on resulti més important el fet puntual que l'estadística de la seva aparició. Per això treballarem més els casos individuals.

El motiu d'estudi d'aquest treball són les dones de les Valls d'Andorra, però per valorar millor la informació que ens aporten els seus testaments cal contrastar aquesta informació amb la que es desprèn dels testaments realitzats pels homes en el mateix període. D'aquesta manera es farà servir el mètode comparatiu per analitzar les disposicions testamentàries d'unes i altres.

D'aquesta manera no només extreurem conclusions sobre la vida de les dones andorranes a la baixa Edat Mitjana, sinó que aquestes conclusions aniran complementades i reforçades per les que haurem pogut extreure dels testaments dels homes.

L'anàlisi dels testaments fets pels homes respon a tres motius:

1. Actuen com a element contrastador. És a dir, permeten comparar les disposicions fetes per les dones amb les fetes pels homes i valorar-les totes en la seva justa mesura.

2. Proporcionen una informació de gran valor en si mateixa. És més, no es pot oblidar que el fet diferencial femení no es pot concebre sense un fet diferencial masculí, i que ambdós fets es complementen i justifiquen l'existència de l'altre.
3. Hi ha aspectes de la vida de les dones que només poden ser estudiats a partir els testaments masculins, com seria la situació en què queden les vídues.

Cal tenir en compte per acabar que, ja que aquest estudi és una primera aproximació, i a l'espera de properes aportacions a la Història de les Dones a Andorra, les conclusions que es puguin extreure d'aquest treball no deixen de ser provisionals i han de ser considerades només com una aportació inicial a un tema pràcticament desconegut en la historiografia andorrana.

CAPÍTOL 2. FONTS

2.1. FONTS

FONTS CONSULTADES

En un estudi basat en fonts documentals la nostra tasca es va desenvolupar principalment a l'Arxiu Històric Nacional d'Andorra, què és el lloc on es custodia la documentació que es conserva de les Valls d'Andorra.

Vam centrar la nostra recerca en el Fons Notarial de l'arxiu del Tribunal de Corts, que és el fons on es recull una bona part de la documentació notarial de les valls d'Andorra. Aquest fons posseeix una variada tipologia documental, de la qual hem triat els testaments com a base del nostre treball de recerca. Més concretament dels testaments redactats des de finals del segle XIV a mitjans del segle XV.

La riquesa documental de l'arxiu del Tribunal de Corts és extraordinària i permet l'estudi de nombrosos temes relacionats amb la vida diària de la comunitat rural andorrana des de l'Edat Mitjana fins als nostres dies gràcies a la documentació recollida en els protocols notariaus.

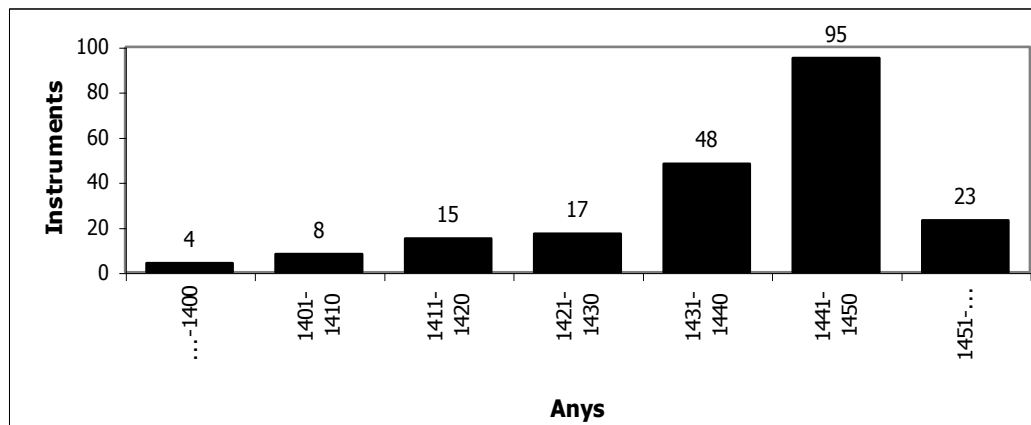
De tota manera, la informació que hem extret dels testaments ha estat implementada amb la que hem aconseguit d'altres tipus documentals de l'època, com serien els capítols matrimonials i, més superficialment, els inventaris. Aquesta mena d'informació seria secundària, però no per això menys rellevant, ja que ens permet complementar i aclarar aspectes que en els testaments únicament s'entrevegin o puguin generar dubtes.

El Fons Notarial de l'arxiu del Tribunal de Corts no té un índex temàtic d'allò que conté cada manual, ja que en aquests manuals s'acostumaven a anotar tota mena d'instruments sense cap distinció per temes. En aquests llibres hem trobat els capítols matrimonials i alguns dels testaments que hem analitzat en aquest estudi. També hi ha uns altres llibres, anomenats manuals de testaments, on els notaris escrivien les darreres voluntats dels andorrans i les andorranes. D'aquests manuals de testaments hem extret la majoria de testaments i els inventaris amb els quals hem treballat.

En el nostre treball hem emprat un total de vint-i-dos volums redactats per quatre notaris diferents. La documentació emprada comprèn els anys 1393 a 1459, i creiem que poden ser una bona mostra d'allò que succeïa a l'Andorra de la primera meitat del segle XV. No obstant, aquesta

documentació no es reparteix de manera uniforme en el temps, sinó que la trobem distribuïda de forma molt desigual.

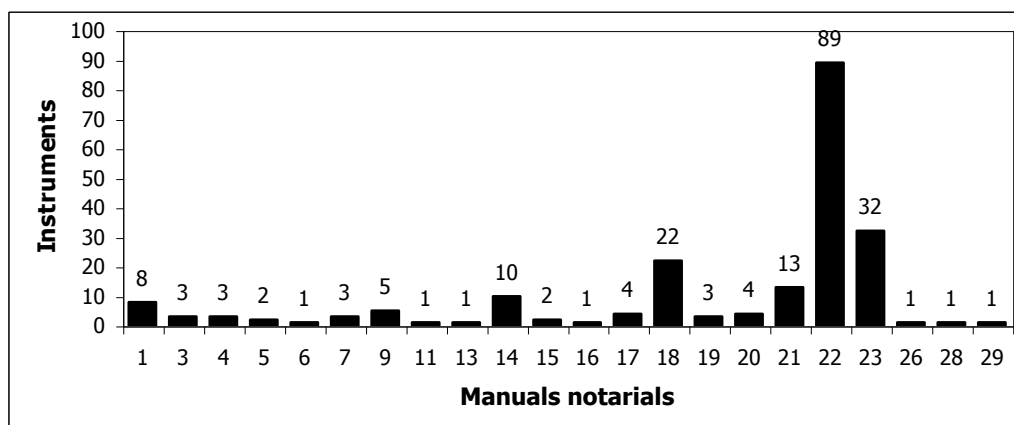
DISTRIBUCIÓ DELS INSTRUMENTS NOTARIALS PER DESENIS

Entre els anys 1441 i 1450 es redactà prop de la meitat de la documentació que hem emprat en aquest treball, i gairebé una altra quarta part d'aquesta en el disseny 1431-1440. Pel contrari, els instruments redactats fins 1430 són menys abundants.

Aquest desequilibri entre els instruments més antics i els testaments més moderns pot explicar-se si ens fixem en els manuals notariais dels quals els hem extret:

DISTRIBUCIÓ DELS INSTRUMENTS NOTARIALS EN ELS MANUALS

La major part dels instruments notariais pertanyen als manuals 22 i 23 i van ser redactats pel notari Guillem Carreu. Aquesta gran diferència numèrica respecte a la resta de volums es deu a que aquests dos llibres estan dedicats exclusivament a la recopil·lació de testaments i d'inventaris,

mentre que la resta de la documentació emprada comparteix els manuals notariais amb altres tipus d'instruments.

FONTS EMPRADES. TESTAMENTS

AHN-FN-ATC 1: [*Llibre*] del notari Joan de Pou.

AHN-FN-ATC 9: "*Regestrum scribanie vallium Andorre inceptum [...]*". Notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 11: [*Registre*] del notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 16: "*Regestrum scribanie vallium Andorre omni a Nativitate Domini millesimi CCCCi vicesimi septimi et die decima secunda mensis iunii*". Notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 18: "*Manual núm. 1. Manuale primum mei Berengarii de Castra Arnaldi, notarii publici vallium Andorre pro dominis episcopo Urgellensis et comite Ffluxi*". Notari Berenguer de Castellarnau.

AHN-FN-ATC 20: [*Manual*] del notari Berenguer de Castellarnau.

AHN-FN-ATC 21: [*Llibre de testaments*] del notari Berenguer de Castellarnau.

AHN-FN-ATC 22: Manual de testaments núm. 1. "*In nomine Domini (...) Guilelmo Carreu, notarius publicus vallium Andorre auctoritate dominorum episcopi Urgellensis et comitis Ffluxi incipio primum manuale testamentorum (...)*". Notari Guillem Carreu.

AHN-FN-ATC 23: Manual de testaments núm. 2. "*In Dei nomine (...) ega Guilelmus Carreu, notarius publicus vallium Andorre auctoritate dominorum episcopi Urgellensis et comitis Ffluxi incipio secundum manuale testamentorum (...)*". Notari Guillem Carreu.

AHN-FN-ATC 26: [*Manual*] del notari Guillem Carreu.

FONTS EMPRADES. CAPÍTOLS MATRIMONIALS

AHN-FN-ATC 1: [*Llibre*] del notari Joan de Pou.

AHN-FN-ATC 3: [*Registre*] del notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 4: "*Regestrum escribanie vallium Andorre*". Notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 5: [*Registre*] del notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 6: [*Registre*] del notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 7: [*Registre*] del notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 9: "*Regestrum scribanie vallium Andorre inceptum [...]*". Notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 13: [*Registre*] del notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 14: "*Hoc est regestrum vallium Andorre anni domini milesimi CCCCmi XXmi*". Notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 15: "*Regestrum scribanie [vallium Andorre]*". Notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 17: [*Registre*] del notari Ramon Capdevila.

AHN-FN-ATC 18: Manual núm. 1. "*Manuale primum mei Berengarii de Castra Arnaldi, notarii publici vallium Andorre pro dominis episcopo Urgellensis et comite Ffluxi*". Notari Berenguer de Castellarnau.

AHN-FN-ATC 19: [*Manual*] del notari Berenguer de Castellarnau.

AHN-FN-ATC 20: [*Manual*] del notari Berenguer de Castellarnau.

AHN-FN-ATC 28: [*Manual*] del notari Guillem Carreu.

AHN-FN-ATC 29: [*Manual*] del notari Guillem Carreu.

FONTS EMPRADES. INVENTARIS

AHN-FN-ATC 21: [*Llibre de testaments*] del notari Berenguer de Castellarnau.

AHN-FN-ATC 22: Manual de testaments núm. 1. "*In nomine Domini (...) Guilelmo Carreu, notarius publicus vallium Andorre auctoritate dominorum episcopi Urgellensis et comitis Ffluxi incipio primum manuale testamentorum (...)*". Notari Guillem Carreu.

AHN-FN-ATC 23: Manual de testaments núm. 2. "*In Dei nomine (...) ega Guilelmus Carreu, notarius publicus vallium Andorre auctoritate dominorum episcopi Urgellensis et comitis Ffluxi incipio secundum manuale testamentorum (...)*". Notari Guillem Carreu.

PRESENTACIÓ DEL MATERIAL I COMENTARI DEL MATEIX

En l'anterior apartat hem avançat que per a realitzar aquest estudi hem emprat tres tipologies documentals: els testaments, els capítols matrimonials i els inventaris, i a continuació justificarem el per què d'aquesta tria.

Els capítols matrimonials no eren simplement una acta de casament, sino que en ells s'establia el règim econòmic dels nous cònjuges, quins béns aportava cada membre al matrimoni i com podia disposar d'ells durant la seva vida i un cop morta la seva parella. També establien quina línia havia de seguir la transmissió d'aquests béns i qui havia de ser l'hereu universal del matrimoni.

Els testaments són un tipus documental que empraven indistintament tots els individus quan sentien que s'atansava el moment del seu traspàs, i suposen la legitimació de la transmissió d'uns béns que ja havia estat anteriorment apuntada en els capítols matrimonials.

Els testadors i les testadores podien disposar lliurement dels seus béns per a fer-ne amb ells allò que desitgessin, únicament restringits per una sèrie de disposicions legals (legítima, quarta trebel·liànica...). És per això que els testaments són una font important per l'estudi de la situació de

les dones, ja que aquestes dones no acostumaven a tenir veu pròpia ni a ser considerades individus de ple dret. I és a partir de fonts com els testaments que es pot accedir d'una forma més directa als seus pensaments, les seves afeccions i els seus vincles amb altres persones.

Els inventaris són un tipus documental que ens permet atansar-nos als béns materials dels quals disposava cada individu en el moment de la seva mort. Acostumen a redactar-se pocs dies després de l'enterrament i responen als més diversos motius. Resulten més comuns aquells que es fan per tal que l'hereu universal pugui saber quines possessions ha heretat.

Tot i que pot semblar el contrari, els inventaris poden aportar molta informació del sentir de les persones que ordenaven la seva redacció. Així, per exemple, tenim un inventari en què la vídua del difunt admet que inventariant els béns és l'única forma que té de poder recuperar el seu dot i l'escreix, o bé un altre cas en què els tutors de la pubilla òrfena inventarien els pocs béns que li queden a la nena per motiu de les seves núpcies amb un cabaler.

CAPÍTOL 3. MARC HISTÒRIC

3.1. CONTEXT HISTÒRIC: ANDORRA A LA BAIXA EDAT MITJANA (SEGLES XIV I XV)

Les Valls d'Andorra van desenvolupar durant tota l'Edat Mitjana una identitat pròpia que ha arribat fins l'actualitat, propiciada per la seva situació geogràfica entre dos grans territoris, Catalunya i França.

Les Valls d'Andorra van saber organitzar-se per sí mateixes en sis parròquies: Canillo, Encamp, Ordino, La Massana i Lòria. Les parròquies estaven subdividides en altres demarcacions menors i molt més antigues, anomenades quarts, amb jurisdicció pròpia sobre part del seu territori.¹

L'origen de les Valls d'Andorra com a entitat diferenciada de la resta de territoris dels Pirineus s'atribueix llegendàriament a Carlemany, però fins la primera meitat del segle XI no apareixen els primers testimonis escrits relacionats directament amb Andorra. Ens estem referint a la cessió que fa el rei franc Carles el Calb del territori de les Valls d'Andorra al seu vassall Sunifred, comte d'Urgell, l'any 843².

La vinculació de les Valls d'Andorra amb el bisbat d'Urgell serà una mica més tardana. Els comtes d'Urgell, amb residència a Balaguer, s'anaren desentenant de les pobres i llunyanes valls andorranes amb successives donacions en favor del bisbat d'Urgell entre els segles IX i XII, que culminaran amb la cessió al bisbat d'Urgell de tots els béns i drets que el comte d'Urgell Ermengol IV posseïa a les Valls d'Andorra.³

De tota manera el bisbat d'Urgell va haver de cercar protecció per tal de mantenir els seus drets sobre les Valls d'Andorra, i la va trobar en la Casa de Caboet. El bisbat d'Urgell cedia als Caboet els drets polítics, militars i judicials sobre el territori andorrà, però conservava la seva sobirania. Els drets dels Caboet sobre les Valls d'Andorra passaren als Castellbò i, d'aquests, a la Casa de Foix.

¹ ARMENGOL i VILA, Lúdia; Aproximació a la història d'Andorra, Institut d'Estudis Andorrans, Andorra la Vella, 1989 (1983). pàg. 77.

² GUILLAMET ANTON, Jordi; Aproximació a la història social, econòmica i política d'Andorra. Segles IX-XIII. Manuscrit. 1988. vol. 1, p. 28. Citat a ARMENGOL i VILA, Lúdia; op. cit. pàg. 17.

³ FIGAREDA i CAIROL, Pere; Les institucions del Principat d'Andorra, Rafael Dalmau Ed. (Col. Episodis de la Història, 315-316), Barcelona, 1998. pàg. 8.

La Casa de Foix va aconseguir augmentar els seus drets i les seves aspiracions sobre el territori andorrà fins al punt de negar-se a prestar jurament de fidelitat al bisbe d'Urgell. Per tal de garantir la pau, l'any 1278 el rei Pere III d'Aragó va fer signar a Pere d'Urg, bisbe d'Urgell, i a Roger Bernat III, comte de Foix, una sentència arbitral coneguda com Primer Pareatge d'Andorra. L'any 1288 es va signar el Segon Pareatge, que aclarava aspectes que havien quedat mal definits en l'anterior.

Els Pareatges defineixen les atribucions respectives del bisbe d'Urgell i del comte de Foix en matèria de jurisdicció civil i criminal, de servei militar i de recaptació d'impostos. També es confirmen a favor de les dues parts els drets dels quals ja gaudien. La justícia s'exerceix conjuntament mitjançant dos batlles (posteriorment anomenats saigs), cadascun dels quals és nomenat pel seu respectiu senyor. De la mateixa manera, cada senyor nomenava un notari.¹

A la pràctica, els Pareatges suposen la creació d'un senyoriu compartit i igualitari entre els dos senyors de les Valls, esdevenint alhora un control mutu que assegurà la pau i la neutralitat de les valls andorranes.²

Els segles XIV i XV van ser els de la lenta consolidació del règim polític i les institucions establertes en els Pareatges. Aquesta consolidació s'anirà enfortint amb la concessió de privilegis per part dels dos cosenyors, tot i que no sempre otorgats de forma conjunta.

Al parlar de les institucions andorranes s'ha de mencionar que per tal de poder actuar unitàriament i defensar els seus interessos comuns, els andorrans van crear un òrgan de govern comú a totes les parròquies anomenat Consell de la Terra³.

El Consell de la Terra estava format pels representants de les sis parròquies, els quals eren escollits anualment, i té els seus orígens en les assemblees de caps de casa que es convocaven quan s'havien de tractar temes que afectaven a tota la col·lectivitat. El Consell de la Terra tenia

¹ ARMENGOL i VILA, Lúdia; Aproximació a la història d'Andorra, Institut d'Estudis Andorrans, Andorra la Vella, 1989 (1983). pàgs. 30-33.

² FIGAREDA i CAIROL, Pere; Les institucions del Principat d'Andorra, Rafael Dalmau Ed. (Col. "Episodis de la Història", 315-316), Barcelona, 1998. pàg. 18.

³ Una explicació molt completa dels orígens i les funcions del Consell de la Terra és la que es fa en el Diplomatari de les Valls d'Andorra. Segle XV. pàgs.21-27.

dues atribucions bàsiques: solucionar els problemes que afectaven el conjunt de les Valls d'Andorra i gestionar l'ús privat dels béns col·lectius (pastures, aigües, boscos...).

L'economia dels darrers segles medievals continuava basada en l'agricultura de subsistència i, sobre tot, en la ramaderia. La mateixa fesomia del terreny condicionava la disposició dels conreus a unes poques franges fèrtils a la vora del riu o en els vessants de les muntanyes. A través dels testaments, dels capítols matrimonials i, principalment, dels inventaris, hem pogut constatar alguns dels productes que es conreaven.

Bona part de les terres fèrtils es dedicaven al conreu de cereals. Hem documentat l'existència de forment i sègol, d'ordi i de civada¹. Aquests cereals es portaven a moldre en els molins fariners situats a la vora dels rius i es convertien en farina. Llavors es panificava a les cases en uns llocs anomenats pasteres². La panificació dels cereals era una feina que corresponia a les dones.

A més a més dels cereals, els andorrans i les andorranes dels darrers segles medievals dedicaven part del seu sòl al conreu de la vinya, de la qual cosa hem trobat múltiples mostres³. S'ha documentat un elevat volum de vinyes a la zona de Sant Julià de Lòria. Al costat de les vinyes hi havia unes terres tancades anomenades closes en les quals es conreaven cereals o herba⁴. Altres conreus habituals van ser l'olivera⁵, les hortalisses⁶, els llegums¹ i el lli².

¹ *"Item forment: mig muy. / (...) Item ordi: un muy. / Item sègal: dos muys e mig. / (...) Item sivada: ·II· sesterons"*. (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 88 r.-89 v. (1446, desembre, 18) Inventari dels béns del difunt JOAN PONÇ ARNAU, resident a la parròquia de Canillo).

² *"Item quatre pasteres"*. (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 51 v.-53 r. (1445, març, 5) Inventari dels béns del difunt Bernat Areny, mercader, resident al lloc de Mosquera (Encamp)).

³ *"Et primo in et super qua- / dam dicta vinea plantatam meam sitam in termino / dicti loci Andorre, vocata la Closa de la Riba / Alta, confrontatam de una parte cum terra Petri / Batlle, et cum vinea et closa Petri Pales, / et cum vinea et closa Petri Sansa Jossa, / ac cum via publica et cum vinea Raymundi / Fontana de Sospony, et cum closa et vinea / Arnaldi Rossell"*. (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 3 v.-5 v. (1434, gener, 27) Capítols matrimonials de RAMON MOLES, alias CODINA, resident al lloc d'Andorra (Andorra), i ANTÒNIA, filla de Guillem capdevila i Ramona, resident al lloc d'Anyós (La Massana)).

⁴ VELA PALOMARES, Susanna; Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XV, Govern d'Andorra. Ministeri de Turisme i Cultura. Arxiu Històric Nacional, Andorra, 2002. pàg. 41.

⁵ *"Item tres cantarells oliers"*. (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 23 v.-24 v. (1449, maig, 4) Inventari dels béns del difunt BERNAT ARMONGOU, resident al lloc de Prats (Canillo)).

⁶ *"Item dues carbaces. / (...) Item pèsols: ·III· sesterons"*. (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 88 r.-89 v. (1446, desembre, 18) Inventari dels béns del difunt JOAN PONÇ ARNAU, resident a la parròquia de Canillo). Al Diplomatari de la Vall d'Andorra també es parla de cebes i escalunyes (pàg. 41).

Finalment hem de parlar del conreu d'herba en els anomenats prats de dall per a l'alimentació del bestiar que ha d'estar estabulat durant l'hivern. Aquests prats són també força abundosos en la documentació andorrana³.

Anteriorment hem mencionat que la principal activitat econòmica de les Valls d'Andorra a la baixa Edat Mitjana va ser la ramaderia. A les cases andorranes hi havia ramats de vaques i ovelles. En menor quantitat trobem cabres i porcs, bèsties de càrrega, aviram i ruscs d'abelles⁴.

Sembla que el bestiar es dedicava tant a la cria com a l'obtenció de carn, llet i altres productes derivats (formatges, llard, sèu⁵...). En els testaments s'encomanen almoines en les quals es distribueixen peces de porc salat⁶ i en els inventaris hem trobat feses de cansalada⁷ i pasteres de salar carn⁸. Pel que fa a la llet, creiem que la més emprada era la d'ovella, ja que els formatges acostumaven a fer-se de la llet d'aquest animal⁹. De les ovelles s'extreia la llana, amb la qual es

¹ "Mig sesteró de lentilles". (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 40 r.-40 v. (1453, desembre, 5) Inventari dels béns del difunt PERE CASES, resident al lloc d'Engordany (Andorra).

² "Item una alna de drap de li. / (...) Item un tovalló de li". (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 88 r.-89 v. (1446, desembre, 18) Inventari dels béns del difunt JOAN PONÇ ARNAU, resident a la parròquia de Canillo).

³ "Super quoddam pratum / meum vocatum lo Prat dels Graels, confrontatur cum prato Raymundi / Babot, et cum comunali, et cum via publica. Item super unum pratum / vocatum lo Prat de la Anglada, confrontatur cum prato Bartholomei Borràs, cum via publica et cum via que tendit al través". (AHN-ATC-FN, ll. 14, ff. 25 v.-26 v. (1420, juny, 30) Capítols matrimonials de Joan Bort, resident al lloc d'El Pui (La Massana) i ANDREA, filla de Pere Aymar i Romia, resident al lloc d'Engordany (Andorra)).

⁴ "Item ·XXX· buchs d'abelles". (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 30 v.-31 r. (1441, novembre, 8) Inventari dels béns de la difunta JOANA SALA, resident al lloc d'Erts (La Massana)).

⁵ "Item dos larts e un sèu". (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 40 r.-40 v. (1453, desembre, 5) Inventari dels béns del difunt PERE CASES, originari i resident al lloc i parròquia d'Andorra).

⁶ "Item volo et mando quod de bonis meis [fiat] pro anima mea / quedam elemosina generalis, in qua tradantur seu distribuantur quatuor / modia bladi, et unum frumenti, una vaccha, unus porchus salsatus, / unus aries sive muto et una ovis prout assuetum est fieri in / vallibus Andorre". (AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 9 r.-9 v. (1431, novembre, 22) Testament de JOANA, filla del difunt Joan Veciat i de Ramona Cella i muller de Pere Ros, alias Cella, originària i resident a la parròquia de Canillo).

⁷ "Item quatre feses de carn salada". (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 51 r.-53 v. (1453, març, 5) Inventari dels béns del difunt BERNAT DE L'ARENY, mercader del lloc de Mosquera (Encamp)).

⁸ "Item dues pasteres: la una de pastar, / l'altra de salar carn". (AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 39 r. (1453, novembre, 21) Inventari dels béns del difunt MARTÍ MALLOL, originari del lloc de Mosquera (Encamp)).

⁹ "Item una archa en la / canera, dins la qual havia / (...) ·X· formatges d'ovelles". (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 51 r.-53 v. (1453, març, 5) Inventari dels béns del difunt BERNAT DE L'ARENY, mercader, originari i resident al lloc de Mosquera (Encamp)).

feien peces de roba. En els inventaris hem trobat moltes referències a estris per treballar la llana¹. Aquesta tasca estava reservada en exclusiva a les dones².

També resulten bastant comunes en els inventaris les pells de vedells, ovelles³ i anyells, i cabres⁴ i cabrits⁵, així com els cuiros de vaca⁶.

Les bèsties de càrrega tenen una funció diferent a la de servir d'aliment. Hem documentat l'existència de cavalls, eugues⁷, someres⁸ i mules⁹, així com estris relacionats amb el tir i el transport¹⁰. Respecte l'aviram, hem trobat únicament algunes mencions a gallines i pollastres¹¹, dels quals sabem que s'aprofitaven les plomes per a farcir coixins¹².

¹ *"Item dos panés de / lana cardada. / (...) Item dos parells de cardes primes. / (...) Item un torn de filar".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 33 r.-34 v. (1450, juny, 12) Inventari dels béns del difunt JOAN ARENY, resident al lloc d'Ertis (La Massana)).

² *"La filosa havia esdevingut el símbol de les dones medievals, per damunt de les classes socials, que diferenciaven moltes de les tasques i dels espais femenins, seure al peu de la filosa, o de la debanadora, era un gest comú a totes les dones: unes hi treballaven la llana, les altres el cotó o la seda".* VINYOLES i VIDAL, Teresa; "Amagades darrera de la filosa, però presents. Les dones a l'Edat Mitjana", dins *"Estudis Balearics"*, nº 43. pàg. 160.

³ *"Item dues dotzenes de pells / de ovelles".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 51 r.-53 v. (1453, març, 5) Inventari dels béns del difunt BERNAT DE L'ARENY, mercader, originari i resident al lloc de Mosquera (Encamp)).

⁴ *"Item una pell de cabra".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 33 r.-34 v. (1450, juny, 12) Inventari dels béns del difunt JOAN ARENY, resident al lloc d'Ertis (La Massana)).

⁵ *"Item una pell de cabrit".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 44 v.-45 v. (1452, juliol, 26) Inventari dels béns del difunt PERE MARIA, originari i resident al lloc de La Cortinada (Ordino)).

⁶ *"Item mig cuyro de vaca. / (...)Item una pell de videll".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 37 v.-38 v. (1450, desembre, 20) Inventari dels béns del difunt GUILLEM GARRETA, resident al lloc de Les Bons (Encamp)).

⁷ *"Item una eugua e un rocí".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 51 r.-53 v. (1453, març, 5) Inventari dels béns del difunt BERNAT DE L'ARENY, mercader, originari i resident al lloc de Mosquera (Encamp)).

⁸ *"Item una somera".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 41 v.-42 v. (1454, desembre, 5) Inventari dels béns del difunt JOAN RUSCA, originari i resident al lloc de Incles (Canillo)).

⁹ *"Item dos muls nadiços".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 33 r.-34 v. (1450, juny, 12) Inventari dels béns del difunt JOAN ARENY, resident al lloc d'Ertis (La Massana)).

¹⁰ Únicament posarem dos objectes, a tall d'exemple: *"Item dues òrguenes. / (...) Item en l'altro stable: una / sella ab son fre".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 51 r.-53 v. (1453, març, 5) Inventari dels béns del difunt BERNAT DE L'ARENY, mercader, originari i resident al lloc de Mosquera (Encamp)).

¹¹ *"Item ·VIII· galines e un pol".* (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 35 r.-36 r. (1442, gener, 8) Inventari dels béns del difunt PERE ENCAMP, resident al lloc de Sispony (La Massana)).

¹² *"Item una coçena ab capçal de ploma / de pocha vàlua".* (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 51 r.-53 v. (1453, març, 5) Inventari dels béns del difunt BERNAT DE L'ARENY, mercader, originari i resident al lloc de Mosquera (Encamp)).

A més a més d'aquestes activitats productives, l'alimentació de les andorranes i els andorrans de la baixa Edat Mitjana estava complementada per la cacera¹ i la pesca².

Malgrat l'aïllament geogràfic de les Valls d'Andorra el país no romania totalment tancat a les influències exteriors, ja que hi havia relacions amb els territoris propers³, intercanvis comercials (anar a les fires de les poblacions del nord de Catalunya a vendre excedents i adquirir productes de primera necessitat que, al país no es troben)⁴ i transhumància dels ramats que passaven els hiverns a les planes de Lleida⁵.

¹ *"Item una pell de isart"*. (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 33 r.-34 v. (1450, juny, 12) Inventari dels béns del difunt JOAN ARENY, resident al lloc d'Erts (La Massana).

² *"Item dos canastels de pescar"*. (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 82 v.-83 v. (1446, febrer, 24) Inventari dels béns de BARCELONA, filla i hereva universal del difunt Pere Pujalt, resident al lloc i parròquia d'Andorra).

³ Com mostren les freqüents mencions d'individus d'origen forani a la documentació andorrana. Només a tall d'exemple citarem tres individus: un procedent de la zona de La Seu d'Urgell (Ermessenda, filla d'Arnau de Pal, originària del lloc de Calbinyà, que pren com a marit a Pere de Soldevila, del lloc de Fontaneda (AHN-ATC-FN, ll. 4, ff. 2 v.-3 r. (1403, gener)); un altre de la zona de Puigcerdà (Joan Armongou, del lloc de Coborriu de Volp, que actua com a testimoni en l'inventari del difunt Ramon Guillem (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 33 v.-34 r. (1442, gener, 12)); i un altre de l'actual territori francès (Guillem Guoyo, sastre, originari del lloc de Tarascó, que també actua com a testimoni d'un codicil (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 4 r.-5 v. (1448, març, 12) Testament d'ANDREU D'ORTEDÓ, alias d'Alàs, mercader, originari i resident al lloc i parròquia d'Andorra).

⁴ MAS CANALÍS, David, *La casa andorrana tradicional*, Govern d'Andorra. Conselleria d'Educació i Cultura, Andorra, 1989. pàg. 208.

⁵ VELA PALOMARES, Susanna; op, cit. pàg. 36

3.2. TRETS GENERALS DELS TESTADORS

ELS NOMS

Prèviament a aquest estudi hem fet un esbós del noms de les andorranes i els andorrans de finals de l'Edat Mitjana.

Als documents andorrans de l'època s'acostuma a anomenar a les dones pel seu nom de pila i el del seu marit si és casada o vídua, o el del seu pare si és soltera¹. És molt menys freqüent que s'esmenti el cognom de la dona. En molt poques ocasions hem trobat dones que s'anomenin pel nom i el cognom, sense fer referència al seu lligam amb cap home.² De vegades, familiarment, a les dones se les anomenava pel cognom feminitzat del marit, i així ho hem trobat en alguns instruments.³

Pel que fa als patronímics, resulta interessant la varietat de noms trobats: 44 variants de nom de dona, tot i que entre els homes les variants arriben a 55.

- Alguns d'aquests antropònims són noms propis femenins, com ara Caterina, Clara, Dolça, Elisenda, Esclarmonda, Magdalena, Margarida, Maria o Mònica.
- Altres són noms masculins feminitzats, com Berenguera, Guillema, Felipa, Jaumeta, Joana, Martina o Ramona.

¹ Un exemple de com s'anomena a una dona casada seria aquest: Joan Querol institueix en el seu testament la seva filla Caterina substituïda de l'herència, i l'anomena de la següent manera: "*Caterinam, filiam suam uxoremque Johan- / nis Baiuly loci Andorre*". (AHN-ATC-FN. II 22, ff. 11 v.-12 v. (1438, novembre, 20)).

Un exemple de com s'anomena una dona vídua seria aquest: Ramon Farrera institueix usufructuària d'un dels seus masos a la seva filla Ramona, i l'anomena així: "*Raymundam, filiam meam uxoremque relictam Petri Puioll, quondam, iamdicte paro- / chie Sancte Columbe*". (AHN-ATC-FN, II. 22, ff. 5 r.-6 r. (1440, gener, 1)).

Un exemple de com s'anomena una dona solera seria aquest: en els capítols matrimonials de Pere Guillem i Magdalena, el nuvi anomena de la següent manera a la seva futura esposa: "*Magdalenam, / filiam Petri Rossell, quondam, loci de Lorç*". (AHN-ATC-FN, II. 19, ff. 17 r.-18 r. (1433, juny, 22)).

² Aquest podria ser el cas de Margarida Cella, resident al lloc de Pal, la qual en el seu testament no ens indica el seu estat civil. (AHN-ATC-FN, II. 22, ff. 45 v.-46 v. (1445, desembre, 18)).

³ Per exemple, tenim el cas de Berenguera Ribota, muller de Ramon Ribot, resident al lloc d'Engordany (AHN-ATC-FN, II. 7, f. 11 v.-11 r. (1408-10). Capítols matrimonials de RAMON, fill de Ramon Ribot, i RAMONA, filla de Pere Sansa). I també el de *na Palesa*, muller de Pere Pales (AHN-ATC-FN, II. 22, ff. 28 v.-29 v. (1441, octubre, 9). Testament de BARTOMEVA, muller de Pere Pujalt, originària del lloc de Fontaneda (Lòria) i resident al lloc d'Andorra (Andorra)).

- També apareixen dones que porten noms de localitats, com Barcelona, Civissa o Ordina.

Tenim dos noms que ens semblen especialment interessants. Per una banda hi ha el nom de Maria, que és el que trobem amb una major freqüència a la documentació, mai apareix acompanyat per una invocació especial de la Verge ni formant un nom compost. Per altra banda hi ha el nom de Sança, que resulta força comú entre les dones però que no apareix ni en una sola ocasió com a nom masculí. Aixó ens porta a compartir l'opinió d'aquells que creuen que aquest nom s'emprava com a pròpiament femení.¹

Relacionem a continuació els noms de dona que hem pogut documentar i el nombre de vegades que es presenten:

ELS NOMS DE LES DONES

NOMS	NOMBRE DE VEGADES	PERCENTATGE
Maria	76	20.48
Joana	53	14.28
Ramona	46	12.39
Guillema	42	11.32
Margarida	19	5.12
Caterina	17	4.58
Sança	14	3.77
Bartomeva	12	3.23
Magdalena	10	2.69
Antònia, Mateua	9	2.42
Barcelona, Marquèsia, Esclarmonda,	5	1.34
Felipa	4	1.07
Berenguera, Dolça, Gallarda, Martina, Simona	3	0.80
Ferrèria, Jaumeta, Juliana, Mònica, Sibil·la, Romia	2	0.53

Altres noms apareixen documentats una sola vegada, com Agustina, Andrea, Arnalda, Bernarda, Blanquina, Civissa, Clara, Constança, Damiana, Elisenda, Ermengarda, Ermessenda, Espúria, Gueralda, Guilla, Mexendi, Ordina i Peirona.

Abans hem dit que les varietats de noms masculins eren superiors a les de noms femenins, però malgrat aquesta major varietat, el nom de bona part dels homes s'escolleixien entre un grup molt reduït.

¹ VINYOLES, Teresa; Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana (1370-1410), Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1976. pàg. 18.

ELS NOMS DELS HOMES

NOMS	NOMBRE DE VEGADES	PERCENTATGE
Pere	534	23.56
Joan	391	17.25
Ramon	377	16.63
Guillem	273	12.04
Arnau	159	7.01
Bernat	150	6.61
Jaume	50	2.20
Bartomeu	48	2.11
Berenguer	27	1.19
Martí	26	1.14
Andreu	25	1.10
Felip	21	0.92
Ponç	18	0.79
Ermengaud	15	0.66
Joan-Pere, Tomàs	13	0.57
Esteve	12	0.52
Antoni	10	0.44
Ferriol, Simó, Vidal	7	0.30
Aldiàs, Arcanell, Climent, Joan-Ponç, Salvador	6	0.26
Bertran, Bonanat, Gastó	5	0.22
Gabriel, Mateu, Miquel	3	0.13
Francesc, Jordi, Llorenç, Roger, Romà	2	0.08

Altres noms masculins que apareixen documentats una sola vegada són els següents:
 Agramunt, Amill, Aparici, Arnau-Pere, Babot, Bernino, Domingo, Fortó, Guillem-Pere, Hug, Librando,
 Menaudi, Miró, Nicolau, Rossell o Vidal-Pere.

CAPÍTOL 4. LA RELIGIOSITAT I EL MÓN DEVOCIONAL

4.1. LA RELIGIOSITAT

Un dels trets que millor defineixen la societat medieval és la seva religiositat, i les Valls d'Andorra no són cap excepció. Per conèixer la societat andorrana del segle XV hem de tenir present el seu sentiment religiós, orientat com una preparació per a la vida eterna, i aquest sentiment es pot entreveure en els testaments.

Els testaments són una font molt útil per l'estudi de la mort. En aquest apartat parlarem de tot allò que succeeix des del moment de la mort de l'individu fins que és enterrat. Malgrat l'abundosa documentació consultada, les testadores i els testadors no mostren un especial interès per deixar constància dels aspectes més relacionats amb el traspàs dels individus i el ritual funerari.

A les Valls d'Andorra els funerals són senzills i la manera en què s'ha de preparar el cos per a ser enterrat i els rituals funeraris que s'en desprenen no necessiten explicitar-se perquè són coneguts i repetits sense variacions notables any rera any. A més a més, la inexistència d'una societat urbana i burgesa explica que no hagi aparegut el sentiment d'ostentació de la riquesa que acostuma a acompanyar a aquests grups socials.

En aquest apartat dedicat a la religiositat de les andorranes i els andorrans de la Baixa Edat Mitjana oscil·larem entre els sentiments religiosos col·lectius i els individuals. De vegades ens apropiem més a les persones, homes i dones, com quan analitzem el lloc que escolleixen per a ésser enterrats i de la coincidència o no d'aquest lloc amb el seu lloc d'origen i amb l'indret on van viure.

També hem reservat espai per a dos temes on es barregen la religiositat col·lectiva amb la personal de cada individu: les almoines i l'encomanament de misses per a la salvació de les ànimes.

LA MENTALITAT

Els andorrans i les andorranes de finals de l'Edat Mitjana esperaven el moment de morir amb allò que Phillippe Ariès anomena *"una resignación ingénua y espontánea al destino y a la naturaleza"*.¹ Consideraven la mort únicament com l'element final de la vida.

¹ ARIÈS, Phillippe; *El hombre ante la muerte*, Taurus, Madrid, 1983 (1977). pàg. 33.

Hi havia la creència de què la malaltia era enviada per Déu per avisar de la proximitat de la mort i donar temps a l'individu a preparar-se per ben morir.¹ Quan la mort es produïa repentinament, sense avisar, es considerava que havia actuat la còlera de Déu.²

A partir del segle XI sorgeix la creència de què un cop separada l'ànima del cos, en el moment de morir, es produeix un judici on s'avaluen les accions del difunt. Les persones sabien que si morien en pecat mortal podien consumir-se en l'Infern. De la mateixa manera, però, durant tot el segle XIII, comencen a tenir consciència de què si morien en estat de gràcia era molt difícil que la seva ànima anés directament al Cel. Abans hauria de romandre en un estadi intermig anomenat Purgatori, del qual només podria sortir amb l'ajuda de les pregàries dels vius.

Com diu Marie-Thérèse LORCIN, el mot *Purgatori* no apareix mai en els testaments. Els testadors i les testadores ordenen misses, pregàries i almoines *per la salut de la seva ànima*. No obstant, *"leurs dernières volontés s'expliquent mieux si l'on pense à quel point la notion de Purgatoire était devenue à la chrétienté occidentale au cours de XIIIe siècle"*.³

Hem dit abans que poc podem saber d'allò què passa des del moment que un home o una dona mor fins que ha estat enterrat o enterrada. Malgrat això, hem recollit la poca informació que hem extret i hem fet una taula amb ella:

EL RITUAL FUNERARI

REFERÈNCIA	DATA	NOM	RITUAL
AHN-ATC-FN, ll. 20, f. 14 v.-15 r.	1434, març, 21	MARIA, muller del difunt Ramon Bort	4 diners per portar la creu a la seva sepultura
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 12 v.-13 v.	1438, març, 14	FERRÈRIA RIVALA	2 sous per cadascun dels 4 homes que portin el seu cos a enterrar
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 65 r.-66 v.	1454, octubre, 3	GUILLEMA, muller del difunt Llorenç Rival	Tots els draps que fossin necessaris per embolcallar el seu cos

¹ LORCIN, Marie-Thérèse; "Les clauses religieuses dans les testaments du plat pays lyonnais aux XIVe et XVe siècles", a *"Le Moyen Âge"*, LXXVIII, 1972. pàg. 317.

² ARIÈS, Phillippe; op. cit. pàg. 17.

³ LORCIN, Marie-Thérèse; op. cit. pàg. 318.

			Tota la cera necessària per fer la seva cerimònia de sepultura
AHN-ATC-FN, ll. 1, f. 28 r.-29 r.	1393, desembre, 21	JOAN MOLLERES	200 sous per fer amb un motllo 10 ciris de 10 lliures de pes cadascun
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 56 r.-57 r.	1441, juny	JOAN RIBA	12 sous per candeles

Veiem que les tres dones que ens informen dels rituals funeraris estan més preocupades pel desenvolupament de la processó fúnebre, mentre que els dos homes que ens aporten informació només ho fan sobre les lluminàries que volen que hi siguin presents.

Amb aquesta escassa informació és evident que no podem parlar de cap manera de l'existència o no d'unes tendències de gènere sobre com s'han de desenvolupar els rituals funeraris. Malgrat això, creiem que aquesta manca d'interès per explicar com han de ser els funerals de cada individu podria respondre en certa manera a una deixadesa dels testadors i les testadores respecte aquest tema¹. Els rituals funeraris es caracteritzen per la seva uniformitat, per ser tots similars, i que la menció d'algun aspecte d'aquests rituals només apareixeria quan el testador o la testadora volgués incidir en algun punt concret o que quedés constància d'algun desig seu molt especial i diferent a allò que és habitual.²

Els rituals funeraris s'acostumen a dividir en tres parts segons les accions que es fan sobre el cos del difunt o la difunta:

- Preparació del cos. Són les disposicions referents al rentat i al guarniment del cos.
- Acompanyament del cos. Són les disposicions referents a la processó fúnebre.
- Enterrament del cos. Són les disposicions referents al lloc on reposarà el cos definitivament.

¹BEJARANO RUBIO, Amparo; El hombre y la muerte. Los testamentos murcianos bajomedievales, Ayuntamiento de Cartagena. Concejalía de Cultura, Cartagena, 1990. pàg. 40.

² LORCIN, Marie-Thérèse; op. cit. pàg. 308.

Malgrat les poques dades que tenim, hem intentat fer una breu reconstrucció de com podrien ser aquests rituals funeraris a partir de les explicacions que ens dóna Daniel Piñol Alabart en el cas de Reus al segle XIV.¹

Preparació del cos

A la cambra, el moribund no està sol. Tot i que les fonts no ho indiquin, possiblement es troba la seva família més propera: cònjuge, fills, germans, que acompanyen el moribund en els seus darrers moments. També hi seran els amics que faran de testimonis en el testament. Fins i tot podríem intuir la presència d'algun capellà que assistís espiritualment el moribund.

Un cop el moribund ha expirat es procedeix al rentat i al guarniment del seu cos, de la qual cosa s'acostumen a encarregar les dones. Tenim l'exemple de Guillema, muller del difunt Llorenç Rival, que encomana que s'aconsegueixin tots els draps que siguin necessaris per embolcallar el seu cos.² També es fa un encensament del cadàver i una aspersió amb aigua beneïda. El cos es vetlla i es reciten lletanies per la seva ànima. Les campanes repiquen a difunts.

Acompanyament del cos

Al dia següent, després de la vetlla del cos, aquest s'ha de traslladar des de la seva casa fins l'església i el cementiri. Aquest trasllat es converteix en una processó, que acostuma a ser un dels elements més carregats de simbolisme de tota la cerimònia funerària.

El cos, encara a casa seva, es col·loca en un taüt i s'acostuma a ocultar dels ulls dels vius. La millor manera de fer-ho és cobrint el taüt amb un teixit més o menys luxós. El taüt surt de casa del difunt o de la difunta sobre les espatlles de quatre homes.³ Està acompanyat de la seva família i amics, que duen espelmes, i també de religiosos (principalment membres de les ordres mendicants). En alguns casos la processó pot comptar amb la presència de pobres vestits per l'ocasió amb els colors del dol: blau, verd, vermell o blanc.

¹ PIÑOL ALABART, Daniel; A les portes de la mort. Religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV, Edicions del Centre de Lectura, nº 62, Reus, 1998. pàgs. 80-92.

² AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 65 r.-66 v. (1454, octubre, 3). Testament de GUILLEMA, muller del difunt Llorenç Rival, resident al lloc de Nagol (Lòria): "*Tantum pannum sicut fueri necesse corpori meo*".

³ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 12 v.-13 v. (1438, març, 14). Testament de FERRÈRIA RIVALA, resident al lloc de Pal (La Massana): "*Item volo et mando quod si me mori contingerit in dicto loco de Pal, quod dentur octo solidi quatuor homini qui portent meum corpus ad sepeliendum in dicta ecclesia parrochiali*".

En alguna ocasió, com succeeix en el testament de Maria, muller del difunt Ramon Bort,¹ també hi ha una persona encarregada de portar una creu processional fins la sepultura del difunt.

Enterrament del cos

Quan el cos arriba a l'església els capellans presents resen un ofici de difunts per la seva ànima, es fa l'absolució del cos, es torna a encensar i es fa una nova aspersió amb aigua beneïda. Després d'això es procedeix al seu enterrament en el lloc escollit. A partir d'aquest moment, s'aniran succeïnt tantes misses per l'ànima del difunt com aquest hagi deixat encomanades en el seu testament.

On s'enterra el cos

Tots els testaments que hem analitzat ens indiquen on volen ser enterrats els testadors i les testadores. Només n'hi ha un, el testament del qual resta inacabat, que no ho indica. Però possiblement si tinguéssim el testament complet especificaria una església on deixar reposar les seves despulles.

El fet que tots els testaments dels quals disposem ens donin aquesta dada, ens dóna una base d'actuació del 100% de la documentació de la qual disposem. A més a més, podem adonar-nos que l'elecció del lloc de sepultura és una cosa molt personal que cap individu, home o dona, deixa a l'atzar o a l'elecció d'altri.

Ni les dones ni els homes no acostumen a mencionar en els testaments el seu lloc d'origen. De tota manera, sí que ens indiquen allà on resideixien i, a partir d'aquesta dada, podem veure on els homes i les dones de les Valls d'Andorra mostren preferència per ser enterrats.

La primera cosa que veiem és que tant les dones com els homes prefereixen ser enterrats en el cementiri de l'església del lloc on resideixen (89.74% de les testadores i 91.89% dels testadors). Quan el seu lloc de residència habitual no té un cementiri, llavors escolleixen la seva sepultura en el cementiri de l'església parroquial de la parròquia on resideixen.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 20, ff. 14 v.-15 r. (1434, març, 21). Testament de MARIA, muller del difunt Ramon Bort, originària de la parròquia de Canillo i resident al lloc d'El Pui (La Massana): *"Item lego defferenti crucem in dicta mea sepultura quatuor denarios"*.

En alguna ocasió, fins i tot, s'opta per l'església parroquial encara que en el seu lloc de residència hi hagi un cementiri. Aquest podria ser el cas de Ferrèria Rivala¹, del lloc de Pal, que sense donar cap explicació prefereix ser enterrada a l'església parroquial dels Sants Iscle i Victòria de La Massana enlloc de l'església del lloc de Pal, que és allà on viu.

També seria aquesta l'opció escollida per Joan-Ponç Arnau, resident al lloc de Prats.² Aquest testador vol que la seva sepultura es faci en l'església parroquial de Sant Serni de Canillo, tot i que altres testadors del lloc de Prats s'han fet enterrar en l'església local de Sant Miquel de Prats. Potser aquest desig de fer-se enterrar al cementiri de l'església parroquial de Sant Serni de Canillo estigui motivat perquè allí es troba enterrada la seva muller Margarida, tot i que el testador no deixa gaire clar el motiu de la seva elecció.

Per tot això podem afirmar que hi ha una clara preferència, tant de les dones com dels homes, per fer-se enterrar allí on resideixen, i que en l'elecció del lloc de sepultura sembla que no influeix la pertanyença a un o altre grup de gènere.

No obstant, si ens aturem a pensar que bona part d'aquestes dones va canviar de residència quan es va casar, llavors ens adonem de què les dones mostren un major interès per fer-se enterrar en el lloc on han viscut un cop casades, és a dir, amb la família del seu marit, que no pas amb la seva pròpia família. Aquí podríem arribar a intuir un vincle de dependència de les dones respecte la seva família política.

Entre els homes, com abans hem dit, la coincidència entre el lloc de residència i el lloc d'enterrament és molt alta. Si quan es va casar bona part d'aquests homes van continuar residint en el mateix lloc on vivien de solters, podem afirmar que entre els homes succeeix el contrari que entre les dones, i que prefereixen fer-se enterrar amb la seva pròpia família abans que amb la família de les seves mullers.

De tot això podem començar a extreure una pauta de recerca del lloc d'enterrament que comença a estar marcada pels grups de gènere: els homes acostuen a ser enterrats amb la seva família, i les dones amb la família del seu marit.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 12 v.-13 v. (1438, març, 14). Testament de FERRÈRIA RIVALA, resident al lloc de Pal (La Massana).

² AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 91 r.-92 r. (1446, desembre, sense dia -testament-, 1447, juliol, 22 -trasllat). Testament de JOAN-PONÇ ARNAU, resident al lloc de Prats (Canillo).

De tota manera, hem intentat anar una mica més enllà i hem volgut veure què quina és l'opció escollida quan el lloc de residència i el lloc d'origen de les testadores no coincideix. Per això, hem fet una taula i en ella hem introduït els testaments femenins on el lloc d'origen i el lloc de residència de la testadora són diferents. En gairebé cap testament s'especifica d'on són originàries aquestes testadores, però revisant-los¹ i comparant-los amb altres, hem pogut esbrinar el lloc d'origen d'algunes d'elles.

EL LLOC D'ENTERRAMENT DE LES DONES

REFERÈNCIA	DATA	NOM	LLOC D'ORIGEN	LLOC DE RESIDÈNCIA	ESGLÉSIA ON VOL SER ENTERRAT
AHN-ATC-FN, ll. 20, f. 14 v.-15 r.	1434, març, 21	MARIA, muller del difunt Ramon Bort	Parròquia de Canillo	El Pui (La Massana)	Església parroquial dels Sants Iscle i Victòria de La Massana
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 4 r.-4 v.	1431, novembre, 27	GUILLEMA BERNADA, muller de Joan Bernat	Parròquia d'Andorra	Aixovall (Lòria)	Església parroquial de Sant Julià de Lòria
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 16 v.-17 r.	1441, agost, 9	SIMONA, muller de Berenguer Soler	Llorts (Ordino)	Andorra (Andorra)	Església parroquial de Sant Esteve d'Andorra
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 22 r.-23 r.	1441, novembre, 8	JOANA SALA, muller del difunt Pere Sala	Parròquia d'Ordino	Erts (La Massana)	Església parroquial dels Sants Iscle i Victòria de La Massana
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 26 v.-27 v.	1442, gener, 11	MARQUÈSIA EDRA, muller de Bernat Guitard, alias Edra	Mas del Fener (Andorra)	La Cortinada (Ordino)	Església de Sant Martí de La Cortinada (Ordino)
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 28 r.-29 r.	1441, octubre, 9	BARTOMEVA, muller de Pere Pujalt	Fontaneda (Lòria)	Andorra (Andorra)	Església parroquial de Sant Esteve d'Andorra
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 50 v.-51 v.	1441, setembre, 26	ELISENDA, muller de Bernat Soler	Fontaneda (Lòria)	La Cortinada (Ordino)	Església de Sant Martí de La Cortinada (Ordino)
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 65 v.-66 r.	1442, maig, 20	MARIA, muller de Guillem Soliu	Parròquia d'Ordino	L'Aldosa (Canillo)	Església parroquial de Sant Serni de Canillo
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 49 r.-49 v.	1452, desembre, 24	MARIA, muller del difunt Pere Tomàs	Parròquia d'Ordino	La Mosquera (Encamp)	Església parroquial de Santa Eulàlia d'Encamp

¹ Ens hem estat fixant, per exemple, en les esglésies que reben llegats o en els llocs d'origen d'altres persones molt properes a la testadora que apareixen en el seu testament i que després hem pogut identificar i situar en altres documents.

En aquesta taula hem introduït tots els testaments en els quals hem pogut esbrinar que la testadora va deixar de residir amb la seva família quan es va casar i va traslladar-se al lloc on vivia la família del seu marit. Com es veu clarament en la taula, en tots els casos, el lloc de sepultura coincideix amb el lloc de residència o en l'església més propera a aquest. Això reforça la hipòtesi de què les dones tenen una vinculació amb la família dels seus marits possiblement més gran que la que tenen amb la seva pròpia família.

De la mateixa manera hem fet una altra taula per veure què passa amb els homes quan hi ha una divergència entre el seu lloc d'origen, el lloc on resideixen i el lloc on volen ser enterrats.

EL LLOC D'ENTERRAMENT DELS HOMES

REFERÈNCIA	DATA	NOM	LLOC D'ORIGEN	LLOC DE RESIDÈNCIA	ESGLÉSIA ON VOL SER ENTERRAT
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 3 r.-3 v.	1431, agost, 12	JAUME RICART	Engordany (Andorra)	Encamp (Encamp)	Església parroquial de Santa Eulàlia d'Encamp
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 4 v.-5 v.	1431, agost, 18	PERE RICART	Parròquia de Lòria	Parròquia d'Encamp	Església parroquial de Santa Eulàlia d'Encamp
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 19 r.-20 r.	1441, agost, 2	BARTOMEU VIDAL	Parròquia d'Ordino	La Seu d'Urgell	Església parroquial de Sant Cebrià d'Ordino
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 24 r.-25 r.	1441, setembre, 24	BERNAT RIVAL	Parròquia d'Ordino	Pal (La Massana)	Església parroquial de Sant Cebrià d'Ordino
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 39 r.-39 v.	1441, novembre, 20	PERE VILAR, alias Mitjavila	Fontaneda (Lòria)	Engordany (Andorra)	Església parroquial de Sant Esteve d'Andorra
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 50 r.-50 v.	1442, març, 12	GUILLEM CASES, alias Edra	Parròquia de Lòria	Mas del Fener (Andorra)	Església parroquial de Sant Julià de Lòria
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 87 v.-88 v.	1442, juliol, 3	VIDAL DE MITJAVILA	Parròquia d'Andorra	Fontaneda (Lòria)	Església parroquial de Sant Esteve d'Andorra
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 47 r.-48 r.	1457, febrer, 15	JAUME RICART	Castellciutat	Encamp (Encamp)	Església parroquial de Santa Eulàlia d'Encamp

En els testaments masculins tampoc s'acostuma a especificar el lloc d'origen dels testadors, i també hem hagut d'esbrinar-lo comparant les dades de cada testaments amb els altres. Ja que els

homes no acostumaven a canviar de residència per raó de matrimoni amb tanta freqüència com les dones, ens sembla que aquesta taula pot aportar resultats força interessants.

Possiblement aquests canvis de residència es puguin relacionar amb el matrimoni d'un cabaler amb una pubilla. El nou matrimoni residiria amb molta probabilitat amb la família de la muller, que seria la part més poderosa de les dues que havien concertat el matrimoni.

En el moment d'escollir sepultura, veiem que entre els homes no hi ha un comportament tant uniforme com entre les dones. La meitat dels testadors demanen ser enterrats al seu lloc de residència, com succeeix entre les dones, i l'altra meitat opta per enterrar-se en l'església del seu lloc d'origen.

Tot i que la mostra que hem aconseguit és força reduïda, es pot veure que hi ha homes que, tot i haver-se desvinculat d'alguna manera de la seva família i residir en una altra parròquia i amb una altra família, continuen mantenint un lligam molt fort els seus, i en el moment de fer la seva sepultura opten per escollir-la al seu lloc d'origen. Però també h'hi ha altres homes que, de la mateixa manera que succeeix amb les dones, quan entren a formar part de la família de la seva muller es vinculen a ella de tal manera que després quan es moren són enterrats amb la seva família política.

Això ens porta a creure que entre els homes existeix un sentiment de pertanyença a la seva pròpia família, a la seva pròpia casa, més fort que entre les dones, ja que no hem trobat cap cas entre aquestes en què demanin ser enterrades amb els seus si estan residint amb la família del seu marit.

De tota manera, seria interessant esbrinar si aquests lligams tan forts que tenen les dones amb la família dels seus marits es poden explicar simplement per un costum que subordina les dones als seus marits i a la família d'aquests o si allò que crea aquests vincles és el fet de què la dona sigui habitualment la part més dèbil del matrimoni. En altres paraules: si s'entra en dependència de la masculinitat o bé de la família més poderosa de les dues que concerten el matrimoni, ja que amb ella viuran els nous cònjuges.

Si creiem que totes les dones, pel fet de ser-ho, quan es casen passen a dependre de la família del seu marit fins al punt de fer-se enterrar amb ella i no amb els seus, llavors l'elecció del lloc de sepultura està molt influenciada per la pertanyença a un o altre grup de gènere: els homes es fan enterrar entre els seus i les dones amb la seva família política.

Si, pel contrari creiem que és la part dèbil la que entra en dependència de la part més potent econòmicament, per exemple quan un cabaler es casa amb una pubilla i es trasllada a residir amb la família d'ella, llavors podem entendre per què hi ha homes que es fan enterrar amb la família de la seva muller. Això podria significar que l'elecció del lloc de sepultura no està tan relacionada amb la pertinença a un o altre grup de gènere com a un determinat nivell social i econòmic.

De tota manera, el fet que no haguem trobat dones que resideixen amb la família del marit que es vulguin fer enterrar amb la seva pròpia família i sí tinguem casos d'homes que, en les mateixes circumstàncies, optin per fer-se enterrar amb els seus, ens fan pensar que d'alguna manera els homes es trobaven menys lligats a les seves famílies polítiques d'allò que ho estaven les dones.

Amb qui es fan enterrar

Aquest és un apartat força interessant perquè ens permet entreveure els vincles emocionals que tenien els testadors i les testadores amb altres persones, habitualment familiars. No obstant, les dades que he pogut extreure són molt poques i no ens poden servir per a extreure cap conclusió definitiva.

Dels 39 testaments que tenim fets per dones, només en 3 s'explica amb qui vol ser enterrada la testadora (7.69% dels casos), mentre que en 36 no es fa cap menció (92.30% dels casos). Entre els homes les dades són bastant similars: dels 75 testaments que tenim fets per homes, en 14 ocasions ens expliquen amb qui volen ser enterrats (18.66% dels casos), i en 61 no es diu res (81.33%).

La primera conclusió que podem treure d'això és que la gran majoria dels testadors i les testadores andorrans del segle XV no tenien cap mena d'interès per ser enterrats amb cap altra persona o, almenys, que en quedés constància en els seus testaments. Però quan sí ho especifiquen, opten per fer-se enterrar amb els seus familiars més propers. Això exclou, d'alguna manera, a totes aquelles persones, majoritàriament dones, que opten per fer-se enterrar amb la seva família política, ja que en cap testament s'encomana que es faci la sepultura del testador o testadora allà on es troben enterrats, per posar un exemple, els seus sogres.

AMB QUI ES VOL SER ENTERRAT

AMB QUI VOL SER ENTERRAT	REFERÈNCIA	DATA	NOM
Amb els seus	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 7 v.-8 r.	1440, gener, 25	CATERINA, muller de Joan Sochira
	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 61 r.-62 v.	1440, juliol, 17	JOAN BABOT
Pare i mare	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 40 r.-40 v.	1441, juny, 5	JOANA, muller de Joan Ortell
	AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 26 r.-28 r.	1450, abril, 6	BERNAT BONIT
Pare	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 69 v.-70 r.	1442, abril, 10	JOANA, muller de Joan Bonit
	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 55 r.-56 r.	1442, juliol, 3	PERE VICIAT
	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 66 v.-67 v.	1442, abril, 17	JOAN BONIT
	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 67 v.-68 v.	1442, juny, 5	FERRIOL BONIT
	AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 50 r.-51 r.	1453, gener, 31	BERNAT DE L'ARENY
	AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 38 r.-38 v.	1453, octubre, 22	PERE CASES
Mare	AHN-ATC-FN, ll. 1, f. 21 v.-23 r.	1393, desembre, 1	RAMON DE JAUME
	AHN-ATC-FN, ll. 11, f. 16 v.-18 r.	1427, octubre, 23	GUILLEM SOLIU
	AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 7 r.-7 v.	1431, agost, 23	PERE MALLOL, alias Mir
	AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 8 r.-8 v.	1431, agost, 21	MIQUEL CADENA
	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 14 v.-15 r.	1441, abril, 7	PERE ORTELL
	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 32 v.-33 v.	1441, desembre, 26	RAMON GUILLEM
	AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 49 r.-49 v.	1457, abril, 28	BERENGUER SOLER

Les dades que tenim de les dones no són vàlides per extreure conclusions significatives i per això no en treurem cap. De tota manera, apuntarem que ens sembla interessant que no hi hagi cap testament femení en el qual es mencioni la possibilitat de què la testadora sigui enterrada amb el seu marit.

Tampoc hi ha cap testament masculí on es demani que es faci la sepultura del testador amb la de la seva muller, ni amb els fills difunts del matrimoni¹. Tots els testadors que indiquen

¹ Estàvem pensant, per exemple, en el testament de Joan Bonit, (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 66 v.-67 v. (1442, abril, 17) originari de la parròquia de Canillo i resident al lloc d'El Vilar (Canillo). Joan Bonit encomana que es faci la seva sepultura amb el seu pare, Ramon Bonit, i no pensa en fer-la amb la seva muller Sança o amb el seu fill Jaume, mort quan encara era petit.

amb qui volen ser enterrats opten per la família de la qual procedeixen, i no per la família que han format ells.

La meitat d'aquests testadors volen ser enterrats allà on es troba la seva mare, i una mica més de la tercera part amb el seu pare. Només un d'ells demana ser enterrat amb els dos, i un altre simplement indica que vol estar "amb els seus".

Hem dit abans que d'aquest apartat, tot i ser molt interessant, hem pogut extreure poques dades. La gran majoria de testadors i testadores no especifiquen amb qui volen ser enterrats, i això ens fa suposar que prefereixen que els enterrin sols. De la resta d'individus, trobem que tots volen que es faci la seva sepultura allà on es troben els seus familiars, els seus pares o un d'ells. No hi ha cap testador que mencionï que es faci la seva sepultura amb la seva família política, tot i que sabem que un nombre prou elevat de testadores, i també alguns testadors, seran enterrats en el cementiri del lloc on han estat vivint amb ells. Tampoc n'hi ha cap que vulgui ser enterrat amb el cònjuge o amb algun fill difunt.

Per tot això pensem que no hi ha gaire interès per ser enterrat amb algú en concret, i que aquesta manca d'interès és major entre les dones que entre els homes, possiblement pel fet d'haver-se vinculat, potser forçadament, a les seves famílies polítiques. En els pocs casos en què es mostra una preferència per ser enterrat amb algú en concret, es tracta sempre dels pares. Això ens indica un lligam més fort amb els ancestres que amb els descendents o els colaterals.

LA DESPREOCUPACIÓ RESPECTE EL RITUAL

Per a qualsevol persona que hagi tingut l'oportunitat de fullejar altres estudis basats en la informació que es pot extreure dels testaments, les dades que hem aconseguit sobre els rituals funeraris de les Valls d'Andorra al segle XV resultaran molt minses.

La manca de dades sobre els rituals funeraris respon amb tota seguretat al fet que els testadors i les testadores no tenien cap mena de necessitat de deixar constància d'uns rites i d'unes costums per tots ben conegudes que s'anaven repetint any rera any sense variacions notables.

D'altra banda, si ens fixem bé en aquests estudis que tantes dades aporten sobre els processons i les cerimònies d'enterrament, tots ells estan realitzats en un entorn urbà. En el món

urbà, la religió s'emprà com a mitjà d'ostentació.¹ A partir del segle XIV aquesta ostentació augmentarà de forma considerable².

Segons Jacques Chiffolleau, l'augment de l'ostentació en les pompes fúnebres i el sorgiment d'una nova pietat responen a què els vius *"se révèlent incapables d'organiser rituellement le passage dans l'au-delà"*.³ En altres paraules: la funció fonamental dels rites funeraris és la de donar als morts un lloc propi, tant físic (el cementiri) com dins la memòria col·lectiva. Amb els funerals i el dol, el difunt es transforma en un ésser imaginari, un ancestre.

A partir del segle XIV es produeixen una sèrie de fenòmens de signe apocalíptic (les epidèmies, les migracions i el desarrelament geogràfic), que transformen els habitants de les viles *"en orphelins, inconsolables de la perte de leurs pères"*.⁴ L'acumulació incessant les morts i la manca d'antepassats que es reconeixin com a propis fan inviable la celebració del dol tal i com tradicionalment s'havia anat fent. Aquesta impossibilitat de seguir les normes tradicionals és la que acaba donant lloc a una nova sensibilitat de la mort, marcada per l'afany d'ostentació.

En el món rural, la forta cohesió del grup familiar és la que permet que les formes tradicionals de ritual i de dol es mantinguin molt més temps que a les ciutats. Les valls d'Andorra, situades en un entorn completament rural, la importància del grup familiar, de la *casa*, és tan gran, que la manca d'un o de més d'un dels seus membres no impedeix que es pugui tenir sempre establerta una línia de successió en el control de la casa i que tothom sàpiga quina és la seva funció en ella.

Les almoines

Si quan parlàvem dels rituals funeraris ens trobàvem que aquestes clàusules no rebien massa atenció en els testaments per part dels testadors i testadores, la documentació resulta molt

¹ HUIZINGA, Johan; *El Otoño de la Edad Media*, Alianza, Madrid, 1988 (1923). pàg. 227: *"El culto público es un elemento importante de la vida social. Se va a la iglesia para hacer ostentación, para rivalizar en rango y en distinción, en formas y en cortesía"*.

² Citem com exemple l'estudi sobre els mercaders de la Barcelona dels finals de l'Edat Mitjana de Jaume Aurell anomenat *Els mercaders catalans al quatre-cents. Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470)*, Pagès editors (Col. "Seminari", Sèrie Catalònia, 5), Lleida, 1996.

³ CHIFFOLEAU, Jacques; *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320-vers 1480)*, École Française (Col. "Collection de l'Ecole Française de Rome", 47), Roma, 1980. pàg. 204.

⁴ CHIFFOLEAU, Jacques; op. cit. pàg. 204.

més explícita quan es tracta de deixar aclarides les qüestions referents als àpats funeraris que s'acostumen a celebrar un cop enterrat el difunt o la difunta.

Aquests àpats funeraris s'anomenen *almoïna general* a les Valls d'Andorra, i segueixen una sèrie de pautes:

1. Les almoïnes generals se celebren per l'ànima del testador o la testadora i, normalment, pels pobres de Crist. Tenen una doble funció: donar de menjar els parents i amics arribats a l'enterrament, i alimentar els pobres a canvi de les seves pregàries per l'ànima del testador o la testadora.

Sabem que en altres indrets es fa un repartiment de pa entre els pobres de la localitat sobre el túmul on s'acaba d'enterrar el difunt. En el cas de les Valls d'Andorra, no tenim cap menció expressa a què els beneficiaris del repartiment de pa siguin els pobres, però creiem que les seves almoïnes generals segueixen les mateixes regles que les almoïnes que es fan a França¹ o a Catalunya².

També resulta força habitual que s'encomani la celebració d'una almoïna per l'ànima dels parents i de tots els fidels difunts.

2. Les almoïnes generals poden ser pagades dels béns del testador o la testadora, però aquests també poden encomanar que siguin pagats per algú altre, normalment un familiar.
3. En molts casos s'especifica que l'almoïna es faci seguint el costum de les Valls d'Andorra¹. En altres es deixa la seva elaboració a mans dels marmessors. També és molt comú que el testador o la testadora especifiqui que els marmessors hagin de

¹ LORCIN, Marie Thérèse; op. cit. pàg. 295. *"Le repas d'enterrement et les distributions faites aux pauvres ne s'adressent pas qu'aux seuls paroissiens: parents et amis affluent de partout, auxquels se joignent des nécessiteux attirés par les aumônes qui sont de règle en pareil cas. L'usage impose aux héritiers et exécuteurs testamentaires de faire accueil honorable à tous. (...) Les parents, amis et connaissances ne repartiront pas sans avoir pris "plene réfection", ne serait-ce que du pain et du vin si la famille ne peut faire mieux. De plus, nul pauvre venu assister le défunt de ses prières ne doit s'en retourner les mains vides".*

² PIÑOL ALABART, Daniel; op. cit. pàg. 110. *"I encara al segle XV, a Barcelona, els parents i amics de la família del difunt eren convidats a un refrigeri a través d'un pregoner. Menjaven carn bullida i pa i bebiem vi en abundància. (...) Igualment pertanyeria a la categoria d'àpats funeraris el repartiment de pa als pobres que feien els testadors reusencs al segle XIV a través de les seves darreres voluntats".*

supervisar directament l'execució de l'almoina, la qual cosa ens fa pensar que poden ser els marmessors qui s'encarreguin personalment d'aquesta celebració.

Abans d'entrar a analitzar la documentació afegirem que aquestes almoines acostumen a ser totes molt similars. En les almoines més senzilles es demana simplement que s'adquireixi pa, vi i carn per la celebració de l'almoina². En altres almoines més elaborades s'especifica el tipus de cereals dels quals s'ha de fer el pa i les carns de les quals es vol fer l'àpat³.

Els cereals que s'empren són el sègol i el forment. La quantitat de sègol i de forment que es necessita varia a cada àpat, però en línies generals podem afirmar que s'encomanen entre 4 ó 5 modis⁴ de sègol i entre 0.5 ó 1 modi de forment.

Les carns que es donen en les almoines acostumen a ser de vaca i de porc. De vegades també hi ha alguna ovella o algun moltó, però habitualment es reserven pels moliners que transformen els cereals en farina i pels sacerdots i altres servidors de l'església que assisteixen a l'enterrament. No hi ha constància de què en les almoines s'empri a carn d'aviram.

Si ens centrem en la documentació podem veure que la quantitat de testadores i de testadors que encomanen almenys una almoina general és molt elevada: 35 testaments dels 39 que fan les dones (89.74% de les testadores), i 57 testaments dels 75 que fan els homes (76% dels testadors). Les dones encomanen almoines generals amb una mica més de freqüència que els homes.

¹ BRUTAILS, Jean-Auguste; La Coutume d'Andorre, Casal i Vall, (Col. Monumenta Andorrana, 1), Andorra la Vella, 1965. 2ª ed. pàg. 41, nota 2.

² *"Item voluit et mandavit quod fiat de bonis suis quedam elemosina generalis in qua voluit dari, distribui et erogari amore Dei pro anima sua et pauperibus Christi bene et complete illud quod est assuetum dari in vallibus Andorre et prout dictis suis manumissoribus fuerit bene visum"*. (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 10 v.-11 r. (1437, juny, 16 -testament-, 1440, abril, 3 -trasllat). Testament de SANÇA, muller de Joan Bonit, resident al lloc d'El Vilar (Canillo)).

³ *"Item voluit et mandavit fieri quandam elemosinam generalem in qua voluit dari et distribui et erogari amore Dei pro anima sua et pauperibus Christi quatuor modia sigalis et medium ffrumentum, unam vacham, unum suem salsum, complementum vini ad noticiam dictorum manumissoribus; unam ovem pro pistricibus, unam aliam ovem et unum mutonem sive arietem pro sacerdotibus et servitoribus"*. (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 57 r.-58 r. (1442, juliol, 1 -testament-, 1442, juliol, 10 -trasllat). Testament de GALLARDA, muller del difunt Joan Riba, originària del lloc de Meritxell (Canillo) i resident al lloc de Molleres (Canillo)).

⁴ ALSINA i CATALÀ, Claudi; FELIU i MONTFORT, Gaspar; MARQUET i FERIGLE, Lluís; Pesos, Mides i Mesures dels Països Catalans, Curial, Barcelona, 1990. Segons aquests autors, 1 modi (o muig) era equivalent a 190,3504 litres.

A primer cop d'ull no es veuen diferències entre les almoines encomanades pels homes i les encomanades per les dones. Tant homes com dones encomanen aquestes almoines en un percentatge molt elevat de testaments i els seus continguts són molt similars. No obstant, la mitjana d'almoines que encomana cada testador (1.21 almoines) és una miqueta superior a la que encomana cada testadora (1.05 almoines).

Això ens podria fer pensar que els homes, com a grup de gènere, encomanen menys almoines que les dones (76% dels testadors encomanen almoines enfront del 89.74% de les testadores). Però individualment encomanen un nombre d'almoines una mica més elevat que les dones. No obstant, si mirem a què dediquen tant dones com homes les segones i terceres almoines, veurem que aquestes almoines s'acostumen a encomanar per l'ànima d'altres persones.

Per tal de fer una millor anàlisi hem introduït en la següent taula tots els testaments de dones i d'homes on s'encomana la celebració de més d'una almoina.

LES ALMOINES

REFERÈNCIA	DATA	NOM	PRIMERA ALMOINA	SEGONA ALMOINA	TERCERA ALMOINA
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 6 v.-7 v.	1439, febrer, 5	GUILLEMA, muller de Joan Oriol	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, com és costum fer a les Valls d'Andorra	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, com és costum fer a les Valls d'Andorra	
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 45 r.-46 r.	1445, desembre, 18	MARGARIDA CELLA	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho considerin els marmessors	Deixa 200 sous per la celebració d'una almoina general per l'ànima de la seva mare, com és costum fer a les Valls d'Andorra	
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 3 r.-3 v.	1438, juny, 30	BONANAT MAS	Almoina general per la seva ànima, com és costum fer a les Valls d'Andorra	Almoina general per l'ànima de la seva primera muller, tal i com és costum fer a les Valls d'Andorra	
AHN-ATC-FN,	1440,	RAMON FARRERA	Almoina general	Almoina general	

Il. 22, f. 5 v.-6 v.	gener, 14		dels béns del Mas d'Aubinyà per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es reparteixin les coses següents: 4 modis de sègol, 1 modi de forment, 1 vaca i pa i vi, tal i com millor ho considerin els marmessors	dels béns de l'alberg de Sant Miquel per la seva ànima i els pobres de Crist, que s'ha de celebrar al lloc d'Argolell. Encomana que es reparteixin les coses següents: 3 modis de sègol, 1 modi de forment, 1 vaca, mig porc salat i altres carns, així com vi, tal i com millor ho consideressin els marmessors	
AHN-ATC-FN, Il. 22, f. 14 v.-15 r.	1441, abril, 7	PERE ORTELL	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho considerin els marmessors	Almoina general dels seus béns per l'ànima del seu pare, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho consideressin els marmessors	Almoina general dels seus béns per l'ànima d'ela seva mare, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho consideressin els marmessors
AHN-ATC-FN, Il. 22, f. 20 r.-21 r.	1441, setembre, 30	ESTEVE CANALILL	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho considerin els marmessors, tal i com és costum fer a les Valls d'Andorra	Almoina general dels seus béns per l'ànima del seu pare i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho consideressin els marmessors	
AHN-ATC-FN, Il. 22, f. 37 r.-38 r.	1442, gener, 16	BERNAT PELLICER	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho considerin els marmessors	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho consideressin els marmessors i com és costum fer a les Valls d'Andorra	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho consideressin els marmessors
AHN-ATC-FN, Il. 22, f. 41 r.-42 r.	sense data	JOAN ARENY	Almoina general dels seus béns	Almoina general dels seus béns	

			per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es reparteixin les coses següents: 10 modis de sègol, 1 modi de forment i carns, tal i com millor ho considerin els marmessors	per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es reparteixin les coses següents: 10 modis de sègol, 1 modi de forment i carns, tal i com millor ho consideressin els marmessors	
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 55 r.-56 r.	1442, juliol, 3	PERE VICIAT	Almoina general dels seus béns per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es faci un repartiment de pa, vi i carns, tal i com millor ho considerin els marmessors	Almoina general per l'ànima de la seva germana, tal i com millor ho consideressin els marmessors	
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 91 r.-92 r.	1446, desembre, sense dia	JOAN-PONÇ ARNAU	Almoina general per la seva ànima i els pobres de Crist, on encomana que es reparteixin les coses següents: 4 modis de sègol, 1 modi de forment, 1 bou, 1 porc salat, 1 moltó, 3 ovelles i repartiment de vi, tal i com millor ho considerin els marmessors	Almoina general per l'ànima de la seva muller difunta, tal i com ella va demanar	
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 26 r.-28 r.	1450, abril, 6	BERNAT BONIT	Almoina per l'ànima del seu sogre	Almoina per l'ànima de la seva primera muller	Almoina per la seva ànima, la dels seus pares i tots els fidels difunts

Les segones i terceres almoines són poc abundants tant entre homes com entre dones, i només apareixen en 11 testaments dels 114 dels quals disposem. Això ja ens indica que allò més habitual és encomanar una única almoina.

Les persones a les quals es destinen aquestes segones i terceres almoines són sempre de la família. En primer lloc tenim al pare i a la muller (en alguns casos, s'especifica que es tracta de la primera muller), amb tres almoines, i després la mare amb dues. Altres familiars com germans o sogres només apareixen un cop.

Resulta interessant veure com és més habitual encomanar almoines per la muller entre els vidus dels quals tenim constància documental de què s'han tornat a casar que no pas d'aquells que suposem que continuen vidus. Dels tres homes casats en segones núpcies, en el testament de dos d'ells s'encomana una almoina per l'ànima de la primera esposa¹. En l'altre testament el testador no encomana cap mena d'almoina per la seva ànima ni per l'ànima de ningú. Entre tots els vidus que fen testament, només un s'enrecorda de l'ànima de la seva muller i li encomana una almoina.

Entre les vídues no hem trobat que encomanin almoines per l'ànima dels seus marits difunts en cap dels seus testaments.

La primera dada que ens podria arribar a indicar una tendència cap a un comportament diferent entre homes i dones seria la següent: les dones acostumen a encomanar una única almoina que serveix tant per l'ànima de la testadora com per l'ànima dels seus parents i de tots els fidels difunts. Entre els homes resulta més habitual que la primera almoina es dediqui en exclusiva a la seva pròpia ànima i, en tot cas, deixi les segones i terceres almoines per les ànimes d'altres persones.

Si ens fixem en els productes que s'han de repartir en les almoines veiem que són els mateixos entre homes i dones, però els primers demanen unes quantitats una mica superiors a les que demanen les dones.

PRODUCTES DISTRIBUÏTS A LES ALMOINES

PRODUCTE	DONES	HOMES
Sègol	4.21 modis	5.11 modis
Forment	0.84 modis	1.06 modis
Vaques	1	1
Porcs ²	1	1.1

¹ Es tracta dels següents testadors:

- AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 3 r.-3 v. (1438, juny, 30 -testament-, 1439, agost, 3 -trasllat). Testament de BONANAT MAS, resident al lloc del Mas d'Andorra (Andorra). El testador està casat amb Peirona i encomana una almoina per l'ànima de Margarida, la seva primera esposa.
- AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 26 r.-28 r. (1450, abril, 6). Testament de BERNAT BONIT, originari de la parròquia de Canillo i resident al lloc d'El Tarter (Canillo). El testador està casat amb Esclarmonda, i encomana una almoina per l'ànima de la seva primera esposa, de nom desconegut.

² Respecte al nombre de porcs que apareixen en la taula, hauríem de dir que en alguns casos el testador o la testadora especifica que es tracten de peces, molt possiblement de les cansalades que trobem en molts dels inventaris.

Moltons	1	1
Ovelles	1.42	3.25

Per a fer aquest quadre hem calculat el nombre de modis de sègol i de forment, així com els caps de bestiar, que encomana cada testadora i cada testador en les seves almoines i després hem dividit aquestes quantitats entre el nombre de testadors.

Com apuntàvem abans, les quantitats de cereals i de caps de bestiar que encomanen els testadors i les testadores són molt similars, i només en el cas dels homes les quantitats són lleugerament més elevades. Aquesta similitud en les almoines d'homes i dones indica que totes les almoines es farien seguint uns patrons establerts.

Una dada interessant en relació al tema de les almoines és que, si bé ens hem trobat amb alguna testadora que encomana que se celebri una almoina general dels béns del seu marit¹, no hi ha cap home que demani que la seva almoina es pagui dels béns de la seva muller. També resulta curiós el cas de Margarida, muller de Ramon Call², que encomana una almoina que haurà de pagar el seu germà. Si el germà de Margarida no vol pagar aquesta almoina, llavors els diners per a fer-la sortiran del dot de la mateixa Margarida.

El cas de Margarida, que es reserva part de la seva dot davant la possibilitat de què la persona que ha de pagar la seva almoina no vulgui fer-ho, és l'únic que hem trobat d'aquestes característiques, però possiblement hi hagi més d'una testadora que amb la frase *"Item volo et mando quod fiat de bonis meis quedam elemosina generalis"* estigui indicant-nos que les despeses de l'almoina s'hauran de pagar del seu dot. Això podria significar que cada testador i cada testadora acostuma a pagar-se les almoines generals que se celebraran per la seva ànima dels seus propis béns. I en molts casos els béns de les dones serien poca cosa més que la seva dot.

Tot i que el dot que reben les dones no és un tema que correspongui tractar en aquest moment, m'agradaria posar l'exemple de Gallarda, muller de Joan Riba. En els seus capítols

¹ AHN-ATC-FN, ll. 18, f. 80 v.-81 v. (1431, novembre, sense dia -testament-, 1432, juliol, 6 - trasllat). Testament de RAMONA, muller de Joan Sansa, resident al lloc d'El Puial (Andorra).

² AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 46 v.-47 r. (1441, desembre, 3). Testament de MARGARIDA, muller de Ramon Call, resident al lloc de Llorts (Ordino): *"Item volo et mando quod fiat quedam elemosina generalis prout est assuetum fieri in vallibus Andorre, quam solvat dictus ffrater meus. Et si dictus ffrater meus noluerit solvere nec facere volo quod dictus maritus meus faciat meam elemosinam de dote mea quam recepit"*.

matrimonials¹, Gallarda rep únicament un dot de 600 sous que s'hauran de pagar a terminis. Si el matrimoni no té fills que estiguin vius i en edat de testar quan Gallarda mori, podrà disposar lliurement d'aquests 600 sous. En el cas contrari, només tindrà 300 sous per organitzar els seus funerals i disposar d'ells com millor li sembli. En el seu testament² encomana una almoina. Tot i no especificar qui l'haurà de pagar, podem pensar que serà ella mateixa qui deixi els diners necessaris per a fer-la.

Si prenem com a indicador del preu d'una almoina general els 200 que deixa Margarida Cella per la celebració d'una per l'ànima de la seva mare³, veurem que a Gallarda, de la mateixa manera que els hi passa a altres dones, no pot permetre's encomanar una almoina massa esplèndida si vol fer llegats pietosos a les esglésies de la seva parròquia, encomanar misses per la seva ànima i deixar alguna cosa als seus fills i a altres éssers estimats.

LES MISSES

Els oficis diins, són la millor manera d'acurtar l'estada de les ànimes al Purgatori. En aquest apartat veurem quines eren les misses preferides de les andorranes i els andorrans del segle XV i l'ús que en feien per ajudar la seva pròpia ànima i les dels seus familiars difunts.

Com apuntàvem anteriorment al parlar dels rituals funeraris, sembla que a les Valls d'Andorra encara no hagi arribat l'afany d'ostentació. Al parlar de les misses veurem com la tendència a l'acumulació dels sufragis i a la repetició fins l'infinit que s'està produïnt a la societat europea del segle XV, tal i com apunta Chiffolleau i que també recull Piñol Alabart entre altres autors, és lluny de produir-se en les terres andorranes.

Aquest punt pot ser interessant, ja que la repetició i la durada dels oficis divins es relacionen directament amb la funció que tenen aquests com a intercessors per a reduir al mínim l'estança del difunt al Purgatori.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 19, ff. 14 v.-15 v. (1433, març, 3). Capítols matrimonials de JOAN RIBA, originari del lloc de Molleres (Canillo), i GALLARDA, filla de Guillem Viciat, originària del lloc de Meritxell (Canillo).

² AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 57 r.-58 r. (1442, juliol, 1 -testament-, 1442, juliol, 10 -trasllat. Testament de GALLARDA, muller del difunt Joan Riba, originària del lloc de Meritxell (Canillo) i resident al lloc de Molleres (Canillo).

³ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 45 r.-46 r. (1445, desembre, 18). Testament de MARGARIDA CELLA, resident al lloc de Pal (La Massana).

Dels 114 testaments que hem analitzat, els testadors i testadores encomanen la celebració d'oficis divins en 104 testaments. Això ens dona un nombre de testaments força elevat i les conclusions que poden arribar a extreure poden ser prou significatives.

DISTRIBUCIÓ DE LES MISSES PER PARRÒQUIES I GRUPS DE GÈNERE

PARRÒQUIA	DONES	HOMES
Andorra	6	12
Canillo	9	17
Encamp	5	12
Lòria	2	6
La Massana	7	6
Ordino	8	13
Altres llocs	0	1
	37	67

Dels 39 testaments que disposem fets per dones, treballarem amb 37 (94.87% dels testaments femenins). Dels 75 testaments que tenim fets per homes, ens són útils 67 (89.33% dels testaments masculins). El percentatge de testaments vàlids és una mica superior entre les dones que entre els homes, la qual cosa ens podria fer pensar que, si bé el desig d'encomanar oficis divins per la salvació de la pròpia ànima és una cosa molt important tant per les dones com per als homes, potser entre aquests darrers la preocupació per assegurar-se una sèrie d'oficis divins sigui un xic menor.

Tipologia de les misses

La primera cosa que hem de dir és que els testadors i les testadores andorrans demanen de dues maneres diferents la celebració d'oficis divins per les seves ànimes o per les ànimes d'altres persones. Aquestes dues maneres no són excloents, és a dir, que poden aparèixer en un mateix testament.

La primera manera és la d'anar enunciant una sèrie d'oficis divins, les quantitats que es destinen per a la seva celebració i l'església o capella on han de tenir lloc. Aquesta seria l'opció emprada per testadores i testadors com Guillema, muller de Joan Oriol, de Sispony (La Massana):

"Item legavit vicario ecclesie parochialis de La Maçana duos solidos et quod teneatur celebrare unam misam pro anima sua. Item voluit et mandavit quod celebrantur per vicarios preberos vallium Andorre quinque obitus, videlicet, unum pro anima sua, alium pro anima matris eius, et tres pro omnibus fidelibus defunctorum domus sue, quibus legavit quindecim solidos

barchinonenses et prandium. (...) Item voluit et mandavit quod celebraretur pro anima sua unum trentenarium missarum Sancti Amatore, cui legavit illud quod est asuetum dari".¹

L'altra manera és la d'encomanar simplement la celebració de la missa de cos present, de la novena i de l'aniversari a l'any de la mort a un o més capellans i de deixar establert allò que rebran a canvi. Aquesta seria l'opció emprada per testadores i testadors com Guillema Bernada, muller de Joan Bernat, d'Aixovall (Lòria):

"In quo quidem sepultura volo quod interfuit quatuor preberi qui celebrent missas et alia divina officia pro anima mea, parentum meorum et omnium fidelium defunctorum, et quod dentur cuilibet tres solidos [barchinonenses]. Item volo et mando quod in die novene mee interfuit duo preberi quibus dentur cuilibet tres solidos barchinonenses. Et si contingerit quod prefati preberi non possent esse in die predictae mee sepulture quod fiant in die dicte mee novene. Item volo et mando quod in die caput anni mei interfuit sex preberi qui celebrent missas et alia divina pro anima mea et parentum meorum, quibus dentur, cuilibet, tres solidos barchinonenses".²

Un cop sabut que en els testaments els oficis divins poden encomanar-se de dues maneres, podem passar a veure els tipus de misses que apareixen en els testaments dels andorrans i les andorranes del segle XV.

Després de revisar els 104 testaments que ens són útils per a aquest apartat, hem trobat que a les Valls d'Andorra només s'encomanen en línies generals tres tipus de misses:

1. Misses *pro anima*. Són aquelles que se celebren per la intercessió de l'ànima del testador o la testadora o de qualsevol altre individu difunt. Les misses *pro anima* són molt habituals en els testaments de les Valls d'Andorra, i per això les hem classificat en diferents subgrups:
 - Misses del dia de la sepultura. Ens referim a aquelles que se celebren en el dia posterior a la mort del testador o la testadora.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 6 v.-7 v. (1439, febrer, 5 -testament-, 1440, gener, 17 -trasllat). Testament de GUILLEMA, muller de Joan Oriol, resident al lloc de Sispony (La Massana).

² AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 4 r.-4 v. (1431, novembre, 27). Testament de GUILLEMA BERNADA, muller de Joan Bernat, originària de la parròquia d'Andorra i resident al lloc d'Aixovall (Lòria).

- Misses *pro anima* pròpiament dites. Hem inclòs en aquest subgrup totes aquelles misses per l'ànima d'alguna persona que no s'especifica que s'hagin de celebrar en el dia posterior a la mort d'aquesta persona.
 - Misses pel cap d'any. Dins d'aquest subgrup hem situat tant els aniversaris com les misses pel cap d'any. Tot i que les hem posat juntes perquè són en essència el mateix tipus d'ofici diví, volem explicar que els aniversaris són unes misses que es poden celebrar un cop o perpètuament, mentre que les misses pel cap d'any són misses cantades que se celebren en una data fixa (habitualment la de la mort del testador o testadora, però també pot ser en una altra data si el testador o la testadora així ho encomana).¹
2. Novenes. Són un conjunt de 9 misses que s'acostumen a celebrar en els 9 dies posteriors a la mort del testador o testadora.
 3. Misses trentanàries o de Sant Amador. Aquestes misses, també anomenades gregorianes (tot i que no es fa menció d'aquest nom en la documentació andorrana), són un conjunt de 30 misses que s'acostumen a celebrar durant els 30 dies posteriors a la mort del testador o testadora, o bé a partir del trentè dia després de la seva mort.²
 4. Altres misses no especificades.

Hi ha altres tipus de misses força habituals en aquesta època que no han aparegut en els testaments dels andorrans i les andorranes. Ens estem referint, per exemple, a les misses del tercer dia i a les capellanies o misses de fundació.

Un cop establerts el tipus d'oficis divins que apareixen en els testaments, els hem distribuït per parròquies i per grups de gènere, per tal de veure millor quina relació poden tenir entre aquests.

OFICIS DIVINS DISTRIBUÏTS PER PARRÒQUIES I GRUPS DE GÈNERE (DONES)

	PRO ANIMA	NOVENA	TRENTANÀRIA	ALTRES
--	-----------	--------	-------------	--------

¹ CHIFFOLEAU, Jacques; op. cit. pàg. 336.

² CHIFFOLEAU, Jacques; op. cit. pàg. 327.

	SEPULTURA	PRO ANIMA	CAP D'ANY			
ANDORRA	1	7	3	3	1	0
CANILLO	1	0	4	7	3	0
ENCAMP	3	2	2	4	0	0
LÒRIA	2	1	2	2	1	0
LA MASSANA	0	14	2	0	1	1
ORDINO	2	21	1	1	2	0
	9 (9.57%)	45 (47.87%)	14 (14.89%)	17 (18.08%)	8 (8.51%)	1 (1.06%)

OFICIS DIVINS DISTRIBUÏTS PER PARRÒQUIES I GRUPS DE GÈNERE (HOMES)

	PRO ANIMA			NOVENA	TRENTANÀRIA	ALTRES
	SEPULTURA	PRO ANIMA	CAP D'ANY			
ANDORRA	9	6	17	4	3	2
CANILLO	5	9	7	13	39	0
ENCAMP	7	16	5	9	1	1
LÒRIA	7	1	5	6	0	0
LA MASSANA	3	9	0	2	5	0
ORDINO	5	7	6	4	1	0
ALTRES	1	0	1	1	0	1
	37 (16.97%)	48 (22.01%)	41 (18.80%)	39 (17.88%)	49 (22.37%)	4 (1.83%)

El total de misses encomanades ha estat de 312, que s'han distribuït de la següent manera: 94 en els testaments femenins (30.12% del total de les misses encomanades) i 218 en els testaments fets per homes (69.87% del total de misses encomanades).¹ Això vol dir que els homes encomanen un nombre molt major de misses que les dones.

En el quadre superior hem situat les misses encomanades en els testaments fets per dones, i en el quadre inferior les misses que s'han encomanat en els testaments masculins. La primera cosa que es veu, a més a més de l'enorme quantitat de misses encomanades pels homes (218 dels homes enfront 94 de les dones) és la disparitat dels resultats: sembla difícil poder establir uns paràmetres unitaris per homes i dones, ja que cada tipus de missa sembla tenir una acceptació molt diferent entre els homes i les dones.

Entre les dones, el tipus de misses més habituals són les misses *pro anima* a totes les parròquies excepte a la de Canillo, que sembla seguir, com veurem quan analitzem els llegats fets a les esglésies, una dinàmica pròpia. Les misses *pro anima* suposen prop de les tres quartes parts del

¹ El nombre total de misses, així com els parcials, són aproximats, ja que en alguns casos resulta difícil esbrinar exactament el nombre de misses que demana un testador.

total de misses encomanades per les dones. Dins d'aquest grup, les més demanades són les misses *pro anima* pròpiament dites; més allunyades es troben les misses pel cap d'any i, finalment, les del dia de la sepultura.

Mereixen una menció especial el comportament de les testadores de les parròquies de La Massana i Ordino, que encomanen unes quantitats molt més elevades de misses del subgrup de misses *pro anima*.

A La Massana totes les testadores n'encomanen almenys una missa d'aquest subgrup, però hi ha dues testadores que encomanen més de la meitat d'aquestes misses: es tracta de Guillema, muller de Joan Oriol, de Sispony¹; i de Joana Sala, muller del difunt Pere Sala, d'Erts².

Guillema encomana sis misses *pro anima*: 2 per la seva ànima, 1 per l'ànima de la seva mare, i 3 per l'ànima de tots els fidels difunts. Joana Sala encomana 3 misses per la seva ànima.

A Ordino la quantitat de misses del subgrup *pro anima* es dispara perquè totes les testadores excepte una n'encomanen. Però a més a més, hi ha una testadora que demana que es facin 15 misses per l'ànima del seu germà. Es tracta de Maria, muller del difunt Arnau de la Call, del lloc de Segudet.³

Després de les misses *pro anima*, el tipus de missa que les dones encomanen en més quantitat són les novenes, tot i que de manera molt més reduïda. La parròquia de Canillo és l'única en la qual les dones encomanen més novenes que misses *pro anima*. A la parròquia d'Encamp les novenes també són força populars entre les testadores.

Les dones no acostumen a encomanar la celebració de les misses trentanàries, que també són les més cares, i quan ho fan només en demanen una. Tot i que les encomanen testadores de totes les parròquies, excepte les de la parròquia d'Encamp, quasibé la meitat de les misses trentanàries provenen de testadores de la parròquia de Canillo.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 6 v.-7 v. (1439, febrer, 5 -testament-, 1440, gener, 17 -trasllat). Testament de GUILLEMA, muller de Joan Oriol, resident al lloc de Sispony (La Massana).

² AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 22 r.-23 r. (1441, novembre, 8). Testament de JOANA SALA, muller del difunt Pere Sala, originària de la parròquia d'Ordino i resident al lloc d'Erts (La Massana).

³ AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 62 v.-63 r. (1452, desembre, 3). Testament de MARIA, muller del difunt Arnau de la Call, resident al lloc de Segudet (Ordino).

Si ens fixem en les misses que encomanen els testadors, veurem que no varien en la seva tipologia, però que tenen tendència a encomanar en major quantitat algunes misses que entre les dones són poc demandades, com seria el cas de les misses trentanàries.

Entre els homes les misses *pro anima* també són les més encomanades, però en un percentatge més baix que les dones, ja que suposen poc més de la meitat del total de misses encomanades pels homes. Aquesta baixada en el percentatge s'explica pel gran nombre de misses trentanàries que demanen els homes (prop d'una quarta part de totes les misses que encomanen).

Dins del grup de les misses *pro anima*, les més demandades continuen essent les misses *pro anima* pròpiament dites, però en un percentatge més baix que entre les dones (47.36% les dones i 22.01% els homes). Les misses pel cap d'any i les del dia de la sepultura s'apropen força a aquelles en els seus percentatges.

Els homes de la parròquia de Canillo són els que encomanen un major nombre de misses trentanàries. No obstant, quasibé totes aquestes misses trentanàries les encomanen dos únics testadors: Pere Armongou, del lloc de Prats, i el seu nét i hereu Bernat Armongou, també del lloc de Prats.

L'any 1438 Pere Armongou deixa establert en el seu testament que se celebrin per la seva ànima una novena i 18 misses trentanàries. D'aquestes 18 misses trentanàries, 10 les haurien de celebrar els Predicadors de la ciutat de La Seu d'Urgell, i 8 els Framenors de la vila de Puigcerdà.¹

Onze anys més tard, el 1449, Bernat Armongou, nét i hereu de Pere Armongou, també fa testament i encomana la celebració dels oficis del dia de la sepultura, la novena i el cap d'any, així com 16 misses trentanàries. D'aquestes misses trentanàries, que són per la salvació de l'ànima del testador i la dels seus pares, 8 les han de celebrar els Predicadors de La Seu d'Urgell, i les altres 8 els Framenors de Puigcerdà.²

¹ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 1 r.-2 r. (1438, agost, 2 -testament-, 1439, sense mes, 7 -trasllat)). Testament de PERE ARMONGOU, resident al lloc de Prats (Canillo).

² AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 21 v.-22 r. (1449, març, 27). Tetament de BERNAT ARMONGOU, resident al lloc de Prats (Canillo).

Aquest recorregut per les preferències sobre oficis divins dels andorrans i les andorranes del segle XV ens fan intuir que més enllà de les divergències que es produïxen entre parròquies hi ha una sèrie d'actituds diferencials que responen als diferents grups de gènere.

En primer lloc ens trobem que el nombre de misses encomanades pels homes és molt superior al nombre de misses encomanades per les dones. En segon lloc, i en relació directa amb l'anterior, que les dones tenen una clara tendència a economitjar recursos i que són més partidàries de les misses *pro anima*, ja que resulten molt més assequibles que altres tipus d'oficis divins de major duració en el temps, com serien les misses trentanàries. Els homes, pel contrari, combinen les misses de curta i llarga durada.

L'acumulació dels sufragis

A partir de la Baixa Edat Mitjana sorgeix arreu d'Europa una necessitat d'acumular misses per la salvació de l'ànima dels testadors i les testadores. Aquesta necessitat s'origina pel fet que les misses s'han convertit en un dels sistemes més efectius per acurtar l'estança dels individus al Purgatori, i són tan efectives que comencen a desplaçar altres formes d'afavorir la salvació com serien les almoines o els peregrinatges.¹

La importància de les misses és tal a partir de la Baixa Edat Mitjana que els testadors comencen a encomanar grans quantitats de misses per les seves ànimes i les ànimes dels seus parents difunts, fins arribar a allò que Jacques Chiffolleau anomena la "*démence collective*"², és a dir, "*l'étrange folie qui consiste à accumuler, à multiplier, à comptabiliser les suffrages, les messes, les indulgences, par milliers*".³

Les pròpies característiques físiques de les Valls d'Andorra i el seu tancament evitaren que es produïxin aquestes exageracions que seran habituals en altres indrets.⁴ No obstant, es comença

¹ PIÑOL ALABART, Daniel; op. cit. pàg. 93

² CHIFFOLEAU, Jacques; op. cit. pàg. 3.

³ CHIFFOLEAU, Jacques; op. cit. pàg. 4.

⁴ Només per posar uns exemples d'aquest afany exagerat per acumular sufragis mencionarem tres casos que apunta Jacques Chiffolleau per la regió d'Avinyó als segles XIV i XV:

- El bisbe de Cavaillon, que encomana que se celebrin 50 misses en els nou dies posteriors al seu enterrament. (CHIFFOLEAU, Jacques, op. cit. pàg. 346.)
- Una dona originària de Courthezon demana 100 misses en els nou dies posteriors als seus funerals. (CHIFFOLEAU, Jacques, op. cit. pàg. 346.)

a percebre, tot i que d'una manera molt discreta, una petita tendència a l'acumulació de misses tant entre les dones com entre els homes, tot i que entre aquests darrers, la tendència resulta una mica més evident.

Per tal de poder veure millor com es produeix aquest fenomen, hem distribuït en una taula els testador i les testadores que encomanen en els seus testaments alguna mena d'acumulació dels sufragis.

L'ACUMULACIÓ DELS SUFRAGIS

REFERÈNCIA	DATA	NOM	MISSES	QUANTITAT DESTINADA
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 1 v.-2 r.	1431, setembre, 19	MARIA RUSCA, muller de Joan Rusca	1 missa trentanària	No consta
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 4 r.-4 v.	1431, novembre, 27	GUILLEMA BERNADA, muller de Joan Bernat	1 missa trentanària	No consta
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 6 v.-7 v.	1439, febrer, 5	GUILLEMA, muller de Joan Oriol	6 misses <i>pro anima</i> 1 trentanària	17 sous i el dinar Allò acostumat
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 40 r.-40 v.	1441, juny, 5	JOANA, muller de Joan Ortell	1 missa trentanària	No consta
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 22 r.-23 r.	1441, novembre, 8	JOANA SALA, muller del difunt Pere Sala	3 misses <i>pro anima</i>	6 sous
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 64 v.-65 r.	1442, maig, 19	MARIA, muller de Pere Castelló	1 missa trentanària	Allò acostumat
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 10 v.-11 r.	1447, març	RAMONA, muller de Ramon Noguier	3 misses <i>pro anima</i> 1 missa trentanària	41 sous 30 sous
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 62 v.-63 r.	1452, desembre, 3	MARIA, muller del difunt Arnau de la Call	15 misses <i>pro anima</i> 2 misses trentanàries	15 sous 30 sous
AHN-ATC-FN, ll. 1, f. 21 v.-23 r.	1393, desembre, 1	RAMON DE JAUME	3 misses de cap d'any 1 missa trentanària	Allò que s'obtingui de la compra d'un censal de 1200 sous 15 sous
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 4 v.-5 v.	1431, agost, 18	PERE RICART	7 misses <i>pro anima</i>	No consta
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 7 r.-7 v.	1431, agost, 23	PERE MALLOL, alias Mir	1 missa trentanària	30 sous
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 2 r.-3 r.	1431, agost, 31	RAMON VIDAL, alias Verdesca	1 missa trentanària	No consta
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 2 r.-3 r.	1438, gener, 15	BARTOMEU BORRAT	5 misses trentanàries	Allò acostumat
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 1 r.-2 r.	1438, agost, 2	PERE ARMONGOU	18 misses trentanàries	No consta
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 38 r.-39 r.	1441, febrer, 4	BARTOMEU SOCHIRA	1 missa trentanària	2.5 florins
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 14 v.-15 r.	1441, abril, 7	PERE ORTELL	2 misses <i>pro anima</i>	12 florins
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 50 r.-50 v.	1442, març, 12	GUILLEM CASES, alias Edra	2 misses trentanàries	6 florins
AHN-ATC-FN,	1442, abril, 17	JOAN BONIT	1 missa trentanària	Allò acostumat

- Giorgio Sareti, draper d'Asti, encomana la celebració de 3650 misses el primer any del seu decès. (CHIFFOLEAU, Jacques, op.cit. pàg. 347.)

Il. 22, f. 66 v.-67 v.				
AHN-ATC-FN, Il. 22, f. 55 r.-56 r.	1442, juliol, 3	PERE VICIAT	2 misses <i>pro anima</i>	20 sous
AHN-ATC-FN, Il. 26, f. 79 r.-81 r.	1442, octubre, 10	JOAN MULNER	1 missa trentanària	3 florins
AHN-ATC-FN, Il. 22, f. 91 r.-92 r.	1446, desembre	JOAN-PONÇ ARNAU	1 missa trentanària	4 florins
AHN-ATC-FN, Il. 23, f. 2 v.-3 r.	1447, maig, 20	BERNAT RIBA	2 novenes	2.5 sous i el dinar
AHN-ATC-FN, Il. 23, f. 21 v.-22 r.	1449, març, 27	BERNAT ARMONGOU	16 misses trentanèries	No consta
AHN-ATC-FN, Il. 23, f. 54 v.-55 v.	1452, agost, 13	JOAN RUSCA	1 missa trentanària	4.5 florins
AHN-ATC-FN, Il. 23, f. 49 r.-49 v.	1457, abril, 28	BERENGUER SOLER	12 misses de cap d'any	12 escuts
AHN-ATC-FN, Il. 22, f. 41 r.-42 r.	sense data	JOAN ARENY	7 misses <i>pro anima</i>	10 sous
AHN-ATC-FN, Il. 21, f. 6 r.-6 v.	sense data	JOAN MARTÍ	2 misses <i>pro anima</i>	20 sous

Abans hem esmentat que la tendència a iniciar una acumulació de sufragis és més manifesta entre els homes que entre les dones. En els nostres testaments hem comptabilitzat un total de 8 testadores que fan alguna mena de repetició de misses, i 19 testadors.

De tota manera, si igualem aquests resultats a percentatges, veurem que el nombre de testadores que acumulen sufragis (21.62% de les testadores) és només una mica inferior al dels homes (28.35% dels homes). Això ens pot indicar que l'acumulació de misses és un fenomen comú a homes i dones.

De tota manera, tant el nombre d'individus que encomanen la repetició de les misses com les quantitats de misses acumulades es troben encara molt lluny d'allò que succeeix en altres indrets.

L'afany d'acumulació de misses sembla no ser gaire important entre les andorranes del segle XV. La majoria d'acumulacions que hem comptabilitzat són simplement trentanaris, que s'encomanen en nombre d'un. Només una de les testadores encomana dos trentanaris¹.

En canvi, entre els homes tenim més casos d'acumulació encomanant la celebració de més d'un trentanari. Hi ha testadors que encomanen la celebració de 2 i 5 trentanaris, però l'acumulació

¹ AHN-ATC-FN, Il. 23, ff. 10 v.-11 r. (1447, març, sense dia -testament-, 1448, juny, 23 -trasllat). Testament de RAMONA, muller de Ramon Noguer, resident al lloc del Mas del Noguer (Andorra).

més cridanera és la que fan Pere i Bernat Armongou, avi i nét respectivament, que encomanen 18 i 16 trentanàries, a més a més d'altres tipus de misses per la salvació de les seves ànimes.¹

Una altra manera d'acumular misses és amb la repetició de les misses *pro anima*. Aquesta forma d'acumulació resulta més barata que la celebració dels trentanaris. Malgrat això, el nombre de sufragis acumulats resulta molt petit tant entre homes com entre dones. L'acumulació més important d'aquest tipus és la que fa Maria, muller del difunt Arnau de la Call, que encomana la celebració de 15 misses *pro anima* per la salvació del seu germà.²

Les misses pel cap d'any i els aniversaris també són una bona manera d'acumular sufragis, principalment quan aquestes misses es converteixen en perpètues.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 1 r.-2 r. (1438, agost, 2 -testament-, 1439, sense mes, 7 -trasllat)). Testament de PERE ARMONGOU, resident al lloc de Prats (Canillo); AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 21 v.-22 r. (1449, març, 27). Testament de BERNAT ARMONGOU, resident al lloc de Prats (Canillo).

² AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 62 v.-63 r. (1452, desembre, 3). Testament de MARIA, muller del difunt Arnau de la Call, resident al lloc de Segudet (Ordino).

4. 2. EL MÓN DEVOCIONAL

Abans hem apuntat que les misses eren el millor mitjà del qual disposaven els testadors i les testadores per reduir la seva estada al Purgatori, però que també n'hi havia d'altres que eren força emprats: els llegats pietosos.

En aquest apartat hem recollit un altre ventall de llegats fets per la reducció de l'estada al Purgatori i per la salvació de l'ànima del testador o la testadora que feien els andorrans i les andorranes als darreres segles medievals.

Aquest apartat dedicat al món devocional ens hauria de permetre conèixer millor a l'individu, ja que aquesta mena de llegats acostumen a ser més personals.

ELS LLEGATS PIETOSOS

Aquesta mena de llegats són complementaris als sufragis i tenen una funció similar. Els llegats pietosos més comuns són els fets a les institucions religioses (esglésies, capelles, convents i monestirs). La documentació analitzada ens mostra com els habitants de les Valls d'Andorra tenien una relació molt especial amb aquests centres religiosos, ja que en la major part dels testaments es fan deixes a les esglésies de la pròpia parròquia. Resulta excepcional el testament que no els hi fa cap llegat. Amb aquestes clàusules testamentàries podem establir una llista dels centres religiosos de major acceptació a les Valls d'Andorra, però també de fora del país.

La importància de les ordes mendicants a la Baixa Edat Mitjana resulta també evident a Andorra, ja que són força habituals els llegats fets als convents d'aquestes ordes urbanes encara que cap d'elles s'establís dins les fronteres andorranes.

Un altre tipus de llegat més personal és aquell que es fa per ajudar una persona en concret, normalment un familiar en una situació econòmica més precària. No resulta massa comú que aparegui en els testaments de les andorranes i els andorrans de forma explícita, tot i que possiblement puguin trobar-se alguns exemples de forma més encoberta amb un major volum de documentació.

Tampoc està massa extesa, a diferència d'allò que hem vist en altres indrets, la institució dels pobres de Crist com hereus universals dels béns del testador o la testadora. Podríem argumentar que el motiu d'aquest rebuig a cedir tots els béns als pobres de Crist seria que un

llegat d'aquesta mena de resulta contradictori en una societat com l'andorrana, on la conservació, engrandiment i transmissió del patrimoni familiar sembla ser una de les seves bases.

Finalment hem d'afegir que a les Valls d'Andorra no hem constatat l'existència d'hospitals ni d'altres institucions assistencials (com podria ser la Pia Almoïna de la ciutat de Lleida). No obstant, la tasca d'aquestes institucions és realitzada per unes altres: el bací de les esglésies, on van a parar els llegats fets pels fidels difunts, per casar donzelles o per alliberar els captius.

Si volem veure més acuradament com es reparteixien els llegats fets a les esglésies i capelles entre els gups de gènere, la millor manera de fer-ho és redistribuir els testadors i testadores en dos grups: dones i homes.

DISTRIBUCIÓ DELS GRUPS DE GÈNERE PER PARRÒQUIES

PARRÒQUIA	NOMBRE DE TESTADORES	NOMBRE DE TESTADORS
Andorra	6	13
Canillo	11	18
Encamp	5	12
Lòria	2	6
La Massana	7	7
Ordino	8	17
Altres llocs	0	0
	39	73

De les 39 dones que hem trobat que fan testament, totes elles fan llegats a les esglésies i capelles. Això vol dir que treballarem amb una base del 100% del total de les testadores de què disposem. Però allò que és realment important no és que disposem de la base més àmplia possible, sinó que el fet de què totes les testadores facin llegats a les esglésies i capelles vol dir que aquesta mena de llegats eren molt importants per la mentalitat de l'època, tant importants que cap dona es va descuidar de fer-los per poques possessions que pogués tenir per a llegar.

En canvi, entre els homes, tenim tres casos en què no es fa cap mena de llegat a les esglésies i capelles.

En el primer cas es tracta d'un testament que no es va acabar de redactar.¹ Possiblement, si s'hagués acabat de redactar, aquest testador hauria fet algun llegat a les esglésies i capelles

¹ AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 46 r. (sense data). Testament de RAMON GINER, originari i resident al lloc d'Arans (Ordino).

d'Andorra. En el segon cas ens trobem amb què el testador prefereix disposar de les seves possessions per fer la seva sepultura i les exèquies necessàries, més que no pas per fer llegats a esglésies i capelles.¹ En el darrer cas el testador prefereix deixar al criteri dels seus marmessors l'elecció de les esglésies i capelles que rebran un llegat, però ell no mostra preferència per cap d'elles.² Això ens dóna una base de 70 testaments sobre 73 possibles (95.89% dels testaments fets per homes).

Tret d'aquests tres casos que acabem d'esmentar, la resta de testadors fan llegats a les esglésies i capelles.

Pel seu nombre no podem dir que aquests tres testadors puguin ser representatius d'una tendència caracteritzada per descuidar els llegats a les esglésies i capelles, però sí ens indiquen que en alguna ocasió els homes mostren un interès una mica menor per aquesta mena de llegats.

Esglésies i capelles

Els llegats de caire pietós acostumen a fer-se a institucions eclesiàstiques i en forma de donació monetària, però també poden haver-hi altres tipus de donacions, com ornaments litúrgics.

En línies generals podem afirmar que la vinculació dels individus, siguin homes o dones, a la parròquia on resideixen és tan forta que quasibé tots els llegats pietosos que es fan corresponen a esglésies i capelles de la seva mateixa parròquia.

En els testaments que hem analitzat hem trobat llegats a 47 esglésies i capelles, de les quals 37 pertanyen a les valls d'Andorra i només 10 es troben en altres indrets. Hem fet una llista amb aquestes esglésies i capelles que apareixen en els testaments analitzats i amb el nombre de llegats que reben dels homes i de les dones.

LES ESGLÉSIES

ESGLÉSIA	PARRÒQUIA	LLEGATS HOMES	LLEGATS DONES	TOTAL LLEGATS
Sant Miquel d'Engolasters	Andorra	35	24	59
Sant Serni de Canillo	Canillo	25	13	38

¹ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 19 r.-20 r. (1441, agost, 2). Testament de BARTOMEU VIDAL, fuster, originari de la parròquia d'Ordino i resident a la ciutat de La Seu d'Urgell.

² AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 1 r.-1 v. (1431, octubre, 18). Testament de JAUME MARTÍ, d'origen i lloc de residència desconeguts.

Sant Cebrià d'Ordino	Ordino	15	7	22
Sant Esteve d'Andorra	Andorra	14	7	21
Sant Martí de La Cortinada	Ordino	14	6	20
Sant Miquel de Prats	Canillo	12	8	20
Santa Eulàlia d'Encamp	Encamp	13	6	19
Sant Maria de Meritxell	Canillo	12	7	19
Sant Serni de Llorts	Ordino	11	6	17
Sants Antoni i Maria de la Grella	La Massana	9	6	15
Sants Iscle i Victòria de La Massana	La Massana	8	6	14
Sant Joan de Caselles	Canillo	7	5	12
Sants Julià i Germà de Lòria	Lòria	9	3	12
Sant Romà de Vila	Encamp	6	4	10
Sant Martí de Cella	Canillo	5	4	9
Sant Romà de Les Bons	Encamp	7	2	9
Convent dels Framenors de Puigcerdà	Església forana	5	3	8
Convent de les Menorettes de Puigcerdà	Església forana	3	4	7
Convent dels Predicadors de La Seu d'Urgell	Església forana	5	2	7
Sant Climent de Pal	La Massana	3	3	6
Santa Maria de Montserrat	Església forana	5	1	6
Santa Coloma d'Andorra	Andorra	5	0	5
Sant Romà d'Aubinyà	Lòria	4	1	5
Sant Romà dels Camps	Encamp	2	2	4
Sant Andreu del Prat del Campanar (Arinsal)	La Massana	2	1	3
Sant Cristòfor d'Anyós	La Massana	2	1	3
Sant Romà d'Erts	La Massana	2	1	3
Sant Andreu d'Andorra (o de <i>Fadones</i>)	Andorra	1	1	2
Santa Creu de Canillo	Canillo	0	2	2
Sant Jaume d'Engordany	Andorra	0	2	2
Sant Joan de Sispony	La Massana	1	1	2
Santa Maria de La Massana	La Massana	1	1	2
Sant Miquel de Fontaneda	Lòria	2	0	2
Sant Romà del Pui	La Massana	1	1	2
Sant Vicenç d'Enclar	Andorra	2	0	2
Sant Esteve de Bixessarri	Lòria	0	1	1
Santa Eugènia d'Argolell	Església forana	1	0	1
Santa Eulàlia d'Argolell	Església forana	1	0	1
Sant Feliu de Castellciutat	Església forana	1	0	1
Santa Maria de <i>Castri Vedere</i>	Església forana	0	1	1
Santa Maria de Pui de França	Església forana	1	0	1
Santa Maria del Fener d'Argolell	Església forana	1	0	1
Sant Martí de Llumeneres	Lòria	1	0	1
Sant Martí de Nagol	Lòria	1	0	1
Sant Mateu del Pui d'Olivesa	Lòria	1	0	1
Sant Pere d'Escaldes	Andorra	0	1	1
Sant Serni de Nagol	Lòria	1	0	1
TOTAL: 59 esglésies		305	181	486

Per altres estudis¹, hem pogut veure que a Andorra hi havien altres esglésies i capelles que no han aparegut en la documentació que estem analitzant. Aquest seria el cas de Sant Andreu de Tolse (Lòria), Sant Esteve de Juberrí (Lòria), Sant Esteve del Mas d'Alins (Lòria), Sant Joan Evangelista d'Aixàs (Lòria), Santa Maria de Canòlic (Lòria), Sant Bartomeu de Soldeu (Canillo), Sants Marc i Maria d'Encamp (Encamp), Sant Miquel de La Mosquera (Encamp) o Sant Romà dels Vilars d'Engordany (Andorra).

El fet que hi hagi algunes esglésies de les quals coneixem la seva existència però que no són mencionades en els testaments pot explicar-se, almenys en el cas de les que pertanyen a la parròquia de Lòria, perquè d'aquesta parròquia hem trobat molt poca documentació (disposem únicament de dos testaments de dones i sis d'homes) i, per tant, de molt poques mencions d'esglésies i capelles.

Si ens fixem en el quadre de les esglésies veurem que qui rep un major nombre de llegats és la capella de Sant Miquel d'Engolasters, amb 59 llegats. Això vol dir que més de la meitat dels individus dels quals tenim el testament li fan un llegat. No obstant, el percentatge de testadores que fa un llegat a aquesta capella (61.53% de les testadores) és superior al percentatge d'homes que fa un llegat a la mateixa capella (50% dels testadors). Això ens pot indicar que Sant Miquel d'Engolasters és un centre devocional molt important per a tots els andorrans i andorranes del segle XV, però que rep més llegats de les dones andorranes.

En línies generals, podem afirmar que després de Sant Miquel d'Engolasters, les esglésies parroquials són les que reben més llegats dels testadors i les testadores, ja que pràcticament tots els individus d'una parròquia tenen present la seva església parroquial i li fan almenys un llegat.

És poc freqüent que individus d'una parròquia facin llegats a l'església parroquial d'una altra parròquia, però quan això succeeix, ens fa pensar que potser aquest individu, home o dona, té una vinculació especial amb aquesta altra parròquia a la qual li fa un o més llegats. Possiblement es tracta d'individus que, en casar-se, van abandonar la seva parròquia d'origen i van traslladar-se a la parròquia d'origen del seu cònjuge. I quan arriba el moment de fer testament s'enrecorden tant de la parròquia on han estat residint els darrers anys com de la que els va veure néixer.

¹ Les esglésies que no apareixen en els testaments i però que sabem que existeixen les hem extret del Mapa d'Andorra amb totes les construccions anteriors a l'any 1300 de J. Guillaumet i J. Vigué de l'Andorra Romànica, Govern d'Andorra-Fundació Enciclopèdia Catalana, Col. "Monografies del Patrimoni Artístic Nacional", 1, 1989. pàg. 59.

En els testaments també es recullen llegats que es fan a altres esglésies locals. Les esglésies locals que reben més llegats són les de la parròquia d'Ordino (Sant Martí de La Cortinada i Sant Serni de Llorts). Això pot respondre al fet que tenim molts testaments d'individus de la parròquia d'Ordino i que, a més a més, aquesta parròquia té molt poques esglésies. Si els testadors i testadores d'una parròquia acostumen a fer llegats a totes o a bona part de les esglésies de la seva parròquia, és molt probable que les parròquies amb un major nombre de testadors i testadores també siguin les que tenen unes esglésies amb un major nombre de llegats.

Vegem com el nombre de llegats que rep cada església parroquial està relacionat amb el nombre de testadors i testadores que hi resideixen en la seva parròquia:

DISTRIBUCIÓ DELS TESTADORS I TESTADORESS PER PARRÒQUIES

ESGLÉSIA PARROQUIAL	TESTADORS I TESTADORESS	LLEGATS
Sant Serni de Canillo	29	38
Sant Cebrià d'Ordino	25	22
Sant Esteve d'Andorra	19	22
Santa Eulàlia d'Encamp	17	19
Sants Iscle i Victòria de La Massana	14	14
Sants Julià i Germà de Lòria	8	12

Les esglésies parroquials que reben més llegats són les que es troben en les parròquies amb un major nombre de testadors i testadores. Les esglésies parroquials que reben menys llegats són les que es troben en parròquies que tenen menys testadors i testadores.

En línies generals veiem que en la majoria dels casos tenim més llegats masculins que femenins. Creiem que aquest major nombre de llegats masculins respon únicament a què també disposem de més testaments fets per homes (73) que testaments fets per dones (39). No obstant, si els igualem a percentatges, veiem que la mitjana de llegats a esglésies i capelles per testador és de 4.35 llegats per individu, i la mitjana de llegats per testadora és una mica superior, de 4.64 llegats per individu.

Si ens fixem en les esglésies que reben més llegats, ens adonem que són les mateixes per als homes i per a les dones, i que les diferències de posició en la taula que hem fet abans són poc notables. Això vol dir que tant homes com dones fan llegats a les mateixes esglésies i que no es podria parlar en aquest cas de l'existència d'un comportament relacionat amb la pertanyença a un o altre grup de gènere.

Després d'haver analitzat tots els llegats que les testadores i els testadors han fet a les esglésies hem extret unes conclusions: en primer lloc hem vist que en línies generals les dones i els homes fan llegats a les mateixes esglésies i capelles. Qui rep més llegats és la capella de Sant Miquel d'Engolasters (61,53% de les testadores i 50% dels testadors). Després trobem les diverses esglésies parroquials.

Hem pogut comprovar que, en tots els casos (excepte en els llegats fets per les dones a l'església parroquial de La Massana i els llegats fets pels homes a l'església parroquial d'Ordino), les esglésies parroquials reben més llegats que testadors i testadores tenen. Això s'explica perquè hi ha testadors i testadores que resideixen en una parròquia i fan llegats a l'església parroquial d'altra.

Tot ens fa pensar que aquest fenomen de fer llegats a altres esglésies parroquials diferents de l'església parroquial de la parròquia de residència podria estar encobrint un vincle emocional que tenen aquests individus amb la parròquia que rep els llegats. Aquest vincle, fins i tot, podria ser tan fort com que es tractés de la parròquia d'origen d'aquests testadors i testadores. Hem pogut identificar alguns casos en què això succeeix i els hem separat per grups de gènere:

TESTADORS I TESTADORES QUE FAN LLEGATS A LES ESGLÉSIES PARROQUIALS D'ALTRES PARRÒQUIES

REFERÈNCIA	DATA	NOM	PARRÒQUIA DE RESIDÈNCIA	ESGLÉSIA PARROQUIAL QUE REP LLEGAT
AHN-ATC-FN, ll. 20, f. 14 v.-15 r.	1434, març, 21	MARIA, muller del difunt Ramon Bort	La Massana	Sant Serni de Canillo
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 4 r.-4 v.	1431, novembre, 27	GUILLEMA BERNADA, muller de Joan Bernat	Lòria	Sant Esteve d'Andorra
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 22 r.-23 r.	1441, novembre, 8	JOANA SALA, muller del difunt Pere Sala	La Massana	Sant Cebrià d'Ordino
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 65 v.-66 r.	1442, maig, 20	MARIA, muller de Guillem Soliu	Canillo	Sant Cebrià d'Ordino
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 49 r.-49 v.	1452, desembre, 24	MARIA, muller del difunt Pere Tomàs	Encamp	Sant Cebrià d'Ordino
AHN-ATC-FN, ll. 1, f. 21 v.-23 r.	1393, desembre, 1	RAMON DE JAUME	Ordino	Sants Iscle i Victòria de La Massana
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 3 r.-3 v.	1431, agost, 12	JAUME RICART	Encamp	Sant Esteve d'Andorra
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 4 v.-5 v.	1431, agost, 18	PERE RICART	Encamp	Sant Julià de Lòria
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 19 r.-20 r.	1441, agost, 2	BARTOMEU VIDAL	La Seu d'Urgell	Sant Cebrià d'Ordino
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 24 r.-25 r.	1441, setembre, 24	BERNAT RIVAL	La Massana	Sant Cebrià d'Ordino
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 50 r.-50 v.	1442, març, 12	GUILLEM CASES, alias Edra	Andorra	Sant Julià de Lòria
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 87 v.-88 v.	1442, juliol, 3	VIDAL DE MITJAVILA	Lòria	Sant Esteve d'Andorra

El fet que tant homes com dones facin aquesta mena de llegats a les esglésies parroquials d'altres parròquies que no són la seva de residència ens indica que el sentiment de pertànyer a un lloc, tot i no residir-hi, es manifesta igualment entre homes i dones.

Tornant als llegats que es fan a les esglésies parroquials, hem vist que la majoria de llegats que reben aquestes esglésies pertanyen a individus que resideixen en la mateixa parròquia. Això vol dir que l'àrea d'influència de les esglésies parroquials no va més enllà dels límits de la pròpia parròquia, i que quan s'ultrapassen aquests límits podem atribuir-ho als casos excepcionals que acabem d'esmentar.

Analitzant els llegats de les testadores hem trobat unes quantes capelles i santuaris que tenen una àrea d'influència força important que pot abastar una o més parròquies. En primer lloc tenim la capella de Sant Miquel d'Engolasters (Andorra), que rep llegats de testadores de les parròquies d'Andorra, Encamp, La Massana i Ordino. En segon lloc trobem Santa Maria de Meritxell (Canillo), que rep llegats de les parròquies de Canillo i Encamp. En tercer lloc està Sant Miquel de Prats (Canillo), amb llegats de les parròquies de Canillo i Encamp. El quart lloc l'ocupa Sant Joan de Caselles (Canillo), amb llegats de la parròquia de Canillo, i en darrer lloc la capella dels Sants Antoni i Maria de la Grella (La Massana), amb llegats de la parròquia d'Ordino.

La capella de Sant Miquel d'Engolasters és la que té una àrea d'influència major, ja que rep llegats de testadores de quatre de les sis parròquies de les valls d'Andorra; les capelles de Santa Maria de Meritxell i Sant Miquel de Prats tenen una àrea d'influència més reduïda, ja que només reben llegats de la seva pròpia parròquia (Canillo) i de la veïna parròquia d'Encamp; les capelles de Sant Joan de Caselles i dels Sants Antoni i Maria de la Grella únicament reben llegats d'una parròquia: Sant Joan de Caselles els rep de la seva pròpia parròquia, i la capella dels Sants Antoni i Maria de la Grella, de testadores de la veïna parròquia d'Ordino.

No obstant, aquest comportament en el moment de fer llegats a les capelles i santuaris, es reproduïx de la mateixa manera entre els homes. Així, Sant Miquel d'Engolasters només rep llegats de testadors residents a les parròquies d'Andorra, Encamp, La Massana i Ordino; Santa Maria de Meritxell i Sant Miquel de Prats, de les parròquies de Canillo i d'Encamp; Sant Joan de Caselles de la parròquia de Canillo, i la capella dels Sants Antoni i Maria de la Grella dels testadors de la parròquia d'Ordino.

Per tot això podem dir que no sembla haver-hi motius per pensar que els testadors i testadores andorrans del segle XV puguin seguir una pauta de comportament diferent en el

moment de fer els llegats pietosos que estigui relacionada amb la seva pertanyença a un grup de gènere o a un altre. És més, podríem dir que allò que influeix més en aquestes persones, homes i dones, no és la pertanyença a un grup de gènere sinó la pertanyença a un grup humà, a una parròquia. Hem pogut comprovar com els llegats que fan aquests individus poden agrupar-se segons la parròquia en la qual resideixen.

També hem pogut constatar que en la majoria dels casos es fa explícitament un llegat a l'església local del lloc de residència de la testadora o testador (si en aquesta localitat n'hi ha alguna), i un altre a l'església parroquial del mateix lloc. Després d'això els llegats poden aturar-se o continuar de dues maneres diferents:

- Enumeració d'una sèrie indefinida d'esglésies i capelles de la mateixa parròquia de residència amb el seu llegat corresponent.
- Llegat únic a la resta d'esglésies i capelles de la parròquia de residència.

No hem pogut trobar cap mena de pauta que indiqui per què s'opta per fer un llegat únic o per desglossar aquest llegat entre algunes o totes les esglésies i capelles d'una mateixa parròquia.

Convents i monestirs

Dins de les Valls d'Andorra no hi ha cap monestir ni cap convent. No obstant, els andorrans i les andorranes del segle XV també feien deixes a aquestes institucions religioses tot i trobar-se situades fora de les seves contrades. En els testaments analitzats hem comptabilitzat tres convents i un monestir que reben llegats d'aquests individus: el monestir benedictí de Santa Maria de Montserrat, i els convents de les ordes mendicants dels Framenors de Puigcerdà, de les Menorettes de Puigcerdà i dels Predicadors de La Seu d'Urgell.

El monestir de Santa Maria de Montserrat és un centre devocional molt important situat en el centre de Catalunya amb una àrea d'influència molt considerable que, com veiem, al segle XV arribava fins les Valls d'Andorra. Els tres convents d'ordes mendicants es troben situats a les localitats de La Seu d'Urgell i Puigcerdà, molt properes a Andorra.

El fet que en aquesta mena de llegats trobem tres convents de les ordes més noves i només un monestir d'una orde antiga, hem de relacionar-lo amb la popularitat que aquestes ordes noves estan assolint entre els individus d'arreu d'Europa. Tal i com explica Marie-Thérèse Lorcin al parlar dels testaments lionesos dels segles XIV i XV: *"Les testateurs ont une prédilection pour (...)*

les ordres nouveaux, dont la popularité est alors universelle. En revanche, ils sont assez indifférents à l'égard des ordres anciens, de archevêque, des chapitres, et de façon générale, à l'égard de l'Eglise séculière (hormis le clergé de leur propre paroisse".¹

Veiem com es distribueixen els llegats entre aquests quatre centres religiosos:

DISTRIBUCIÓ DELS LLEGATS A CONVENTS I MONESTIRS

INSTITUCIÓ	LLEGATS MASCULINS	LLEGATS FEMENINS	TOTAL LLEGATS
Framenors	5	3	8
Menorettes	3	4	7
Predicadors	5	2	7
Santa Maria de Montserrat	5	1	6
	18	10	28

Si comptabilitzem el total de llegats fets a aquestes institucions religioses pels andorrans del segle XV i els comparem amb el conjunt de llegats fets pel total de testaments (28 llegats d'un total de 486), veiem que són una part poc important dels llegats (4.52% del total de llegats).

No obstant, si comparem aquests 28 llegats amb el total de llegats fets als centres religiosos que no es troben situats en el territori andorrà, veurem que formen el gruix d'aquesta mena de llegats (28 llegats d'un total de 34: 82.35% del total d'aquesta mena de llegats).

Si tornem al quadre ens adonem que el nombre de llegats que es fan a cada institució religiosa és molt similar, entre 6 i 8. Els convents i el monestir, que pertanyen a ordes masculines, reben 5 llegats cadascun dels homes, i aquests fan només 3 llegats al convent femení de les Menorettes de Puigcerdà. Pel contrari, veiem que entre els llegats fets per les dones, els que corresponen al convent de les Menorettes són una mica superiors en nombre que els que fan a les altres institucions religioses. Això ens podria fer pensar en una certa tendència de cada grup de gènere a fer un major nombre de llegats a les ordes que tenen membres del mateix sexe que el testador o la testadora.

Els homes tenen tendència a fer més llegats als convents dels Framenors de Puigcerdà, dels Predicadors de La Seu d'Urgell i de Santa Maria de Montserrat, tots ells d'ordes masculines, que no pas al convent femení de les Menorettes de Puigcerdà. Les dones, en canvi, mostren un

¹ LORCIN, Marie-Thérèse; op. cit. pàg. 305.

major interès pel convent de les Menorettes de Puigcerdà, un interès moderat pels altres convents masculins de mendicants, i un interès pràcticament nul pel monestir de Santa Maria de Montserrat.

Hem fet un altre quadre per poder veure millor com es distribueixen aquesta mena de llegats entre els testadors i les testadores.

LLEGATS A CONVENTS I MONESTIRS DITRIBUÏTS PER GRUPS DE GÈNERE

REFERÈNCIA	DATA	NOM	MENORETES	FRAME NORS	PREDI CADORS	MONT SERRAT
AHN-ATC-FN, ll. 16, f. 5 v.-6 r.	1427, novembre, 2	MARIA, muller de Pere de Pal	25 sous		25 sous	5 sous
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 10 v.-11 r.	1440, abril, 3	SANÇA, muller de Joan Bonit	25 sous (pitança)			
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 40 r.- 40 v.	1441, juny, 5	JOANA, muller de Joan Ortell		25 sous		
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 60 r.- 61 r.	1442, juliol, 10	JOANA VICIADA, muller del difunt Pere Viciat	25 sous	25 sous		
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 62 v.-63 v.	1442, juliol, 20	MARIA, muller de Joan-Ponç Arnau	25 sous			
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 65 v.-66 r.	1442, maig, 20	MARIA, muller de Guillem Soliu		10 sous	10 sous	
AHN-ATC-FN, ll. 11, f. 16 v.-18 r.	1418, octubre, 23	GUILLEM SOLIU	25 sous	25 sous	25 sous	
AHN-ATC-FN, ll. 18, f. 78 r.-79 v.	1432, juliol, 8	PERE DE PAL				10 sous (bací)
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 7 r.-7 v.	1431, agost, 23	PERE MALLOL, alias Mir		25 sous		100 sous (obra)
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 24 r.-25 r.	1441, setembre, 24	BERNAT RIVAL			4 florins	

AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 26 r.-26 v.	1441, desembre, 3	RAMON PLAN				1 florí
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 56 r.-57 r.	1441, juny	JOAN RIBA	25 sous	25 sous		
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 61 r.- 62 v.	1440, juliol, 17	JOAN BABOT			30 sous (pitança)	
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 63 v.- 64 v.	1442, abril, 6	JOAN ARENY				1 florí
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 66 v.-67 v.	1442, abril, 17	JOAN BONIT		25 sous		
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 67 v.-68 v.	1442, juny, 5	FERRIOL BONIT	25 sous	25 sous	25 sous	
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 50 r.-51 r.	1453, gener, 31	BERNAT DE L'ARENY, mercader			25 sous (pitança)	
AHN-ATC-FN, ll. 26, f. 79 r.-81 r.	1442, octubre, 10	JOAN MULNER				1 sou (bací)

Per tal que aquest quadre resulti més entenedor, hem situat en la part superior del quadre els llegats fets per dones i en la part inferior els llegats fets per homes. Si ens fixem en la columna dels llegats a les Menorettes de Puigcerdà, ens adonem que entre les dones, els llegats a aquesta institució poden ser de dos tipus: únics o acompanyats de llegats a algun altre convent o monestir masculí. Entre els homes, tots els llegats fets a les Menorettes van sempre acompanyats d'un altre llegat al convent dels Framenors i, en alguns casos, també d'un altre llegat al convent dels Predicadors. En cap cas trobem que cap home faci un únic llegat al convent de les Menorettes de Puigcerdà.

Aquest comportament per part dels testadors ens pot fer pensar que el convent de les Menorettes no resulta prou atractiu als homes com per ser l'únic que rebi un llegat, i que quan rep aquest llegat és sempre perquè l'altre convent de la vila, el dels Framenors, també rep un llegat. No obstant, tenim també algun exemple de llegats masculins al convent dels Framenors que no van

acompanyats d'un altre llegat al convent de les Menorettes. Això podria significar que el convent dels Framenors té una major rellevància entre els homes que no pas el de les Menorettes.

D'altra banda, si ens fixem en les quantitats que cada testador o testadora deixa als convents, ens trobem que aquestes quantitats són molt similars. Cada individu que fa més d'un llegat, deixa a cada institució la mateixa quantitat, normalment 25 sous.

Malgrat això, els llegats al monestir de Santa Maria de Montserrat semblen estar regits per un altre patró. Dels sis llegats que es fan a aquest monestir, només dos van acompanyats de llegats a algun dels convents mendicants. En un cas¹ els convents dels Predicadors i de les Menorettes reben 25 sous cadascun i Santa Maria de Montserrat en rep només 5. En l'altre cas², el convent dels Framenors, que és el que rep la donació, rep 25 sous, i el monestir de Santa Maria de Montserrat rep 100 sous per la seva obra.

Entre els llegats únics al monestir de Santa Maria de Montserrat, en dos casos aquesta institució rep 1 florí, en una altra 10 sous pel seu bací, i en una darrera únicament 1 sou.

Per tot això podem pensar que els llegats fets als convents i monestirs són una mica més personals que els llegats fets a les esglésies, ja que trobem que no responen a una pauta de comportament influenciada per la pertanyença a una o altra parròquia, com passava amb els llegats a les esglésies i capelles. Sembla que els llegats als convents i monestirs estan motivats en una major mesura pels interessos personals de cada individu.

A partir d'això, tot i l'escassa importància d'aquesta mena de llegats en el conjunt de donacions pietoses que fan els testadors i les testadores andorrans, hem pogut extreure unes conclusions que ens fan pensar que el factor gènere es manifesta d'alguna manera en aquests llegats.

Centres religiosos de fora de les Valls d'Andorra

¹ AHN-ATC-FN, ll. 16, ff. 5 v.-6 r. (1427, setembre, 2). Testament de MARIA, muller de Pere de Pal, del lloc i parròquia de Canillo.

² AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 7 r.-7 v. (1431, agost, 23). Testament de PERE MALLOL, alias Mir, de la parròquia d'Encamp.

Els andorrans i les andorranes del segle XV no només fan llegats a les seves pròpies esglésies i capelles, sinó que de vegades també fan algunes donacions a altres institucions situades fora de les seves contrades.

Acabem que la majoria de les llegats fets a institucions religioses situades més enllà de les fronteres andorranes estan destinats als convents i monestirs, però no són els únics que reben llegats.

LLEGATS A ALTRES CENTRES RELIGIOSOS DE FORA DE LES VALLS D'ANDORRA

CENTRE RELIGIÓS	LLEGAT	REFERÈNCIA	DATA	NOM
Framenors de Puigcerdà	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 40 r.-40 v.	1441, juny, 5	JOANA, muller de Joan Ortell
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 60 r.-61 r.	1442, juliol, 10	JOANA VICIADA, muller del difunt Pere Viciat
	10 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 65 v.-66 r.	1442, maig, 20	MARIA, muller de Guillem Soliu
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 11, f. 16 v.-18 r.	1418, octubre, 23	GUILLEM SOLIU
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 7 r.-7 v.	1431, agost, 23	PERE MALLOL, alias Mir
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 56 r.-57 r.	1441, juny	JOAN RIBA
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 66 v.-67 v.	1442, abril, 17	JOAN BONIT
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 67 v.-68 v.	1442, juny, 5	FERRIOL BONIT
Menorettes de Puigcerdà	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 16, f. 5 v.-6 r.	1427, novembre, 2	MARIA, muller de Pere de Pal
	25 sous (pitança)	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 10 v.-11 r.	1440, abril, 3	SANÇA, muller de Joan Bonit
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 60 r.- 61 r.	1442, juliol, 10	JOANA VICIADA, muller del difunt Pere Viciat
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 62 v.-63 v.	1442, juliol, 20	MARIA, muller de Joan-Ponç Arnau
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 11, f. 16 v.-18 r.	1418, octubre, 23	GUILLEM SOLIU
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 56 r.-57 r.	1441, juny	JOAN RIBA

	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 67 v.-68 v.	1442, juny, 5	FERRIOL BONIT
Predicadors de La Seu d'Urgell	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 16, f. 5 v.-6 r.	1427, novembre, 2	MARIA, muller de Pere de Pal
	10 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 65 v.-66 r.	1442, maig, 20	MARIA, muller de Guillem Soliu
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 11, f. 16 v.-18 r.	1418, octubre, 23	GUILLEM SOLIU
	4 florins	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 24 r.-25 r.	1441, setembre, 24	BERNAT RIVAL
	30 sous (pitança)	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 61 r.- 62 v.	1440, juliol, 17	JOAN BABOT
	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 67 v.-68 v.	1442, juny, 5	FERRIOL BONIT
	25 sous (pitança)	AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 50 r.-51 r.	1453, gener, 31	BERNAT DE L'ARENÝ, mercader
Sant Feliu de Castellciutat	10 sous	AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 47 r.-48 r.	1457, febrer, 15	JAUME RICART
Santa Eulàlia d'Argolell	5 sous anuals (pensió d'un censal)	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 5 v.-6 v.	1440, gener, 14	RAMON FARERRA
Santa Eugènia d'Argolell	3 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 5 v.-6 v.	1440, gener, 14	RAMON FARERRA
Santa Maria del Fener (parròquia d'Argolell)	20 sous	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 5 v.-6 v.	1440, gener, 14	RAMON FARERRA
Santa Maria de Montserrat	25 sous	AHN-ATC-FN, ll. 16, f. 5 v.-6 r.	1427, novembre, 2	MARIA, muller de Pere de Pal
	10 sous (bací)	AHN-ATC-FN, ll. 18, f. 78 r.-79 v.	1432, juliol, 8	PERE DE PAL
	100 sous (obra)	AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 7 r.-7 v.	1431, agost, 23	PERE MALLOL, alias Mir
	1 florí	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 26 r.-26 v.	1441, desembre, 3	RAMON PLAN
	1 florí	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 63 v.- 64 v.	1442, abril, 6	JOAN ARENY
	1 sou (bací)	AHN-ATC-FN, ll. 26, f. 79 r.-81 r.	1442, octubre, 10	JOAN MULNER
Santa Maria de Le Pui (França)	3 sesterons de forment	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 27 v.-28 r.	1441, agost, 9	PERE AUBINYÀ
Santa Maria	1 lliura de	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 6 v.-7 v.	1439, febrer, 5	GUILLEMA, muller

de <i>Vedere</i>	<i>"Castri</i>	cera			de Joan Oriol
---------------------	----------------	------	--	--	---------------

Com hem vist al parlar dels llegats als convents i monestirs, els llegats als centres religiosos de fora d'Andorra són una part molt petita dins del conjunt dels llegats pietosos (6.99% del total dels llegats). I d'aquesta petita part, la majoria pertanyen als convents i monestirs (82.35% dels llegats a centres religiosos situats fora de les valls d'Andorra). Per tant, els llegats a aquests altres centres religiosos són molt poc importants.

Tot i això, podem veure que aquests llegats els fan a esglésies que acostumen a estar situades molt a prop d'Andorra. Aquest seria el cas dels llegats a les esglésies d'Argolell i Castellciutat, que són unes localitats molt properes a les valls andorranes. També els convents d'ordes mendicants són molt pròxims a Andorra: els Framenors i les Menorettes es troben a Puigcerdà, i els Predicadors a La Seu d'Urgell.

El centre religiós més allunyada que rep un llegat d'algun testador o testadora és el monestir benedictí de Santa Maria de Montserrat, situat al centre de Catalunya i del qual ja hem parlat amb anterioritat.

Després tenim dues esglésies que no hem pogut localitzar, però que si ens guiem per la tendència general dels llegats, podem pensar que es troben en indrets propers a les valls d'Andorra. Es tracta de Santa Maria de Le Pui, que podria pertànyer a alguna localitat del costat francès dels Pirineus, i Santa Maria de "Castri Vedere", la qual ens resulta impossible de situar en el mapa.

Si ens fixem en allò que en interessa, que és com es distribueixen aquests llegats entre homes i dones, veiem que les dues tercers parts d'aquests llegats són fets per homes (23 llegats), i que prop d'una tercera part són fets per dones (11 llegats). Si per un moment deixem de banda els llegats que es fan als convents dels mendicants i al monestir de Santa Maria de Montserrat, que ja hem analitzat en el seu moment, ens trobem que els llegats fets a les esglésies foranes corresponen sempre a un únic individu. El fet que els llegats a cadascuna d'aquestes esglésies correspongui a un individu diferent, ens fa pensar que aquest individu, home o dona, pot estar emocionalment vinculat amb aquestes esglésies o amb la localitat on estan situades, de la mateixa manera que passava amb els llegats que es feien a les esglésies parroquials situades en altres parròquies que no eren la del lloc de residència del testador o testadora.

Així doncs, trobem que el llegat a Sant Feliu de Castellciutat el fa un testador que deixa una quantitat major per aquesta església que per la seva pròpia església parroquial de Santa Eulàlia d'Encamp. A més a més, aquest individu té un nebot a Castellciutat i un altre a Calbinyà, que és una localitat molt propera a La Seu d'Urgell i a Castellciutat.

Un altre cas seria el de Ramon Farrera, que resideix al Mas d'Aubinyà (Lòria), que fa tres llegats a les tres esglésies de la parròquia d'Argolell. A tot això cal afegir que un dels seus marmessors és d'Argolell i que encomana una almoina que s'haurà de celebrar en aquesta localitat.

Més complicats són els casos del llegat a Santa Maria de Le Pui i del llegat a Santa Maria de "Catri Vedere". No obstant, com que aquestes esglésies apareixen només en una ocasió, creiem que la seva importància en el conjunt dels llegats dels andorrans i les andorranes del segle XV és mínima.

Importància i usos del bací

En el moment d'analitzar els llegats pietosos, ens hem trobat en algunes ocasions que aquests llegats es deixen expressament als bacins de les parròquies. Aquests bacins, que serien com una mena de caixes on els fidels podien deixar algunes almoines, destinaven les seves recaptacions a uns usos concrets. En el cas d'Andorra sembla ser que eren per la salvació de les ànimes del Purgatori, ja que així són anomenats aquests bacins¹.

Tot i que aquesta modalitat de llegat pietós és poc abundant, hem intentat analitzar-la per a veure si es poden extreure algunes conclusions sobre aquesta mena de llegats.

LLEGATS AL BACÍ

REFERÈNCIA	DATA	NOM	BACÍ	LLEGAT
AHN-ATC-FN ll. 21, f. 9 r.-9 v.	1431, novembre, 22	JOANA, muller de Pere Ros, alias Cella	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	1 sou
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 40 r.-40 v.	1441, juny, 5	JOANA, muller de Joan Ortell	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	0.5 florins
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 45 r.-46 r.	1445, desembre, 18	MARGARIDA CELLA	Bací del Purgatori de la parròquia de La Massana	2.5 sous
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 57 r.-58 r.	1442, juliol, 1	GALLARDA muller del difunt Joan Riba	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	3 florins
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 64 v.-65 r.	1442, maig, 19	MARIA, muller de Pere Castelló	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	3 florins

¹ Així es anomena al testament de JOANA, muller de Joan Ortell, del lloc de Meritxell (Canillo): "*Item lego bacino de Spurgatori medium / fflorenum*". (AHN-ATC-FN ll. 22, ff. 40 r.- 40 v. (1441, juny, 5)).

AHN-ATC-FN ll. 22, f. 18 r.-19 r.	1441, setembre, 5	GUILLEM DE RIBA, vicari d'Ordino	Bací del Purgatori de la parròquia d'Ordino	2 florins
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 55 r.-56 r.	1442, juliol, 3	PERE VICIAT	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	2 florins
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 56 r.-57 r.	1441, juny	JOAN RIBA	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	5 florins
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 67 v.-68 v.	1442, juny, 5	FERRIOL BONIT	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	1 florí
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 21 v.-22 r.	1449, abril, 27	BERNAT ARMONGOU	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	2 florins
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 54 v.-55 v.	1452, agost, 13	JOAN RUSCA	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	10 florins a un ritme de 2 anuals
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 79 r.-81 r.	1442, octubre, 10	JOAN MULNER	Bací del Purgatori de la parròquia de Canillo	5 sous
			Bací de Santa Maria de Montserrat	1 sou

En total tenim 13 llegats a diferents bacins, que suposen el 2.67% del total de llegats que fan els testadors i testadores andorrans. D'aquests 13 llegats, 5 són fets per dones i 8 per homes.

Analitzant aquests llegats hem descobert l'existència de tres bacins del Purgatori en les parròquies andorranes de Canillo, La Massana i Ordino, però creiem que possiblement hi hagués un bací en cadascuna de les sis parròquies de les Valls d'Andorra. També hem trobat un llegat al bací del convent benedictí de Santa Maria de Montserrat, del qual ja hem parlat anteriorment.

Del total de testadors i testadores que fan llegats als bacins, només dos no pertanyen a la parròquia de Canillo, i són els individus que fan un llegat al bací de la parròquia de La Massana i al bací de la parròquia d'Ordino.

Això ens mostra una clara tendència dels habitants de la parròquia de Canillo a fer llegats al bací del Purgatori de la seva parròquia. Si comptabilitzem el total de dones i d'homes que resideixen a la parròquia de Canillo i fan llegats pietosos, ens adonarem que aquest tipus de llegat és força habitual entre els individus d'aquesta parròquia (36.36% de les testadores i 33.33% dels testadors). Aquesta similitud entre testadors i testadores ens fa pensar que aquesta mena de llegats no estan motivats per la vinculació dels individus a un grup de gènere, sinó més bé per la vinculació al grup humà de la parròquia de Canillo.

Tenim un altre llegat aïllat que pot ser interessant. Es tracta d'un dels dos llegats que fa Joan Mulner, de Meritxell (Canillo). En un dels seus llegats deixa 5 sous al bací del Purgatori de la

parròquia de Canillo, com fan bona part dels seus habitants, però també fa un altre llegat al baci del monestir de Santa Maria de Montserrat. El fet que aquest testador faci dos llegats a bacins diferents i que un d'aquests llegats sigui per a un centre religiós tan important i tan llunyà alhora ens fa pensar que aquest llegat d'un sou a Santa Maria de Montserrat sigui un llegat simbòlic. I creiem que reafirma aquesta hipòtesi el fet que aquest llegat que ha d'anar a un indret tan allunyat sigui tan escàs com un sou.

I ens fixem en les quantitats que es deixen pels bacins ens trobem que aquestes acostumen a ser força elevades i, a més a més, en florins. Els testadors fan unes donacions més elevades que les testadores.

Llegats no monetaris

Hem estat fins ara analitzant els llegats pietosos que es feien en moneda, normalment en sous o florins. Però els testadors i les testadores no sempre fan donacions en moneda. De vegades aquests llegats es fan en espècie, o es deixa una quantitat per a comprar alguna cosa per aquestes esglésies, com pot ser cera o objectes litúrgics.

LLEGATS NO MONETARIS FETS A LES ESGLÉSIES

REFERÈNCIA	DATA	NOM	ESGLÉSIA RECEPTORA	LLEGAT	QUANTITAT EN MONEDA
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 6 v.-7 r.	1439, febrer, 5	GUILLEMA, muller de Joan Oriol	Santa Maria de "Cagri Vedere"	1 lliura de cera	20 sous
AHN-ATC-FN ll. 21, f. 13 v.-14 v.	1440, desembre, 10	RAMONA, muller del difunt Ramon Pallarès	Santa Eulàlia d'Encamp	50 lliures de cera per un brandó	1000 sous (en dos terminis)
AHN-ATC-FN ll. 23, f. 62 r.-63 v.	1452, desembre, 3	MARIA, muller del difunt Arnau de la Call	Sant Cebrià d'Ordino	Ciri de 3 lliures	60 sous
AHN-ATC-FN ll. 1, f. 28 r.-29 r.	1393, desembre, 21	JOAN MOLLERES	Sant Serni de Canillo	Brandó de 35 lliures	700 sous
AHN-ATC-FN ll. 11, f. 16 v.-18 r.	1418, octubre, 23	GUILLEM SOLIU	Sant Serni de Canillo	Cobertor	200 sous
				Capa missal amb vestimenta	25 florins
AHN-ATC-FN ll. 18, f. 78 r.-79 v.	1432, juliol, 8	PERE DE PAL	Sant Serni de Canillo	Calze	-
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 14 v.-15 r.	1441, abril, 7	PERE ORTELL	Sant Serni de Canillo	Calze d'argent	-

AHN-ATC-FN ll. 22, f. 27 r.-28 v.	1441, agost, 9	PERE AUBINYÀ	Santa Maria de Le Pui	3 sesterons de forment	-
AHN-ATC-FN ll. 22, f. 61 r.-62 v.	1440, juliol, 17	JOAN BABOT	Sant Esteve d'Andorra	0.5 modis de sègol per la caritat de la parròquia	-
AHN-ATC-FN ll. 23, f. 3 r.-4 v.	1448, febrer, 22	ANDREU D'ORTEDÓ, alias d'Alàs, mercader	Sant Esteve d'Andorra	Roba de fustany	-
AHN-ATC-FN ll. 23, f. 50 r.-51 r.	1453, gener, 31	BERNAT DE L'ARENY, mercader	Santa Eulàlia d'Encamp	Capa	6 florins

La primera cosa que veiem és que aquests llegats són poc habituals entre els andorrans i les andorranes, ja que només els fan el 7.69% de les testadores i el 10.95% dels testadors.

Entre les dones aquesta mena de llegats només apareix quan es vol fer una donació per comprar cera per fer brandons o ciris¹. Entre els homes aquests llegats estan més diversificats i hem comptabilitzat quatre tipus:

- Llegats en forma de roba. Els hem trobat en quatre ocasions i són els llegats més habituals.

En el primer cas un testador de la parròquia d'Andorra deixa una roba de fustany per l'església parroquial de Sant Esteve.

En el segon cas un testador de la parròquia de Canillo fa un llegat de 200 sous per adquirir un cobertor per l'església parroquial de Sant Serni de Canillo. Possiblement aquest cobertor fos per guarnir l'altar d'aquesta església..

En un tercer cas un testador dela mateixa parròquia fa un llegat de 25 florins per l'adquisició d'una capa missal per la seva església parroquial. El llegat de 25 florins per adquirir aquesta roba ens fa pensar que s'ha de tractar d'una peça molt rica i de molta qualitat.

Per l'adquisició d'una altra capa deixa un testador 6 florins a l'església parroquial de Santa Eulàlia d'Encamp.

¹ Aquests llegats, d'escassa importància numèrica, ens han servit per assabentar-nos del preu de la lliura de cera a les valls d'Andorra. Segons la informació extreta d'aquests testaments, una lliura de cera tenia un valor de 20 sous.

- Llegats en forma d'objectes litúrgics. Hi ha dos testadors que deixen a l'església parroquial de Sant Serni de Canillo un calze cadascun. En un dels casos s'especifica que aquest calze és d'argent.
- Llegats en donació de cereals. Hem trobat un llegat de mig modi de sègol destinat a la caritat de la parròquia d'Andorra, i un altre llegat de 3 sesterons de forment per l'església de Santa Maria de Le Pui.
- Llegats per comprar cera i veles. Un testador deixa 700 sous per l'adquisició d'un brandó que cremi perpètuament en l'església de Sant Serni de Canillo.

Les solidaritats, aparentment poc importants

En la introducció a aquest bloc hem dit que els llegats fets a una persona necessitada, normalment un familiar, resulten poc habituals en els testaments de finals de l'Edat Mitjana. De tota manera voldríem citar els casos que hem trobat.

La solidaritat d'un testador o una testadora amb un necessitat respon a una doble conveniència: per una part, el testador o la testadora s'assegura les pregàries d'aquell necessitat per acurtar l'estada de la seva ànima al Purgatori. Les pregàries dels pobres, segons la mentalitat de l'època, eren les més profitoses per a tal fi. Per l'altra part, l'individu necessitat aconseguia pal·liar, encara que breument, les seves mancances alimentàries o de vestit.

Un clar exemple d'aquesta mena de llegats pietosos és el que fa el mercader Andreu d'Ortedó, alias d'Alàs, home molt important a la parròquia d'Andorra pel que es desprèn del seu testament.¹ Andreu d'Ortedó deixa establert en les seves darreres voluntats que Guillema, muller de Pere de la Serra, rebi 5 alnes de drap blanc per embolcallar el seu cos quan li arribi el moment del traspàs.

Desconeixem la relació que tenia aquest individu amb Guillema, però possiblement la coneixia, ja que ella i el seu marit residien en el pròper lloc d'Engordany. Guillema i el seu marit no viurien amb les comoditats del mercader, però aquest es recorda de la dona i li fa aquest llegat

¹ AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 3 r.-4 v. (1448, febrer, 22). Testament d'ANDREU D'ORTEDÓ, alias d'Alàs, mercader, originari i resident al lloc i parròquia d'Andorra.

pietós i així aconseguix les seves pregàries per reduir el temps d'estada de la seva ànima al Purgatori.

CAPÍTOL 5. ELS VINCLES AFECTIUS

5.1. CONSIDERACIONS PRÈVIES

LA IMPORTÀNCIA DELS VINCLES AFECTIUS

Amb l'estudi dels vincles afectius podem intentar reconstruir alguns aspectes de la vida quotidiana de les famílies medievals. En aquella època els matrimonis eren concertats entre els pares dels cònjuges i es basaven principalment en motius econòmics. El fet que els matrimonis s'acordessin sense tenir en compte els caràcters dels nuvis i que únicament fossin un pacte per a sostenir una casa podia donar lloc a fortes desavinences entre els cònjuges. Per això mateix, en els capítols matrimonials es recullen fórmules que preveuen aquestes desavinences i intenten trobar maneres de suavitzar-les.

Sembla que era força habitual que el nou matrimoni no s'entengués i sorgissin discrepàncies entre ells. La manera d'apaivagar-les era incloure una clàusula en els seus capítols que no permetés a la muller l'accés a l'escreix (en el cas de mort del marit) si no havien passat un mínim d'anys de bones relacions. Aquest espai de temps oscil·lava, segons la documentació analitzada, entre els quatre i els sis anys.¹

De tota manera, sembla que les dones no eren les úniques que es veien condicionades a avenir-se amb els seus marits. De vegades succeïa que era el marit qui havia d'amoïllar-se al caràcter de la seva muller. Aquest seria el cas de Bartomeu Martí, qui havia de viure un mínim de dos anys en bona concòrdia amb la seva esposa i en l'alberg de la seva sogra si volia rebre de la seva donació "*propter nuptias*"². Possiblement Bartomeu Martí era un cabaler i Maria la pubilla de la seva casa.

¹ Posem l'exemple de la clàusula dels capítols matrimonials de Pere Noiguer i Ramona, els quals han de conuiu pacíficament un mínim de cinc anys. "*Et donamus / vobis, dicte Marie, pro augmento et melioramento / dicte vestre dotis viginti libras barchinonenses ad omnes / vestras voluntates. Si ambo nos, dicti Petrus Noiguer et / Maria, coniuges, stabimus et vixerimus ad iniurie per / quinque annos alios, quod non possitis lucrari de / dictis viginti libris de quibus ego et pater meus vobis dona- / tionem facimus nisi per porratam temporis*". (AHN-ATC-FN, ll. 20, ff. 8 v.-10 r. (1434, gener, 28). Capítols matrimonials de PERE NOGUER, fill de Ramon Noiguer, originari del Mas del Noiguer (Andorra), i MARIA, filla de Ramon Ribot i Ramona, originària del lloc d'Engordany (Andorra).

² "*Quas [10 lliures rebudes per motiu del seu matrimoni], si vos constante dicto matrimonio per bienium proxime venitur permanetis in hospicio cum dicta uxore, habeatis super bonis meis*". (AHN-ATC-FN, ll. 18, ff. 40 r.-41 r (1431, abril, 8). Capítols matrimonials de BARTOMEU MARTÍ, originari del lloc de Llorts (Ordino), i MARIA, filla del difunt Esteve Codina i Guillem Canaliga, originària del lloc i parròquia d'Andorra).

En els capítols matrimonials de Bartomeu Martí i Maria trobem una altra clàusula en la qual es preveu que Guillem Canaliga, mare de la núvia, no s'avingui amb els nous cònjuges. Si aquest pressupòsit prenia forma col·locava a la jove parella en una situació molt delicada, ja que l'alberg on vivien era propietat de la mare de la núvia i la mateixa Guillem Canaliga en gaudia de l'usdefruit. Per evitar problemes majors s'estableix que en cas de desavinences, el nou matrimoni haurà de retornar a Guillem Canaliga tots els seus utensilis que es trobin en el seu alberg sota la supervisió de dos amics per cad part¹.

Amb tot això podem veure que les relacions dins del matrimoni no sempre eren fàcils, però que les mateixes persones que acordaven l'enllaç tenien cura d'assegurar la seva duració, ja que aquesta era la millor manera d'assegurar la pervivència de la casa i la continuïtat de la família.

EL DRET ANDORRÀ

Una de les característiques més notables de la societat andorrana és la força que té el costum, de la qual fins i tot en deixen constància els testadors i les testadores del segle XV². Aquests usos tradicionals van compilarse segles més tard en costumaris³. Fins que es comencen a recollir per escrit les disposicions dels governants, els andorrans i les andorranes van emprar el costum com a font primària d'ordenament jurídic i social⁴.

Però de vegades aquests usos tradicionals que amb el temps esdevenen Costum, no eren suficients per a legislar, i els andorrans i les andorranes es van trobar amb què en algunes ocasions i en alguns aspectes el seu Costum no era aplicable.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 18, ff. 40 r.-41 r (1431, abril, 8. Capítols matrimonials de BARTOMEU MARTÍ, originari del lloc de Llorts (Ordino), i MARIA, filla del difunt Esteve Codina i Guillem Canaliga, originària del lloc i parròquia d'Andorra).

² *"Item volo et mando quod fiat quedam elemosina generalis, in quo distribuantur quatuor modia sigalis, et modium frumentum, unus porcus selsatus, et una vaccha ac unii complementum* prout est assuetum feri in vallibus Andorre". (AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 1 v.-2 r. (1431, setembre, 19) Testament de MARIA RUSCA, muller de Joan Rusca, originària del lloc de Les Bordes (Canillo), i resident a la parròquia de Canillo.

³ Ens estem referint al Polítar Andorrà, d'Antoni Puig i al Manual Digest de las Valls neutras de Andorra, d'Antoni Fiter i Rossell.

⁴ BARAUT, Cebrià; "Andorra i les seves Institucions a la fi de l'Edat Mitjana", a Annals de la Segona Universitat d'Estiu. Andorra 83. La Baixa Edat Mitjana, Conselleria d'Educació i cultura, Andorra, 1994. pàg. 59.

És per això que es va adoptar el dret català, més complet, com a dret supletori del Costum andorrà quan aquest resultés insuficient. Brutails explica l'adopció del dret català per motius d'afinitat històrica entre els dos territoris amb els següents termes:

*"Le droit [andorran] s'y compose à peu près exclusivement de traditions orales et de pratiques judiciaires; dans ces conditions, la place occupée dans la société andorrane par une législation créée pour une société étrangère est nécessairement en rapport avec les affinités historiques de l'une et de l'autre société"*¹.

A més a més, Brutails apunta alguns dels elements que, segons ell, confirmen aquesta relació entre les Valls d'Andorra i el dret català, com els formularis a partir dels quals els notaris andorrans fan els documents, o com l'organització familiar basada en els capítols matrimonials i l'elecció d'hereu en aquests mateixos capítols².

Sense voler entrar en consideracions polítiques referents a les afinitats històriques entre Andorra i Catalunya, sembla que el dret local, format pel costum i les decisions precedents de les autoritats locals, formen el nucli de la legislació andorrana a la Baixa Edat Mitjana. Malgrat això, en aquells assumptes en què el dret local andorrà es mostra insuficient, s'adopten les disposicions generades pel dret català. En defecte del dret català, actua com a dret supletori el dret comú justinianeu³.

Aquesta petita introducció sobre el dret que regia a les Valls d'Andorra a finals de l'Edat Mitjana ens ha servit per a veure que en algunes ocasions la documentació amb la qual estem treballant s'inspira en el dret civil català, i que a ell ens haurem de remetre quan sigui necessari fer alguna aclaració o explicar algun concepte⁴.

En aquest capítol barrejarem les dades extretes dels testaments amb altres de capítols matrimonials redactats en la mateixa època, ja que en moltes ocasions, les disposicions

¹ BRUTAILS, Jean-Auguste; op. cit. pàg. 50.

² BRUTAILS, Jean-Auguste; op. cit. pàg. 51.

³ SABATER i TOMÀS, Antoni; Dret Civil d'Andorra, Promocions Literàries (Col. "Andorra històrica i literària", 5), Andorra, 1984. pàg. 84.

⁴ En aquests casos hem emprat l'obra de Guillem Mª de Brocà Historia del derecho de Catalunya, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia (Col. Textos Jurídics Catalans, 1), Barcelona, 1985 (1918).

testamentàries s'expliquen per altres disposicions que es van redactar en els capítols matrimonials dels testadors.

ELS MARMESSORS

Un dels elements que caracteritzen tots els testament és el nomenament dels marmessors del difunt. Els marmessors o executors testamentaris són unes persones, normalment dues¹, en les quals el testador o testadora confia la responsabilitat de què es facin totes aquelles coses que ha deixat encomanades en el seu testament.

El marmessor és la persona a la qual el testador o la testadora deixa tots els poders per tal que faci executar correctament les seves darreres voluntats, i així ho explica en el seu testament². Això comprenia encarregar-se dels funerals, de celebrar les almoines, de fer els llegats pietosos a les esglésies, d'encomanar les misses i de distribuir a les persones corresponents allò que hagués decidit el testador o la testadora.

Ja que les tasques de marmessoria podien ocupar molt temps als marmessors, aquests acostumaven a ser recompensats amb una petita compensació econòmica que normalment era entre 3 i 20 sous per a cada marmessor, a criteri del testador o la testadora.

Tot això ens fa pensar que l'elecció dels marmessors era una cosa llargament meditada i que només s'escollien aquelles persones que gaudien de la total confiança del testador o la testadora. Hem pogut veure que es tracta majoritàriament de membres de la família, tant homes com dones, tot i que aquestes darreres apareixen en molt poques ocasions i gairebé sempre en testaments masculins.

¹ Si bé la marmessoria d'un testament acostuma a encomanar-se a dues persones, aquesta no és una norma fixa. Hem trobat alguns testaments on només apareix un marmessor (com per exemple el de Guillem Soler, resident al lloc de La Cortinada (Ordino) (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 42 r.-43 r. (1441, setembre, 25). El seu únic marmessor és el seu fill i hereu). I altres on hi ha fins a quatre marmessors (com per exemple el testament de Bernat de l'Areny, mercader, originari de la parròquia d'Encamp i resident al lloc de La Mosquera (Encamp). (AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 50 r.-51 r. (1453, gener, 31). Aquest testador té quatre marmessors, que són el seu fill i hereu, el seu germà i dos religiosos: un frare predicador del convent de La Seu d'Urgell i el vicari d'Encamp).

² *"In quo eligo manumissores et huius mei ultimi testamenti exeutores dictum Raymundum Call, virum meum, et Raymundum Ruffo, loci de La Cortinada, ffratrem meum, quos ut carius possum de precor eis que et utrique ipsorum in absencia seu deffectu alterius plenam dono et confero potestatem quod si me mori contingerit antequam aliud faciam seu ordinem testamentum ipsi et uterque ipsorum ut preffertur compleant et exequantur hanc meam ultimam voluntatem prout inferius descriptum invenerint seu eciam ordinatum".* (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 45 r.-46 r. (1445, desembre, 18). Testament de MARGARIDA CELLA, resident al lloc de Pal (La Massana)).

Dels 113 testaments dels quals disposem i dels 229 marmessors que hi apareixen, només hi ha 7 marmessores.

LES MARMESSORIES

REFERÈNCIA	DATA	NOM	MARMESSORA	RELACIÓ AMB EL TESTADOR O TESTADORA
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 9 r.-9 v.	1431, novembre, 22	JOANA, muller de Pere Ros, alias Cella	RAMONA CELLA	Mare i hereva
AHN-ATC-FN, ll. 1, f. 54 v.-56 r.	1442, novembre, 29	PERE DE SOLDEVILA	GUILLA	Muller
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 11 v.-12 v.	1438, novembre, 26	JOAN QUEROL	MARIA	Muller
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 26 r.-28 r.	1450, abril, 6	BERNAT BONIT	ESCLARMONDA	Muller
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 45 v.-46 v.	1452, juny, sense dia	PERE MARIA	GUILLEMA	Mare
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 47 r.-48 r.	1457, febrer, 15	JAUME RICART	MAGDALENA	Muller
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 67 v.-68 v.	1442, juny, 5	FERRIOL BONIT	Nom desconegut	Muller

La quantitat de dones que són marmessores és molt reduïda (3.05% del total de marmessors), però resulta significatiu que siguin escollides en més ocasions pels homes que per les mateixes dones. De tota manera, si ens fixem en la resta de marmessors, com farem més endavant, veurem que la majoria de marmessors pertanyen a la família de la testadora i no a la seva família política. I el fet que moltes d'aquestes dones resideixin amb la seva família política en un altre indret més o menys allunyat d'on estan residint la seva mare o les seves germanes tampoc facilita l'elecció d'aquestes com a marmessores del seu testament.

A tot això caldria afegir la necessitat que tenen els marmessors de desplaçar-se d'un lloc a l'altre per fer efectives les darreres voluntats dels testadors i testadores. Aquesta mobilitat podria resultar més complicada per a les dones, que possiblement haurien d'anar acompanyades d'algú altre si s'haguessin de desplaçar a una altra localitat o a una altra parròquia, que no pas als homes, que sempre podrien anar sols o acompanyats de l'altre marmessor.

En l'únic testament femení que tenim, la testadora Joana escull com a marmessora a la seva mare i hereva universal. L'altre marmessor és el seu oncle, germà del seu pare difunt. Ambós marmessors provenen de la família de la testadora. El seu marit, Pere Ros, alias Cella, és viu, però no rep cap llegat ni s'encarrega de la marmessoria.

Potser aquesta manca de llegat al seu marit s'hagi de relacionar amb el fet que no es menciona l'existència de cap fill del matrimoni (la qual cosa dóna una explicació per a què l'herència universal de la testadora torni a la seva mare), i el fet de què el marit tampoc sigui marmessor en el testament de la seva esposa pugui estar relacionat amb què creiem que Joana era una pubilla i Pere Ros el cabaler que es va casar amb ella i va entrar a formar part de la seva casa.

Un cop vistes aquestes consideracions inicials, anem a analitzar com es distribueix l'elecció de marmessors entre homes i dones. En primer lloc farem un llistat amb els vincles que tenen els marmessors amb els seus testadors.

VINCLES MARMESSOR-TESTADOR/A

MARMESSOR	DONES	HOMES	TOTAL
CÒNJUGE	9	5	14
GERMÀ	8	9	17
FILL	5	9	14
PARE	3	1	4
MARE	1	1	2
NEBOT	2	6	8
ONCLE	2	2	4
CUNYAT	3	-	3
GENDRE	-	1	1
ALTRES PARENTS	2	1	3
DESCONEGUT	38	117	155
	73	152	225

La primera cosa que veiem és que hi ha un alt nombre de marmessors dels quals desconexem el vincle que els uneix amb els testadors i testadores. Molt possiblement siguin familiars propers, veïns i amics, i que aquesta proximitat sigui justament el motiu pel qual en els testaments no es consideri necessari deixar constància de la relació que aquests individus tenien amb els testadors i testadores. Aquesta manca d'informació dels marmessors és molt més habitual entre els homes que entre les dones.

Si ens centrem en aquells marmessors que sí coneixem el vincle que els uneix als testadors i testadores, veurem com les dones prefereixen encomanar la marmessoria dels seus testaments al seu marit o al seu germà, mentre que els homes opten pel seu fill i pel seu germà, i no acostumen a escollir les seves mullers com a marmessores. Les dones també confien la marmessoria als seus fills, i en molt poques ocasions a altres familiars, com seria el cas dels pares, els cunyats, oncles o nebots. Els homes concedeixen algunes marmessories als seus nebots, i molt rarament als seus pares o a altres parents.

Resulta interessant veure com els fills que són escollits marmessors són també en gran mesura els hereus universals dels testadors i de les testadores. I quan això no succeeix, respon a dos motius: o bé l'hereu és massa jove per fer-se càrrec d'una marmessoria, o bé l'hereu és un altre dels fills del testador o de la testadora.

Un altre punt que mereix la pena analitzar és l'elecció del germà del testador o la testadora com a marmessor. Tant entre les dones com entre els homes aquesta elecció acostuma a produir-se quan l'hereu és encara menor d'edat. Els testadors també escolleixen de vegades com a marmessor un altre dels seus fills diferent de l'hereu universal.

Per tot això podem creure que tant els homes com les dones escolleixen marmessors entre les persones del seu voltant, preferentment entre els homes. I creiem que aquest comportament respon més a una qüestió de practicitat que no pas a una suposada incapacitat d'elles dones per fer-se càrrec dels assumptes derivats d'una marmessoria.

Podem començar a intuir unes certes diferències per grup de gèneres si ens fixem en els vincles que uneixen els testadors i les testadores amb els seus marmessors. En primer lloc hi ha una gran quantitat de marmessors dels quals desconexem la vinculació que tenen amb els seus testadors i les seves testadores, però que ens sembla que es tracta de persones molt properes a aquells i aquelles que fan testament.

Entre els marmessors que coneixem el lligam que els uneix amb els testadors i testadores, trobem que les dones opten per escollir en primer lloc com a marmessor al seu marit, mentre que els homes s'inclinen per aquesta opció en poques ocasions. Possiblement les dones andorranes del segle XV veiessin en les seves parelles la persona més adient per portar a terme les tasques derivades del compliment dels seus testaments, tot i que en moltes ocasions els marits comparteixen aquestes tasques amb algun germà de la testadora. Els homes prefereixen encomanar la marmessoria als seus fills o als seus germans.

5.2. LA FAMÍLIA

L'organització social de les Valls d'Andorra gira entorn de la casa i del grup familiar. En els capítols matrimonials s'estableixen les normes segons les quals es regirà el nou matrimoni i s'escolleix el seu hereu universal¹.

El sistema d'heretament és de tipus patriarcal i molt similar al que es dona a Catalunya. Segons aquest sistema, hi ha un *cap de casa*, que és el senyor absolut del patrimoni familiar. A la seva mort, la totalitat del patrimoni familiar passarà a un dels seus fills o filles que serà l'únic hereu universal, i que al seu torn es convertirà en el nou *cap de casa*.

Els altres fills i filles hauran de marxar de casa o casar-se amb l'hereu o la pubilla d'una altra casa, ja que aquest sistema, condicionat per la pobresa de les terres andorranes i la duresa de la seva climatologia, només permet el manteniment d'una unitat familiar.

Però aquest sistema sembla tenir algunes mancances, com demostra la insistència dels testadors i les testadores en què les seves mares no es quedin desamparades al morir els seus marits. En moltes ocasions la documentació no ens explica si aquests marits van assegurar el menjar i l'allotjament a les seves mullers en el seu testament, però sí veiem com els fills, els hereus universals, acostumen a deixar a les seves mares com a usufructuàries dels seus béns o, com a mínim, intenten assegurar allò necessari per al seu manteniment durant tota la seva vida. En alguns casos, fins i tot, les mares són tan importants per als seus fills que les fan marmessores dels seus testaments, hereves universals o substitutes i, fins i tot, tutores dels seus néts.

De tota manera, veiem com aquests testadors semblen despreocupar-se del destí que espera a les seves mullers si aquestes es queden vídues. En poques ocasions veiem com reben en usdefruit els béns del marit. Fins i tot, podien arribar a perdre els seus fills petits i ser foragitades de la casa del testador passat l'any de plor i retornat el seu dot.

LA VÍDUA I EL VIDU

La viduitat era per a les dones un estat contradictori². Per una part, les vídues eren considerades dones desamparades que necessitaven l'ajuda de la societat per a poder sobreviure.

¹ MAS CANALÍS, David; op. cit. pàg. 208.

² Tot i que aquest article està fet a partir dels testaments de les barcelonines del finals del segle XIV, les seves conclusions ens semblen molt útils per a explicar la situació de les vídues a les valls d'Andorra: EQUIP

Per una altra, les vídues gaudien d'uns nivells de llibertat i independència que no tenien les dones casades. A partir d'aquesta contradicció, intentarem explicar com vivien les vídues andorranes de finals de l'Edat Mitjana i quines diferències hi havia entre elles i els vidus¹.

En primer lloc farem una petita explicació teòrica de com quedava la dona a la mort del seu marit i de com quedava l'home a la mort de la seva muller. I per a fer això, caldrà remuntar-nos al moment en què aquestes persones contrauen matrimoni i en deixen constància en uns capítols matrimonials.

Un dels punts bàsics dels capítols matrimonials era aquell que feia referència al dot que rebia la muller al casar-se. Aquest dot podia ser en metàl·lic, en béns mobles o en béns immobles,² i acostumava a ser pagat per un membre de la família de la dona, normalment el seu pare. Per la seva banda, el marit afegia una quantitat més reduïda, proporcional al dot, que s'anomenava *escreix*, i que només es pagava en cas de què la dona es quedés vídua.

Per una part, la funció del dot era la d'ajudar a suportar les despeses del matrimoni i sempre era administrat pel marit. Malgrat que el dot era propietat de la muller, els fruits que s'haguessin obtingut d'aquest dot (anomenats *capital dota*) eren pel marit.

En la majoria dels casos, l'única propietat que tenien les dones casades era el seu dot,³ però no podien disposar d'ell mentre el seu marit mantingués cobertes les seves necessitats. Això significa que la dona havia de tenir altres béns parafernals si volia tenir una certa llibertat econòmica i, com acabem de veure, això era poc habitual.

Per altra part, el dot era una mena d'assegurança de viduitat per a les dones⁴. Si el marit moria, la família d'aquest estava obligada a retornar el dot a la muller. Si el matrimoni no havia

BROIDA; "La viudez, ¿triste o feliz estado? (Las últimas voluntades de los barceloneses en torno al 1400)", a Las mujeres en las ciudades medievales, Universidad Autónoma, Madrid, 1984. pàgs. 27-41.

¹ EQUIP BROIDA; op. cit. pàg. 28.

² Per una major informació sobre les característiques dels capítols matrimonials, podeu veure LALINDE ABADÍA, José; "Los pactos matrimoniales catalanes", a "Anuario de Historia del Derecho Español", 33 (1963). pàgs. 133-266.

³ VINYOLES i VIDAL, Teresa; "La vida privada a l'època gòtica a partir de la documentació matrimonial", a "Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols", 17, Barcelona, 1999. pàg. 86.

⁴ VINYOLES i VIDAL, Teresa; "La vida privada..." pàg. 67.

tingut fills o aquests havien mort per quan a la muller li arribés el moment de testament, aquesta havia de retornar la totalitat del seu dota aquells qui li havien pagat en el seu moment o als seus hereus, excepte una petita quantitat que es reservava per a testar.¹ Però si hi havia fills, llavors era bastant comú que el dot de la muller passés íntegrament als fills. Malgrat això, el fet d'haver de dependre econòmicament únicament del seu dot no permetia a les dones mantenir el mateix nivell adquisitiu que tenien quan eren casades.

De tota manera, cal insistir en què estem parlant únicament de la quantitat aportada com a dot en el moment de signar els capítols matrimonials. Totes les millores patrimonials que hagués experimentat el matrimoni quedaven en mans dels hereus del marit, encara que s'haguessin fet emprant el dot de la muller.²

El retorn del dot acostumava a ser un tema complicat, i per això el dret civil català va adoptar unes mesures que ajudaven una mica les dones fins que poguessin disposar del seu dot. Aquestes mesures eren l'*any de plor* i la *tenuta*.

L'any de plor és el dret que té la vídua de ser alimentada, vestida i allotjada a càrrec del patrimoni del seu marit difunt durant el primer any de viduitat.³ Durant aquest temps, la vídua té l'obligació d'alimentar els fills menors del matrimoni.

La *tenuta* era una institució del dret civil català que otorgava a la vídua la possessió en usdefruit i administració de tots els béns del marit fins el moment en què li fos retornat el dot i pagat l'esponsalici.⁴

¹ "*Cum hiis presentibus nupcialibus instrumentis dono et constituo vobis, dicto Petro Noguier, in dotem, pro dote, etcetera, dicte Marie, filie mee uxorque vestre, triginta libras barchinonenses quas dum ambo simul vixeritis habeatis, et post vos proles que ex vobis ambobus et de vestro legitimo matrimonio fuerit procreata. Tamen si dictum filiam meam mori contingerit sine filiis de legitimo et carnali matrimonio procreatis, volo quod dicta dos michi, vel meis aut cui seu quibus ego volendo seu ordinando, deveniat et revertatur, exceptis quindecim libris de quibus possit testari et alias suas facere omnimodas voluntates*". AHN-ATC-FN, ll. 20, ff. 8 v.-10 r. (1434, gener, 28): Capítols matrimonials de PERE NOGUER, fill de Ramon Noguier, originari del lloc del Mas del Noguier (Andorra), i MARIA, filla de Ramon Ribot i Ramona, originària del lloc d'Engordany (Andorra).

² VINYOLES i VIDAL, Teresa; "La vida privada..." pàgs. 68-69.

³ EQUIP BROIDA; op. cit. pàg. 31.

⁴ EQUIP BROIDA; op. cit. pàg. 31. Nota 12.

Un cop passat el primer any de viduïtat els hereus del marit difunt han de retornar el dot i l'escreix a la vídua i les seves obligacions amb aquesta s'acaben. També s'acaben aquestes obligacions si la dona es tornava a casar abans d'haver finalitzat l'any de plor.¹

Si passat aquest any de plor els hereus del marit difunt no havien retornat el dot i l'escreix a la vídua, aquesta podia continuar gaudint en usdefruit dels beneficis dels béns del marit o de les rendes que aquest hagués deixat assignades per a tal afer fins que recuperés el seu dot i li fos pagat l'escreix.

Però si el marit no li havia fet a la vídua un bon llegat o l'havia deixat com a usufructuària o hereva dels seus béns per disposició testamentària (i, per tant, totalment voluntària), era molt possible que la vídua hagués de marxar de la casa familiar i s'hagués de mantenir únicament d'allò que el seu dot li pogués proporcionar.²

De tota manera, per poder gaudir dels beneficis de l'any de plor, la vídua havia de fer un inventari dels béns del marit difunt abans d'un mes de la mort d'aquest.³ De tota manera, si ens fixem en els inventaris de l'època, veurem com les vídues andorranes no són qui acostuma a fer l'inventari dels béns del marit. Només hem trobat una vídua que ho faci i que, a més a més, deixi constància que és per a assegurar el retorn del seu dot i el pagament de l'escreix.⁴

En el cas que la muller fos la primera a morir, el marit no rep res de la muller, a excepció d'allò que ella mateixa li hagués deixat en el seu testament.⁵ Els fills menors d'edat sempre es queden sota la tutela del pare, ja que és l'únic dels dos cònjuges que té aquest dret. A la mort del pare, aquest escolleix qui seran els tutors dels fills fins que assoleixin la majoria d'edat.

¹ BROCA, Guillem M. de; op. cit. pàg. 863.

² EQUIP BROIDA, op. cit. pàg. 33.

³ BROCA, Guillem M. de; op. cit. pàg. 860.

⁴ *"Dulcia, uxor venerabilis Bernardi del Areny, quondam, mercatoris loci de Mosquera parochie d'Encamp dominaque potens et usufructuaria de omnibus bonis eiusdem viri sui et per eadem virum suum in eius ultimo testamento (...). Relicta requisit in presencia testium infrascriptorum (...) quarum recipemus inventario de omnibus bonis dicti quondam Bernardi del Areny, viri sui, cum ipsa velit et cupiat tenere dicta bona sub beneficio inventarii pro conservacione dotis et sponsalicii ac aliorum iurium suorum".* (AHN-ATC-FN, II. 23, ff. 51 r.- 53 v. (1453, gener, 31) BERNAT DE L'ARENY, mercader, resident al lloc de Mosquera (Encamp)).

⁵ BRUTAILS, Jean-Auguste; op. cit. pàg. 135.

Tot aquesta introducció teòrica resultaria inútil sense una petita aplicació pràctica. Per saber l'índex d'incidència d'aquestes disposicions referents a la viduïtat hem de saber el nombre de vídues i vidus que hi havia a les Valls d'Andorra a la primera meitat del segle XV.

En primer lloc hem comptabilitzat el nombre de vídues i de vidus que apareixen fent testament. Entre les dones ha resultat molt senzill, ja que sempre acostumen a esmentar el seu estat civil, però ha resultat més complicat fer un llistat dels homes vidus perquè aquests no especifiquen gairebé mai si són solters, casats o vidus. Per esbrinar-ho ens hem hagut de fixar en els llegats que fan als seus éssers estimats, i descartar els testaments dels homes en els quals apareix mencionada la seva muller.

De tota manera, entre els testaments masculins que han quedat després d'aquesta primera tria, ha estat necessari distingir entre aquells en què hem pogut trobar per mitjans indirectes que la muller del testador era morta i aquells que únicament apareixen llegats als fills o als néts i no es diu res de la muller. En el primer cas hem considerat que aquests testadors són vidus i en el segon, en aquesta ocasió, hem optat per no incloure'ls en aquest apartat.

VÍDUES I VIDUS

REFERÈNCIA	DATA	NOM	CÒNJUGE DIFUNT
AHN-ATC-FN, ll. 20, f. 14 v.-15 r.	1434, març, 21	MARIA, originària de la parròquia de Canillo i resident al lloc d'El Pui (La Massana)	RAMON BORT
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 13 v.-14 v.	1440, desembre, 10	RAMONA, resident al lloc d'Encamp (Encamp)	RAMON PALLARÉS
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 22 r.-23 r.	1441, novembre, 8	JOANA SALA, originària de la parròquia d'Ordino i resident al lloc d'Ert's a (La Massana)	PERE SALA
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 36 r.-37 r.	1442, gener, 8	SIBIL·LA, resident al lloc d'Arans (Ordino)	RAMON GINER
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 51 v.-52 r.	1441, agost, 31	RAMONA, resident al lloc d'Ansalonga (Ordino)	RAMON VIDAL
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 57 r.-58 r.	1442, juliol, 1	GALLARDA, originària del lloc de Meritxell (Canillo) i resident al lloc de Molleres (Canillo).	JOAN RIBA
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 60 r.-61 r.	1442, juliol, 10	JOANA VICIADA, resident al lloc de Meritxell (Canillo)	PERE VICIAT
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 49 r.-49 v.	1452, desembre, 24	MARIA, originària de la parròquia d'Ordino i resident al lloc de La Mosquera (Encamp).	PERE TOMÀS
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 62 v.-63 r.	1452, desembre, 3	MARIA, resident al lloc de Segudet (Ordino).	ARNAU DE LA CALL
AHN-ATC-FN, ll. 23,	1454, octubre, 3	GUILLEMA, resident al lloc de	LLORENÇ RIVAL

f. 65 r.-66 v.		Nagol (Lòria).	
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 86 r.-87 r.	1444, gener, 19	SANÇA CALBONA, resident al lloc de Vila (Encamp).	Desconegut
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 66 v.-67 v.	1442, abril, 17	JOAN BONIT, originari de la parròquia de Canillo i resident al lloc d'El Vilar (Canillo).	SANÇA
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 73 r.-74 r.	1441, octubre, 31	PERE PUJALT, originari i resident al lloc d'Andorra (Andorra)	BARTOMEVA
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 75 r.-75 v.	1441, desembre, 31	BERNAT GUITARD, alias Edra, originari i resident al lloc de La Cortinada (Ordino).	MARQUÈSIA EDRA
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 91 r.-92 r.	1446, desembre, sense dia	JOAN-PONÇ ARNAU, resident al lloc de Prats (Canillo).	MARGARIDA
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 30 v.-31 v.	1450, juny, 25	PERE ENCAMP, resident al lloc de Pal (La Massana).	MARGARIDA

Com es pot veure, la base de testaments amb la qual podem treballar aquest apartat és d'onze testaments femenins i cinc testaments masculins. El nombre de vídues és molt més elevat que el de vidus (28.20% de les testadores són vídues enfront del 6.66% dels testadors que són vidus). Aquesta divergència en els percentatges de viduetat pot explicar-se en part per la dificultat, abans esmentada, de poder determinar l'estat civil dels testadors en el moment de fer testament. Possiblement hi hagi més vidus que no pas aquests que hem pogut identificar.

De tota manera, també és cert que hem trobat casos de persones casades en segones núpcies només entre els homes, tot i que segurament les dones també es casaven en més d'una ocasió si es quedaven vídues.

LES FILLES I ELS FILLS

Les funcions bàsiques del *cap de casa* són dues: mantenir i eixamplar el patrimoni familiar, i tenir descendència legítima que asseguri la continuïtat de la casa.¹

Aquestes dues funcions bàsiques també regeixen quan es tracta de fer llegats als fills. En aquest apartat analitzarem les similituds o diferències dels llegats que reben els fills i les filles. Per a fer-ho emprarem un conjunt de tretze parells de testaments pertanyents a tretze matrimonis i els situarem en una taula.

MENCIÓ DELS FILLS I LES FILLES EN ELS TESTAMENTS

¹ MAS CANALÍS, David; op. cit. pàg. 208.

REFERÈNCIA	DATA	NOM	FILLS I FILLES MENCIONATS
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 3 r.-3 v.	1431, agost, 12	JAUME RICART	• Magdalena
AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 5 v.-6 r.	1431, agost, 19	GUILLEMA GARRETA, muller de Jaume Ricart	• Magdalena • Joana
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 50 r.-50 v.	1442, març, 12	GUILLEM CASES, alias Edra	• No es menciona cap fill ni filla
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 3 v.-4 v.	1439, novembre, 15	GUILLEMA, muller de Guillem Cases, alias Edra	• Felip • Ramon • Guillem • Marquèsia
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 52 v.-53 r.	1442, març, 25	ARNAU DE LA CALL	• Maria • Altres fills i filles sense especificar
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 62 v.-63 r.	1452, desembre, 3	MARIA, muller d'Arnau de la Call	• Guillem • Arnau
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 55 r.-56 r.	1442, juliol, 3	PERE VICIAT	• No es menciona cap fill
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 60 r.-61 r.	1442, juliol, 10	JOANA VICIADA, muller de Joan Viciat	• Guillem Viciat • Bernat • Maria
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 56 r.-57 r.	1441, juny	JOAN RIBA	• Gabriel • Altres fills i filles sense especificar
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 57 r.-58 r.	1442, juliol, 1	GALLARDA, muller de Joan Riba	• Gabriel • Altres fills i filles sense especificar
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 66 v.-67 v.	1442, abril, 17	JOAN BONIT	• Joan Bonit • Vidal • Margarida • Marieta • Ramoneta
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 10 v.-11 r.	1437, juny, 16	SANÇA, muller de Joan Bonit	• Joan Bonit • Vidal • Jaume • Margarida • Marieta • Ramoneta
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 73 r.-74 r.	1441, octubre, 31	PERE PUJALT	• Barcelona
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 28 r.-29 r.	1441, octubre, 9	BARTOMEVA, muller de Pere Pujalt	• Barcelona • Guillema
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 75 r.-75 v.	1441, desembre, 31	BERNAT GUITARD, alias Edra	• Filles i filles sense especificar
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 26 v.-27 v.	1442, gener, 11	MARQUÈSIA, muller de Bernat Guitard, alias Edra	• Guillem • Joan
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 91 r.-92 r.	1446, desembre,	JOAN-PONÇ ARNAU	• Joana
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 62 v.-63 v.	1442, juliol, 20	MARIA, muller de Joan-Ponç Arnau	• Joana
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 30 v.-31 v.	1450, juny, 25	PERE ENCAMP	• Agustina • Altres fills i filles sense especificar
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 14 v.-15 r.	1448, desembre, 16	MARGARIDA, muller de Pere Encamp	• Fills i filles sense especificar
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 36 r.-37 r.	1449, desembre	PERE TOMÀS	• Pere Tomàs • Ramona

			• Guillema • Caterina
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 49 r.-49 v.	1452, desembre, 24	MARIA, muller de Pere Tomàs	• Pere Tomàs • Ramona • Guillema • Caterina
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 49 r.-49 v.	1457, abril, 28	BERENGUER SOLER	• Joaneta • Maria • Margarida
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 16 v.-17 r.	1441, agost, 9	SIMONA, muller de Berenguer Soler	• No es menciona cap fill ni filla
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 64 v.-65 r.	1454, juliol, 14	LLORENÇ RIVAL	• Pere • Bernat
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 65 r.-66 v.	1454, octubre, 3	GUILLEMA, muller de Llorenç Rival	• Pere • Bernat

Dels trete parells de testaments que hem analitzat, només en cinc d'ells (38.46%) coincideixen marit i muller en el moment d'enumerar els fills i filles que reben un llegat, i en els vuit restants (61.53%) marit i muller discrepen en el nombre de fills i filles. Ens sembla que aquesta dada per sí sola resulta prou significativa. A més a més, en la majoria dels casos en què hi ha discrepàncies, és en el testament fet per la dona on es mencionen més fills i filles i on es donen en més ocasions els seus noms.

L'exemple més evident d'aquesta divergència el trobem en els testaments de Guillem Cases, alias Edra, i la seva muller Guillema. Guillem cases no fa referència a cap fill o filla en el seu testament, mentre que Guillema, tot i haver mort abans que el seu marit, n'ha aportat quatre al matrimoni. Guillem Cases, malgrat la descendència tan nombrosa que té, decideix instituir hereu universal el seu germà Felip Cases.

En altres casos trobem que el marit únicament menciona al fill o la filla que serà el seu hereu universal i no diu res de la resta. Jaume Ricart, per exemple, només parla en el seu testament de la seva filla i hereva Magdalena. De la seva altra filla, anomenada Joana, només sabem l'existència perquè és instituïda hereva per la seva mare, Guillema Garreta. Però a diferència d'allò que fa el seu marit, Guillema Garreta sí s'enrecorda de les seves dues filles i les dues apareixen en el testament: l'una com la seva hereva i l'altra com a substituta.

Tot això ens porta a creure que entre les dones es produeix de forma més sensible una preocupació pels fills i les filles que es manifesta en la documentació amb la simple aparició dels seus noms. De vegades no reben cap llegat i únicament resten substituïts uns germans dels altres en l'herència de la mare, però el fet que es mencioni el seu nom ja és una mostra de què hi ha un

fet diferencial entre els andorrans i les andorranes del segle XV, que és l'interès per deixar constància de la seva descendència.

5.3. UNA MENCIÓ ESPECIAL A LA MARE

LA MARE

Hem estat veient en la documentació que les dones, si no són les autores del document, sempre resten una mica amagades. Això resulta molt evident quan ens fixem en la figura de la mare. En la documentació que hem estat analitzant (testaments, capítols matrimonials i inventaris), apareixen molt poques mares. De tota manera, és comprensible fins un cert punt que la mare, com a ascendent, estigui poc present en els testaments i en els inventaris, ja que si les coses es desenvolupen seguint un ordre natural, els fills haurien de sobreviure al seus pares, i no al contrari.

De tota manera, hem recollit totes les aparicions que fan les mares en la documentació per tal de descobrir la relació que tenen amb els seus fills.

El primer tipus de documentació que hem analitzat ha estat la dels capítols matrimonials. En els capítols matrimonials és habitual que s'acordin les condicions i el règim econòmic que tindrà el nou matrimoni, així com el pagament del dot, de l'escreix o la institució d'heretament. Totes aquestes coses acostumen a fer-les els pares dels nuvis, i les mares només apareixen en algun cas al mencionar la filiació d'un dels nous cònjuges, però no tenen un paper actiu.

De tota manera, hem trobat entre la documentació algunes excepcions a aquesta norma, i les mares dels nuvis prenen part activa en els capítols dels seus fills com ho hauria fet el seu pare. De fet, en aquests capítols matrimonials les dones prenen protagonisme perquè al haver quedat vídues recau sobre elles l'obligació que tenien els seus marits d'aconseguir un bon casament pels seus fills.

Així, per exemple, tenim a Civissa, vídua de Berenguer Salines, del castell d'Estamariu, que es fa càrrec del pagament del dot de la seva filla Caterina i acorda amb l'altra part el pagament a terminis d'aquest dot i les condicions de devolució en el cas que Caterina quedés vídua¹. En aquest cas, Civissa era ajudada pel seu fill Pere Salines, hereu del seu difunt marit, però hi ha altres mares que es fan càrrec elles soles d'aquestes qüestions.

Guillema Canaliga és una d'aquestes mares. És la vídua d'Esteve Codina, del lloc d'Andorra, i pacta el matrimoni de la seva filla i hereva Maria amb en Bartomeu Martí, del lloc de Llorts

¹ AHN-ATC-FN, ll. 5, ff. 36 r.-38 v. (1407, novembre, 19). Capítols matrimonials d'ARNAU BERENGUER, fill d'Arnau Berenguer, originari del lloc de La Mosquera (Encamp), i CATERINA, filla del difunt Berenguer Salines i Civissa, originària del lloc del Castell d'Estamariu.

(Ordino)¹. Com que Maria és la pubilla de la casa de Guillema, aquesta li fa heretament de tots els seus béns, però es reserva per a si mateixa poder gaudir en usdefruit d'alguns d'aquests béns. Concretament, Guillema es queda una casa situada al lloc d'Andorra (possiblement la mateixa en la qual ha estat vivint tots els anys del seu matrimoni), la meitat del seu hort situat al lloc del Canalill, al terme d'Andorra, i una vinya i un camp anomenat La Ribalta situats també al terme del lloc d'Andorra.

Si en cas de necessitat Guillema hagués de disposar d'aquests béns, es reserva el dret a poder vendre'ls o alienar-los. De la mateixa manera, també podrà disposar dels béns de l'heretament fet a la seva filla per a fer els seus funerals i una almoina per la seva ànima.

A més a més, té l'encert d'anticipar-se a unes possibles desavinences tant entre els nous cònjuges com entre aquests i ella, i estipula dues clàusules per assegurar una continuïtat en la casa. Si les desavinences es produeixen entre els cònjuges, el marit de la seva filla no rebrà els 200 sous del seu escreix masculí a no ser que convisquin un mínim de dos anys en la casa de Guillema. Si les desavinences es produeixen entre ella i els nous cònjuges, la seva filla i el marit d'aquesta li hauran de donar totes aquelles coses que són d'ella i que es troben en la casa.

Guillema també assegura la restitució del dot masculí del seu gendre pel cas que quedi vidu. Acorda amb aquest retornar-li els 800 sous del dot masculí a terminis. En un primer termini li pagarà 400 sous i 200 sous en altres dos terminis anuals. Però fins haver retornat tot el dot masculí al seu gendre, li assigna unes rendes d'una sèrie de béns per tal que es pugui mantenir: dos prats i una petita closa situats a la parròquia d'Andorra.

Com acabem de veure, Guillema és capaç de portar a terme les negociacions necessàries per tal de poder donar-li un bon casament a la seva filla i hereva Maria. Guillema acorda pagaments, terminis, condicions i clàusules per assegurar l'estabilitat del nou matrimoni i d'ella mateixa. Exactament igual que fan els pares en altres capítols matrimonials.

Aquests capítols matrimonials negociats per Guillema Canaliga són una mostra de com les dones, en un moment donat, podien adquirir un protagonisme en la redacció d'un document que habitualment es trobava reservat als homes. D'haver estat viu el marit de Guillema possiblement les

¹ AHN-ATC-FN, ll. 18, ff. 40 r.-41 r (1431, abril, 8). Capítols matrimonials de BARTOMEU MARTÍ, originari del lloc de Llorts (Ordino), i MARIA, filla del difunt Esteve Codina i Guillema Canaliga, originària del lloc d'Andorra (Andorra).

clàusules dels capítols matrimonials de la seva filla Maria no haurien resultat gaire diferents, però no hauríem pogut comprovar la capacitat de la seva muller per fer-se càrrec d'una situació tan important per la vida de la seva filla.

Malauradament, les dones només acostumaven a tenir tanta importància en aquesta mena de documentació i es feien càrrec de la dotació dels fills i les filles solters quan mancava el seu marit.

Un altre cas interessant és el de Guillema, muller del difunt Bernat Maria, resident al lloc de La Cortinada (Ordino). En aquesta ocasió tenim a una mare que es fa càrrec de l'inventari dels béns del seu fill difunt, Pere Maria. Guillema inventaria les possessions del seu fill acompanyada de dos oncles d'aquest en benefici dels fills i filles menors d'edat que deixava Pere Maria¹.

Guillema és una de les persones encarregades de fer aquest inventari perquè també és tutora dels seus néts juntament amb els altres responsables de l'inventari. Segurament el difunt Pere Maria tenia una gran confiança en la seva mare, ja que li encomana unes tasques de gran responsabilitat que habitualment no s'acostumaven a encomanar a les dones. Hauria estat molt interessant saber si, en el cas que el marit de Guillema hagués estat viu, hauria estat igualment ella la tutora dels seus néts o Pere maria hauria preferit que s'encarregués el seu pare.

Pel contrari, la muller del difunt Pere Maria, també anomenada Guillema, rep del seu marit únicament 300 sous i tot allò que necessiti dels seus béns per alimentar el seu futur fill durant un any². Passat aquest any desconeixem quin futur li esperava a aquesta dona. I si resultés que Guillema no estava embarassada, llavors només rebria 100 sous. I possiblement hauria d'abandonar la seva casa.

Pere Maria ja tenia una filla petita anomenada Jaumeta, a la qual no li fa cap llegat en el seu testament, i només li concedeix la possibilitat de ser la seva hereva universal si els marmessors del seu testament (les mateixes tres persones encarregades de la seva tutela) l'elegeixen com a tal entre altres candidats.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 44 v.-45 v. (1452, juliol, 26). Testament de PERE MARIA, originari i resident al lloc de La Cortinada (Ordino).

² AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 45 v.-46 v. (1452, juny, sense dia -testament-, 1452, octubre, 22 -trasllat). Testament de PERE MARIA, originari i resident al lloc de La Cortinada (Ordino).

En aquests dos documents fets per Pere Maria hem pogut veure com una dona pot ser enormement valorada i tenir la tutela dels seus néts, i com una altra dona pot ser menyspreada fins al punt de ser apartada dels seus fills.

En l'altre tipus de documentació analitzada, els testaments, les mecions i llegats a les mares són una mica més habituals que en els capítols matrimonials i en els inventaris. Molts testadors i testadores s'enrecorden de les seves mares i els hi fan una deixa.

De tota manera, si bé sembla que hi ha una vinculació sentimental important amb la mare, resulta paradoxal que en la meitat dels testaments dels quals disposem no es mencioni el seu nom. Això ens fa pensar que les dones eren d'alguna manera "invisibles", ja que no succeeix el mateix quan es fan llegats als pares o als marits.

De fet, les dones semblen adonar-se d'aquesta "invisibilitat" que les envolta i intenten combatir-la com poden. I un d'aquests mitjans és el de deixar constància del nom de les dones que estan a prop seu i que apareixen en els seus testaments. així doncs, la majoria de les vegades que coneixem el nom de la mare és perquè estem analitzant un testament femení.

Ja que el nombre de llegats fets a les mares és relativament generós, hem optat per fer un quadre amb tots ells.

LLEGATS FETS A LES MARES

TIPUS DE LLEGAT	NOM MARE	REGISTRE	DATA	NOM TESTADOR/A	DESCRIPCIÓ DEL LLEGAT
Hereva universal	Maria	AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 4 v.-5 v.	1431, agost, 18	PERE RICART	Juntament amb el seu marit i pare del testador
	Ramona Cella	AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 9 r.-9 v.	1431, novembre, 22	JOANA, muller de Pere Ros, alias Cella	—
	Ramona	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 86 r.-87 r.	1444, gener, 19	SANÇA CALBONA	—
Substituta en l'herència universal	Martina	AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 1 v.-2 r.	1431, setembre, 19	MARIA RUSCA, muller de Joan Rusca	—
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 46 v.-47 r.	1441, desembre, 3	MARGARIDA, muller de Ramon Call	—
	—	AHN-ATC-FN, ll. 1, f. 21 v.-23 r.	1393, desembre, 1	RAMON DE JAUME	—
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 41 r.-42 r.	sense data	JOAN ARENY	—

Marmessora	Ramona Cella	AHN-ATC-FN, ll. 21, f. 9 r.-9 v.	1431, novembre, 22	JOANA, muller de Pere Ros, alias Cella	—
	Guillema	AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 45 v.-46 v.	1452, juny	PERE MARIA	—
Usdefruit de tots els béns	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 52 v.-53 r.	1442, març, 25	ARNAU DE LA CALL	—
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 63 v.-64 v.	1442, abril, 6	JOAN ARENY	—
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 55 r.-56 r.	1442, juliol, 3	PERE VICIAT	—
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 41 r.-42 r.	sense data	JOAN ARENY	—
Provisió d'aliments	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 20 r.-21 r.	1441, setembre, 30	ESTEVE CANALILL	0.5 modis de blat anuals durant tota la seva vida
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 37 r.-38 r.	1442, gener, 16	BERNAT PELLICER	Tot allò necessari per al seu manteniment dels béns del testador
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 69 v.-70 r.	1442, abril, 10	JOANA, muller de Joan Bonit	Provisió de tots els aliments que necessités de la casa del testador
Llegat monetari	Guillema	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 16 v.-17 r.	1441, agost, 9	SIMONA, muller de Berenguer Soler	10 sous juntament amb el seu marit i pare de la testadora
	Maria	AHN-ATC-FN, ll. 18, f. 80 v.-81 v.	1431, novembre	RAMONA, muller de Joan Sansa	100 sous
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 64 v.-65 r.	1442, maig, 19	MARIA, muller de Pere Castelló	3 florins
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 45 r.-46 r.	1445, desembre, 18	MARGARIDA CELLA	20 lliures per les tasques fetes a casa de la testadora
Béns mobles	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 45 r.-46 r.	1445, desembre, 18	MARGARIDA CELLA	• 2 vànoves • 3 sobrellits • 1 gerra de coure • 1 caldera • 1 ferrada • 1 llossa • 4 escudelles • 1 vas en forma de corn
Robes	Guillema	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 16 v.-17 r.	1441, agost, 9	SIMONA, muller de Berenguer Soler	—
	Ramona	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 36 r.-37 r.	1442, gener, 8	SIBIL.LA, muller del finat Ramon Giner	Si Joana, filla de la testadora, mor abans de tenir edat de fer testament, que les seves robes nupcials retornin a la mare de la testadora
Tutoria dels néts	Guillema	AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 45 v.-46 v.	1452, juny	PERE MARIA	—

Altres	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 20 r.-21 r.	1441, setembre, 30	ESTEVE CANALILL	• Si mor a Andorra: almoina general per la seva ànima • Si mor a Castelliutat: túmul que té construït el testador
	—	AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 45 r.-46 r.	1445, desembre, 18	MARGARIDA CELLA	Almoina general per l'anima de la seva mare, quan aquesta es mori. Deixa 10 lliures

Els llegats més habituals que acostumen a rebre les mares són aquells que els hi permeten assegurar la seva manutenció durant un temps o durant tota la seva vida, principalment entre les vídues. Segurament els seus fills eren conscients de la difícil situació en la qual es trobaven les seves mares amb la mort dels seus marits.

Quan vam parlar de les vídues, ja vam veure que durant el primer any de viduitat, l'anomenat *any de plor*, els hereus del marit havien de proveir a la vídua de menjar, beure, vestit, calçat i allotjament. I que passat aquest any de plor li havien de retornar el dot i pagar-li l'escreix. A partir d'aquell moment, el manteniment de la vídua deixava de ser responsabilitat dels hereus del marit i aquests podien fer-la fora de la casa on havia estat residint fins aleshores i prendre-li els fills petits si el marit no l'havia designada la seva tutora.

Hem vist també que els homes acostumen a instituir hereu universal a algun dels seus fills. I és possible que aquest fill hereu universal acollís a la seva mare vídua a casa seva i que la dona continués treballant en l'explotació familiar a canvi del menjar, el vestir i l'allotjament. Però quan l'hereu mor abans que la seva mare, el nou hereu pot disposar dels béns del difunt com cregui millor, i llavors la mare vídua podia ser novament foragitada.

Per evitar això i donar una estabilitat econòmica i una seguretat a la mare vídua, els seus fills de vegades deixen en els seus testaments una clàusula per la qual la seva mare vídua rep en usdefruit vitalici tots els béns que van ser del seu fill. Hem trobat quatre testaments en què això succeeix i, com es veu en el quadre, tots pertanyen a homes.

El fet que totes les vegades que hem trobat una clàusula d'usdefruit vitalici en favor de la mare hagi estat en un testament masculí ens fa pensar que possiblement els homes són escollits més vegades hereus universals dels seus pares que no pas les dones, i que per això pot resultar més habitual que aquesta mena de clàusula aparegui en testaments masculins. Si les dones en

casar-se rebien poca cosa més que el seu dot, aquest dot tampoc podria ajudar a mantenir les seves mares si no anava acompanyat d'altres béns que produïssin uns fruits. I la persona que acostumava a posseir aquests béns era l'hereu universal.

Una altra opció molt similar a la de declarar a la mare usufructuària vitalícia de tots els béns era la d'assegurar-li el proveïment de tot allò que necessités dels béns del testador, però sense concedir-li cap mena de dret sobre aquests béns. Aquesta clàusula la trobem en tres testaments que són fets també per homes.

L'explicació que pot tenir aquest comportament dels homes cap a la seva mare que sembla no trobar-se entre les dones, podria ser la mateixa que acabem d'exposar: aquesta mena de llegats només podia oferir-los algú amb un patrimoni prou gran com per poder mantenir a una altra persona. Si les filles de la vídua no havien rebut un dot prou quantiós difícilment la seva mare es podria mantenir amb aquest dot un cop mortes les filles. En canvi, l'hereu universal era la persona adient per oferir una seguretat a la seva mare, ja que havia rebut tots els béns de l'heretat familiar.

Les mares, estiguin casades o vídues, reben altres tipus de llegats. alguns d'ells són monetaris i altres en béns mobles o en robes. Margarida Cella deixa a la seva mare uns estris de cuina i una mica de roba de casa, els quals possiblement havia rebut de la seva mare en el moment de casar-se.¹ També haurien estat part del dot de Simona, muller de Berenguer Soler, les robes que deixa a la seva mare en el seu testament;² i els vestits nupcials que Sibil·la, muller del difunt Ramon Giner, deixa a la seva filla Joana. Però si Joana mor abans d'arribar a l'edat de fer testament, els vestits nupcials que van ser de la testadora, retornaran a la mare d'aquesta.³

En algunes ocasions, les mares poden arribar a ser substitutes en l'herència universal dels seus fills o, fins i tot, hereves. Quan això succeeix, acostuma a ser perquè en els capítols

¹ *"Item dimitto domine matri mee, amore Dei et pro labore quem habuit in domo mea, viginti libras barchinonenses, duas lodices, tria superlectilia, unam fideliam cupri, unam calderiam, unam ferradam, unam lossa, quatuor tritoria sive talladors, quatuor scudellas, unam concham".* (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 45 r.-46 r. (1445, desembre, 18). Testament de MARGARIDA CELLA, resident al lloc de Pal (La Massana)).

² *"Item lego domine matri mee omnes alias raupas meas".* (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 16 v.-17 r. (1441, agost, 9). Testament de SIMONA, muller de Berenguer Soler, originària del lloc de Llorts (Ordino) i resident al lloc d'Andorra (Andorra)).

³ *"Item voluit quod raupe sue nupciales sint dicte Johanne, filie sue. Et si ipsa Johanna decesserit, quod non veniat ad etatem condendi testamentum, voluit quod dicte raupe sint et revertantur Raymunde, eius matri".* (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 36 r.-37 r. (1442, gener, 8 -testament-, 1442, gener, 11 -trasllat). Testament de SIBIL·LA, muller del finat Ramon Giner, resident al lloc d'Arans (Ordino)).

marimonials dels seus fills hi ha una clàusula que els obliga a retornar el dot o l'heretament si aquests fills moren sense descendència.

Aquesta clàusula té la funció d'assegurar la continuïtat de la casa. En circumstàncies normals, els pares haurien de morir abans que els seus fills, i llavors serien aquests qui heretarien els béns familiars. Però si els fills moren abans que els seus pares, la continuïtat de la casa es trenca, i la manera d'evitar que això passi és retornant el dot o l'heretament a aquell qui el va pagar o als seus hereus.

Això ens indica que quan l'herència universal recau en el pare o la mare del testador és perquè s'ha produït un trencament en l'ordre natural de les coses: el testador ha mort sense descendència o els seus fills són encara massa petits per fer-se càrrec de l'explotació familiar.

Hem seleccionat dos exemples que ens poden il·lustrar sobre aquest tema. En un d'ells, la testadora institueix hereva universal a la seva mare vídua perquè el matrimoni no ha tingut fills. En el segon exemple, el testador fa hereva universal a la seva mare malgrat tenir fills petits.

- Joana Cella, muller de Pere Ros, alias Cella, fa testament¹. Pel que es pot veure en aquest, sembla que el matrimoni no va tenir fills, ja que no es menciona la seva existència en cap moment. Sabem també que el pare de la testadora és mort i que els marmessors són la seva mare vídua, Ramona Cella, i el germà del seu pare.

Com que el matrimoni no va tenir fills, els béns de Joana, que sembla ser pubilla, han de retornar a aquells de qui van sortir, és a dir, als seus pares. I com que el seu pare és mort, l'hereva universal i beneficiària de tots els béns de la testadora és la seva mare Ramona Cella.

- Pere Ricart fa testament. Deixa muller, Antònia, i un fill petit de nom Berenguer. Malgrat tenir un fill que podria rebre l'herència universal, el testador institueix els seus pares Pere ricart i Maria, com els seus hereus. El petit Berenguer és el substitut per quan morin els pares del testador.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 9 r.-9 v. (1431, novembre, 22). Testament de JOANA, muller de Pere Ros, alias Cella, originària i resident a la parròquia de Canillo.

Sembla que Berenguer era massa petit per fer-se càrrec de l'heretat, i que potser resultaria més encertat per la continuïtat de la casa que aquesta responsabilitat la tinguessin els seus progenitors. Si les coses es desenvolupaven de forma natural, quan els pares del testador morissin, Berenguer ja tindria edat suficient per portar l'explotació familiar i podrien instituir-lo el seu heru universal.

Les mares també apareixen en alguna ocasió com marmessores en els testaments dels seus fills i filles, i tutores dels seus néts.

L'EMBARÀS

L'embaràs és un aspecte que no acostuma a mencionar-se en els testaments.¹ De fet, no hem trobat cap testament femení en el qual la testadora indiqui que està esperant un fill i que tem per la seva vida, la qual cosa, per altra banda, resulta força habitual en testaments realitzats en altres indrets.²

De tota manera, si bé les mateixes testadores no indiquen el seu possible embaràs, en els testaments masculins no resulta estrany que fins i tot es faci un llegat pel fill que espera (o que podria estar esperant) la muller del testador. Això és força més habitual en els casos en què aquest és l'únic fill que arribarà a tenir la parella i el testador acostuma a instituir-lo el seu hereu universal.

Hem trobat en la documentació set casos en què el testador menciona que la seva muller està o podria estar embarassada, i els hem recollit en un quadre:

ELS FILLS PÒSTUMS

REGISTRE	DATA	NOM	LLEGAT PEL FILL PÒSTUM
AHN-ATC-FN, ll. 1, f. 21 v.-23 r.	1393, desembre, 1	RAMON DE JAUME	Hereu universal
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 3 r.-3 v.	1438, juny, 30 -testament-, 1439, agost, 3 -trasllat	BONANAT MAS	Substitut en l'herència universal
AHN-ATC-FN, ll. 22,	1440, gener, 20	RAMON GISPERT, alias	Hereu universal

¹ Pel tema de l'embaràs i la maternitat, us recomano l'apartat 14.1 del llibre de Teresa Vinyoles i Vidal La vida quotidiana a Barcelona vers 1400, Rafael Dalmau Ed., Barcelona, 1985. pàgs. 213-221.

² Per posar un exemple concret: *"In Dei nomini. Ego, Fferrerona, filia quondam Petrii Sancii, cives Ilerdense, uxorque nobilis Acardii de Muro, sana per Dei gratiam existens, set gravida, in meo bono tamen et perfecto sensis et loquela integra ac manifesta, meum scribi facio testamentum et dispositionem omnium bonorum meorum"*. (Arxiu Municipal de Lleida. Fons Pia Almoïna. Pergamí 14. Testament de Ferrerona, senyora dels castells de Raimat, Golmés i Montoliu, filla del difunt Pere Sanç, ciutadà de Lleida, i esposa del noble Acart de Mur. (1311, juliol, 10)).

f. 17 v.-18 r.		Narbona	
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 27 v.-28 r.	1441, agost, 9	PERE AUBINYÀ	Hereu universal
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 37 r.-38 r.	1442, gener, 16	BERNAT PELLICER	Hereu universal
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 39 r.-39 v.	1441, novembre, 20	PERE VILAR, alias Mitjavila	Hereu universal
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 45 v.-46 v.	1452, juny, sense dia - testament-, 1452, octubre, 22 -trasllat	PERE MARIA	Possible hereu universal, a ser escollit pels marmessors ente altres candidats

Com acabem de dir, aquests fills pòstums acostumen a ser els hereus universals dels seus pares, fins i tot quan hi ha altres fills. Però pel contrari els testadors no acostumen a fer cap llegat especial per les seves mullers embarassades. Únicament hem trobat llegats motivats per l'embaràs de les seves mullers en dos testaments, en el de Ramon Gispert, alias Narbona, i en el de Pere Maria.

Ramon Gispert, alias Narbona, fa un llegat de 100 sous a la seva muller, de la qual no sabem el nom, per tal que pugui alimentar al seu fill pòstum durant un any, només en el cas que estigui embarassada¹.

Pere Maria fa a la seva muller Guillema un llegat de 300 sous, i li assegura les provisions necessàries dels béns del seu alberg per a què alimenti al seu futur fill durant un any, si és que està embarassada. En el cas que la seva muller no estigui embarassada, rebrà únicament un llegat de 100 sous. El testador no especifica la finalitat d'aquest llegat, però creiem que és per tal que pugui alimentar durant aquell any a Jaumeta, l'altra filla del matrimoni. Després d'aquest any, que es correspon amb l'any de plor, Guillema perdrà als seus fills, ja que Pere Maria va decidir que fossin els seus tutors altres persones.

En els altres cinc testaments amb què hem estat treballant, les mares reben un llegat similar. Tot i que el testador no indica el motiu d'aquest llegat, creiem que és per a mantenir l'únic fill del matrimoni durant l'any de plor. Després no sabem què va ser d'elles. Únicament dues d'aquestes dones van poder gaudir de l'usdefruit dels béns del seu marit difunt. I només una d'elles, Peirona, va ser acollida en la casa familiar pel fill hereu del testador, possiblement el primogènit d'un matrimoni anterior, i va poder disposar en usdefruit de tots els béns del seu marit mentre visqués casta i no prengué un nou marit.

¹ *"Item lego uxori mee, si fuerit pregnata, centum solidos et quod habeat nutrire infante per unum annum. Alium legatum sit nullus".* (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 17 v.-18 r. (1440, gener, 20). Testament de RAMON GISPERT, alias Narbona, resident al lloc de Vila (Encamp)).

Un altre cas a esmentar és el d'Antònia, muller de Bernat Pellicer. Aquesta dona, possiblement embarassada, rep del seu marit un llegat de 5 lliures i la meitat d'un drap que ella havia filat¹. Després de l'any de plor, possiblement haurà d'abandonar la casa i el seu fill. Paradoxalment, el mateix Bernat Pellicer, al seu testament, assegura a la seva mare la provisió de tot allò que necessiti durant tota la seva vida dels seus béns².

Aquests exemples ens fan pensar en la duresa dels matrimonis de conveniència. Després d'haver compartit anys d'esforços per mantenir una explotació familiar, de vegades allunyada del seu lloc d'origen, al morir els seus marits, les dones podien ser foragitades de la casa familiar i perdre els seus fills, mentre que les mares dels seus marits rebien tot allò que poguessin necessitar i, de vegades, la tutoria i custòdia dels seus néts menors d'edat.

LA TUTORIA DELS FILLS MENORS D'EDAT

El pare és el responsable legal dels fills del matrimoni i, per tant, el seu tutor³. La mare no és tutora a no ser que el seu marit la institueixi com a tal en el seu testament. Però de la mateixa manera que el testador pot escollir com a tutora a la mare dels seus fills, pot apartar-la d'aquestos si decideix que la tutoria estigui en mans d'altres persones.

Els andorrans i les andorranes del segle XV estaven sota la tutela del seu pare fins que assolien la majoria d'edat, que era als vint-i-cinc anys. No obstant, podien testar i contraure matrimoni molt més aviat: les nenes als dotze anys i els nens als catorze⁴. Les nenes passaven de la tutela del seu pare a la del seu marit, i no deixarien de dependre d'un home fins que quedessin vídues.

¹ *"Item lego Anthonie, uxori mee, ad eius voluntates, quinque libras barchinonenses. Item lego eidem uxori mee medietatem panni quod ipsa nuit sive ha filat"*. (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 37 r.-38 r. (1442, gener, 16). Testament de BERNAT PELLICER, resident al lloc de Segudet (Ordino)).

² *"Item lego domine matri mee, de tota vita sua, manente in domo mea, provisionem de omnibus sibi necessariis"*. (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 37 r.-38 r. (1442, gener, 16). Testament de BERNAT PELLICER, resident al lloc de Segudet (Ordino)).

³ BRUTAILS, Jean-Auguste; op. cit. pàg. 114.

⁴ BRUTAILS, Jean-Auguste; op. cit. pàg. 114.

Dels 75 testaments fets per homes de què disposem, en 35 d'ells el testador menciona que té almenys un fill o una filla menor d'edat, tot i que possiblement el nombre de testadors amb fills menors sigui més elevat. D'aquests 35 testaments, només en 17 el testador indica qui s'ha de fer càrrec dels seus fills i dels seus interessos econòmics.

Hem fet un quadre per tal de veure en qui recau la tutoria dels fills menors d'edat a la mort del seu pare.

ELS TUTORS

REGISTRE	DATA	NOM	TUTOR	VINCULACIÓ AMB EL TESTADOR
AHN-ATC-FN, ll. 11, f. 16 v.-18 r.	1427, octubre, 23	GUILLEM SOLIU	Joan Pellicer	Germà
			Pere Mora	Sogre
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 4 v.-5 v.	1438, setembre, 15 - testament-, 1439, desembre, 13 - trasllat	PERE ROSSELL	Guillem Rossell, alias Oliva	Germà
			Bernat Oliva	Sogre
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 11 v.-12 v.	1438, novembre, 26 - testament-, 1440, agost, 15 - trasllat	JOAN QUEROL	Maria	Muller
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 19 r.-20 r.	1441, agost, 2	BARTOMEU VIDAL	Ramon Babot	Desconeguda
			Joan Pal	Desconeguda
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 20 r.-21 r.	1441, setembre, 30	ESTEVE CANALILL	Guillem Canalill	Germà
			Arnau Rossell	Sogre
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 24 r.-25 r.	1441, setembre, 24	BERNAT RIVAL	Bernat Oliva	Pare
			Guillem Pallarés	Desconeguda
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 32 v.-33 v.	1441, desembre, 26	RAMON GUILLEM	Tomàs Guillem	Germà
			Arnau Riberaygua	Oncle
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 49 r.-50 r.	1441, agost, 25	RAMON MARTÍ	Joan Girberga	Germà
			Ramon Farré	Cunyat
AHN-ATC-FN, ll. 22, f. 73 r.-74 r.	1441, octubre, 31 - testament-, 1442, setembre, 30 - trasllat	PERE PUJALT	Ramon Sabater	Cosí germà
			Pere de Mitjavila, alias Vilar	Cunyat
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 21 v.-22 r.	1449, març, 27	BERNAT ARMONGOU	Pere Armongou	Oncle
			Guillem Sansa	Cunyat
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 26 r.-28 r.	1450, abril, 6	BERNAT BONIT	Esclarmonda	Muller
			Joan Bort	Desconeguda
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 30 v.-31 v.	1450, juny, 25	PERE ENCAMP	Guillem Sabater	Nebot
			Pere Palanca	Cunyat
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 45 v.-46 v.	1452, juny, sense dia -testament-, 1452, octubre, 22 - trasllat	PERE MARIA	Guillem Pales	Oncle
			Jaume Borràs	Oncle
			Guillema	Mare
AHN-ATC-FN, ll. 23, f. 54 v.-55 v.	1452, agost, 13	JOAN RUSCA	Joan Ortell	Oncle
			Gastó Anella	Germà
AHN-ATC-FN,	1454, juliol, 14	LLORENÇ RIVAL	Guillem de la Serra	Oncle

Il. 23, f. 64 v.-65 r.			Clement Bous	Desconeguda
AHN-ATC-FN, Il. 23, f. 47 r.-48 r.	1457, febrer, 15	JAUME RICART	Ramon Moles, alias Codina	Nebot
			Guillem Soliu	Desconeguda
AHN-ATC-FN, Il. 23, f. 49 r.-49 v.	1457, abril, 28	BERENGUER SOLER	Arnau Busquet	Nebot
			Guillem Sabater	Desconeguda

Com hem pogut veure, els testadors tendeixen a escollir persones de la seva família per fer-se càrrec dels seus fills menors. Cada testador acostuma a escollir dues persones per fer de tutors dels seus fills. Només un testador té prou amb un tutor¹, i un altre en necessita fins a tres².

Aquestes persones acostumen a ser germans i oncles. En alguna ocasió elegeixen a membres de la seva família política, com sogres i cunyats, però sempre acompanyats d'algú de la pròpia família del testador, per tal de salvaguardar els seus propis interessos.

També de vegades ens trobem que la tutoria dels fills del testador recau en persones, sempre homes, de les quals desconeixem la vinculació que tenen amb el testador. Segurament es tractava d'homes que gaudirien de la total confiança del testador, ja que deixa la cura dels seus fills i dels seus interessos en les seves mans. Possiblement eren amics, veïns o parents més llunyans però amb un fort lligam emocional amb el testador.

Dels 34 tutors que hem pogut localitzar, només 3 d'ells són dones. Aquesta quantitat és molt reduïda. El fet que els homes prefereixin encomanar a altres homes per encarregar-se de la tutoria dels seus fills menors podria explicar-se per la responsabilitat que suposa una tutoria. En primer lloc, el tutor o tutora ha de vetllar per les persones, els béns i els interessos dels menors que, d'alguna manera, també són els interessos de la família del testador. I la millor manera de vetllar pels interessos d'una família és que la tutoria dels orfes estigui en mans d'un membre d'aquesta família.

En segon lloc, les dones han estat tradicionalment sota la potestat del seu pare mentre eren fadrines, i al casar-se sota la potestat del seu marit. Això vol dir que, exceptuant el cas de les pubilles que continuaven habitant en la casa dels seus pares, les dones en casar-se entraven a

¹ AHN-ATC-FN, Il. 22, ff. 11 v.-12 v. (1438, novembre, 26 -testament-, 1440, agost, 15 -trasllat). Testament de JOAN QUEROL, resident al lloc de Sispony (La Massana). Aquest testador institueix com a única tutora de les persones i els interessos dels seus fills a la seva muller Maria.

² AHN-ATC-FN, Il. 23, ff. 45 v.-46 v. (1452, juny, sense dia -testament-, 1452, octubre, 22 -trasllat). Testament de PERE MARIA, originari i resident al lloc de La Cortinada (Ordino). Aquest testador encomana la tutoria dels seus fills menors als seus dos oncles i a la seva mare.

formar part de la família del seu marit i, per tant, havien de vetllar pels interessos de la seva família política.

Si un testador vol encomanar la tutoria dels seus fills a una de les seves germanes, en algun moment els interessos d'aquests menors podrien arribar a resultar diferents, o fins i tot incompatibles, amb els interessos de la família política de la germana. I el fet que la germana es trobés subjecta a l'autoritat del seu marit podria dificultar-li vetllar per uns interessos que no són els de la casa a la qual pertany des del moment del seu matrimoni. Si a això afegim que en moltes ocasions les germanes dels testadors resideixen lluny dels seus nebots, les possibilitats d'encarregar-se d'aquests infants resulta molt més complicada.

Per tot això, resulta més pràctic per als testadors deixar la tutoria dels seus fills menors en mans d'homes, preferiblement de la seva família, ja que gaudeixen d'una llibertat de moviments molt més gran que les dones, sempre lligades a algun home.

De tota manera, si aquest testador prefereix que s'encarregui una dona de la tutoria dels seus fills, pot escollir una vídua, ja que les vídues no estan sotmeses a cap autoritat masculina i poden actuar per si mateixes en tot allò que sigui necessari.

Abans deiem que només tenim tres tutores enfront d'una trentena de tutors. Aquestes tres tutores són vídues. Dues són les mullers dels testadors i l'altra la seva mare. Vegem-ho amb més detall:

En el primer testament, Joan Querol institueix la seva muller Maria com la única tutora dels seus cinc fills menors d'edat. El matrimoni té una altra filla, Caterina, ja casada. Pe tal que Maria pugui encarregar-se de la tutoria dels seus fills i de pas mantenir-se, el testador li deixa en usdefruit vitalici tots els seus béns i plens poders per administrar-los en nom dels seus fills menors fins que arribi el moment de casar-los.¹

¹ *"Item posuit et assignavit in tutricem et curatricem dictis Petro, Johanni, Johanne, Mariete et Guilelme, filiis suis, iamdictam Mariam, uxorem suam, que personas et bona dictorum filiorum pupillorum suorum protegeret, deffenderet, procuraret, gubernet et administraret et dictos filios suos de bonis suis empore matrimonii eos collocandi iuxta facultatem bonorum et ad cognitionem amicorum suorum collocaret. Dedit et contulit dicte tutrice et curatrice supra predictis liberam et generalem administracionem et potestatem cum plenissima facultate".* (AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 11 v.-12 v. (1438, novembre, 26 -testament-, 1440, agost, 15 -trasllat). Testament de JOAN QUEROL, resident al lloc de Sispony (La Massana)).

En el seu testament Bernat Bonit institueix Esclarmonda, la seva segona muller, cotutora dels seus fills menors juntament amb en Joan Bort¹, del qual no sabem els lligams que l'uneixen amb el testador. El matrimoni ha tingut quatre fills que encara són petits. Bernat Bonit va tenir un altre fill, més gran, de la seva primera muller.

Esclarmonda rep del seu marit l'usdefruit vitalici de tots els seus béns², mentre visqui casta i sense home, i un llegat de 240 sous per alimentar el seu fill Bernardó, el qual seria en aquells moments un nadó. A més a més, Bernat Bonit fa entrega a la seva muller d'un cortal situat al lloc d'Incles.

Aquestes dues dones van tenir la sort de poder encarregar-se dels seus fills. En el darrer testament que analitzarem, la muller del testador perdrà els seus fills perquè el seu marit, Pere Maria, decideix concedir la seva tutoria a una altra dona: la seva mare.

Com acabem de dir, Pere Maria institueix tutora dels seus fills menors a la seva mare Guillemma i als seus oncles Guillem Pales i Jaume Borràs. La muller del testador, que també s'anomena Guillemma, rep un llegat de 300 sous per a alimentar al seu futur fill durant l'any de plor en el cas que estigui embarassada.

El matrimoni havia tingut una altra filla, encara petita, anomenada Jaumeta, la qual no rep cap llegat del seu pare, i només té la possibilitat de ser hereva universal dels seus béns si és escollida entre altres candidats.

La responsabilitat d'alimentar i educar Jaumeta recau en la mare del testador i no en la mare de la nena. Un cop passat l'any de plor, Guillemma, la muller del testador, haurà de deixar la casa on ha estat residint des de que es va casar i perdrà la seva filla Jaumeta i el fill que espera, si és que està embarassada.³

¹ AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 26 r.-28 r. (1450, abril, 6). Testament de BERNAT BONIT, originari de la parròquia de Canillo i resident al lloc d'El Tarter (Canillo).

² Discrepem de Brutails quan afirma que *"est la coutume, parce qu'en fait la mère est usufruitière et à ce titre elle gère les biens des mineurs"*. En aquests dos testaments on la muller és tutora dels seus fills a la mort del seu marit, es compleix aquesta norma, però les mullers que no aconsegueixen la tutoria dels seus fills i gaudeixen de l'usdefruit dels béns del marit són molt poques per fer-nos pensar que aquest era el costum.

³ AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 45 v.-46 v. (1452, juny, sense dia -testament-, 1452, octubre, 22 -trasllat). Testament de PERE MARIA, originari i resident al lloc de La Cortinada (Ordino).

En aquest testament resulta evident com les dones resten oblidades en el moment de decidir el futur dels seus fills. És el testador qui escolleix la persona més adient per tenir cura dels seus fills i dels seus interessos, i en aquest cas sembla que Pere Maria confiava més en la seva mare que en la seva muller.

Però com Guillema, muller del testador, hi ha molts altres casos. Dels 17 testaments on es concedeix la tutoria dels fills del testador a alguna persona, tenim la certesa de què la muller del testador és viva en 14, i només és tutora o cotutora en 2 d'ells. El nombre de mares tutores dels seus fills és molt petit, i això ens fa pensar en una possible desconfiança dels testadors vers les seves mullers. O, dit d'una altra manera, els testadors confiaven més en la seva pròpia família per defensar els interessos dels seus fills menors que no pas en les seves mullers.

Aquesta mena de desconfiança podria relacionar-se amb què de vegades les vídues, principalment si encara eren joves, tornaven a casar-se passat l'any de plor. Aquest nou matrimoni arribaria a tenir uns fills i la dona potser vetllaria més pels interessos d'aquests fills del seu segon matrimoni que no pas pels haguts del primer.¹ Per tal que els interessos dels fills del testador quedessin salvaguardats, aquest assignava la tutoria dels seus infants a un membre de la seva família.

¹ VINYOLES i VIDAL, Teresa; La vida quotidiana... pàg. 220.

5.4. L'HEREU UNIVERSAL

La institució de l'hereu universal és la raó i fundament de tot testament¹. Malgrat això, en la majoria dels casos, els testaments només recullen una disposició que va decidir-se molt abans, concretament en el moment de redactar-se els capítols matrimonials del testador o dels pares del testador².

De tota manera, ja que en els testaments apareix aquesta clàusula, l'hem aprofitada per al nostre estudi.

Els hereus són els fills

Com a norma general, l'heretament es fa en favor d'un fill o filla. Quan no hi ha fills l'hereu pot ser qualsevol altra persona de la família del testador o testadora. Vegem-ho en un quadre.

ELS HEREUS UNIVERSALS

HEREU UNIVERSAL	TESTADORES	TESTADORS
FILLS	26	57
GERMANS	4	6
PARES	2	2
CÒNJUGE	3	1
NEBOTS	2	1
NÉTS	2	3
ALTRES PERSONES	0	2
OBRES PIETOSES	0	2
	39	74

Més de la meitat dels testadors i les testadores tenen com hereu a un dels seus fills. En un percentatge molt menor, normalment quan els testadors i les testadores no tenen fills, l'herència recau en un germà o una germana, o bé en el cònjuge o altres parents.

Com acabem de dir, l'herència del testador o la testadora recau en un dels seus fills perquè així es pacta en els capítols matrimonials, però quan el testador o la testadora no ha tingut fills els hereus universals dels seus béns són més variats.

¹ Així es diu, per exemple, en el testament de Joana, muller de Pere Ros, alias Cella: "*Et quia heredis institutio est capud et fundamentum cuiuslibet testamenti*". (AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 9 r.-9 v. (1431, novembre, 22). Testament de JOANA, muller de Pere Ros, alias Cella, originària i resident a la parròquia de Canillo).

² Segons Brocà, el dret civil català accepta tres tipus d'heretament: aquell que es fa al fill que contreu matrimoni, aquell que es fa als futurs fills d'un futur matrimoni, i el que s'institueix en les darreres voluntats. Op. cit. pàg. 700.

Els hereus són els germans

En primer lloc s'acostuma a escollir a un dels germans del testador o testadora. Quan no hi ha germans, llavors s'opta per les germanes. Així succeeix per exemple en el testament de Jaume Martí¹, que institueix la seva hereva universal a la seva germana Joana, muller de Jaume Ricart perquè no té fills ni altres germans mascles; o en el testament de Joana, muller de Joan Bonit². Joana, que no té fills, fa hereva seva a una de les seves dues germanes.

Els hereus són els pares

Una altra opció és la de retornar l'herència a aquells qui la van otorgar, és a dir, als pares. Anteriorment hem mencionat que bona part de les institucions d'hereu tenen lloc en els capítols matrimonials. Una de les clàusules que es poden donar en la redacció d'uns capítols és l'anomenat pacte reversional³, pel qual si la persona que ha rebut un heretament mor sense fills legítims en edat de testar, els béns de l'heretament hauran de retornar a aquells qui el van instituir hereu, que normalment són els pares⁴⁵.

Però els pares també podien ser hereus dels seus fills quan hi havia néts que eren massa joves per fer-se càrrec de l'heretat. Aquest és el cas de Pere Ricart⁶. Pere Ricart té muller i un fill

¹ AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 1 r.-1 v. (1431, octubre, 18). Testament de JAUME MARTÍ, d'origen i lloc de residència desconeguts.

² AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 69 v.-70 r. (1442, abril, 10). Testament de JOANA, muller de Joan Bonit, originària de la parròquia de Canillo i resident al lloc d'El Vilar (Canillo).

³ BROCA, Guillem M. de; op. cit. pàg. 720: "*Si el donatario fallece con hijos legítimos que lleguen a la edad de testar, tendrá la libre disposición de las cosas donadas, y en el caso contrario únicamente podrá disponer sobre ellas de la cantidad X y las demás volverán a los donadores*".

⁴ Citem, per exemple, el pacte reversional dels capítols matrimonials de Joan Riba i Gallarda: "*Guilelmus Viciat, loci de Miritxell parochie de Canilleu (...) cum hiis presentibus nupcialibus instrumentis dono et constituo vobis, dicto Johan Riba, genero meo, pro dote et nomine dote dicte Gayllarde, filie mee, triginta libras barchinonenses, quas dum ambo simul vixeritis habeatis, teneatis, etcetera. Et post vos, proles que ex vobis ambobus fuerint legitime procreata. Et prole non remaneat, quod medietas dicte dotis revertatur lari unde dicta dos exivit*". (AHN-ATC-FN, ll. 19, ff. 14 v.-15 v. (1433, març, 3). Capítols matrimonials de JOAN RIBA, originari del lloc de Mollerres (Canillo), i GALLARDA, filla de Guillem Viciat, originària del lloc de Meritxell (Canillo)).

⁵ Un exemple de testament on no hi ha fills i l'herència recau en un dels progenitors és el de Joana, muller de Pere Ros, alias Cella. La testadora institueix hereva universal la seva mare Ramona, vídua de Joan Viciat. (AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 9 r.-9 v. (1431, novembre, 22). Testament de JOANA, muller de Pere Ros, alias Cella, originària i resident a la parròquia de Canillo).

⁶ AHN-ATC-FN, ll. 21, ff. 4 v.-5 v. (1431, agost, 18). Testament de PERE RICART, originari de la parròquia de Lòria i resident a la parròquia d'Encamp.

petit, anomenat Berenguer. Malgrat que Berenguer hauria de ser el seu hereu, el testador institueix hereus universals els seus pares, i el seu fill Berenguer només apareix com substitut. Possiblement Berenguer fos encara molt petit i l'explotació familiar seria millor portada per uns hereus de més edat i amb més experiència, com podrien ser els pares del testador. Segurament al fer el seu testament, Pere Ricart va pensar que quan els seus pares morissin, el petit Berenguer ja tindria prou edat per ser l'hereu.

Fins i tot, els pares podien heretar els béns que van ser dels seus fills si aquests fills havien tingut descendència i aquesta descendència ja havia estat col·locada en matrimoni. Sança Calbona és vídua i fa testament. Té dues filles casades, Bartomeva i Ramona, i un fill del qual no sabem ni l'estat civil ni el nom. Malgrat tenir tres fills, Sança institueix la seva mare com hereva universal dels seus béns, i els seus fills resyten substituïts en l'herència en el següent ordre: primer el fill i després les filles.

No sabem per què Sança Calbona va optar per fer hereva a la seva mare i no a qualsevol dels seus fills, però pensem que potser el fill mascle va ser hereu en el testament del seu pare i que les filles, com ja havien estat dotades i casades, havien rebut la part que els hi corresponia.

L'hereu és el cònjuge

A més a més dels germans i dels pares, quan no hi ha fills, l'herència universal pot recaure en el cònjuge, tot i que és una opció poc emprada. No tenim gaires testaments on l'hereu sigui el cònjuge, i creiem que això succeeix quan en els capítols matrimonials de la parella s'estableix que els cònjuges fan agermanament dels seus béns.

L'agermanament de béns no és massa habitual en els territoris on regeix el dret civil català, com les Valls d'Andorra, ja que resulta més comuna la separació de béns. L'agermanament consisteix en establir una comunitat amb els béns que disposen ambdós cònjuges en el moment de la celebració del matrimoni i amb tots els béns que aniran adquirint amb posterioritat. Quan un dels dos cònjuges mor, l'altre rep, *mig per mig*, la meitat dels béns del difunt, i l'altra meitat és pels seus hereus^{1 2}.

¹ BROCA, Guillem M. de; op. cit. pàg. 843.

² Tenim algun exemple de capítols matrimonials on s'estableix l'agermanament dels dos cònjuges: *"Et nos, dicti coniugis, attendentes quod bona nostra, videlicet, dos mea dicti Petri Guilelmi, et dos seu bona mea dicte Magdalene, sunt in pari equali valore. Idcirco (...) in hec nostrorum tempore nuptiarum, agermanamus et asociamus nos ad (...) in hunc modum quod omnia bona nostra mobilia et immobilia, iura atque nomina*

Els hereus són els néts

Quan l'herència universal recau en un dels néts del testador o la testadora acostuma a explicar-se perquè ha estat així estipulat en els seus capítols matrimonials¹. Instituir els néts hereus universals és una manera d'assegurar la continuïtat de la casa davant una possible mort prematura del fill del testador o testadora.

És curiós el testament de Ramon Farrera². Creiem que Ramon Farrera és vidu i sabem que té una filla, anomenada Ramona, que també és vídua. Ramona té dues filles, Margarida i Bartomeva, i un fill, Pere Pujol. Desconeixem les seves edats i si són solters o casats.

Ramon Farrera institueix les seves nétes com les seves hereves. Margarida rep els béns del mas de Sant Miquel d'Argolell, i Bartomeva els béns del mas d'Aubinyà. La seva filla i mare de les hereves, Ramona, rep l'usdefruit vitalici de totes les coses que hi ha al mas d'Aubinyà.

Potser Ramona era una dona d'una certa edat que ja no tornaria a casar-se i el seu pare li assegura el menjar i l'allotjament deixant-la com usufructuària del mas on havia estat vivint els darrers temps, juntament amb el seu pare i els seus fills. Si Ramon Farrera llegava a cadascuna de les seves nétes un dels seus masos, segurament això els hi permetria fer un millor casament, si és que encara no s'havien casat. I amb tota probabilitat Pere Pujol ja havia rebut l'herència del seu pare.

D'aquesta manera, instituïnt hereves les nétes, tothom hi sortia guanyant: Ramona tenia un lloc on quedar-se fins al final dels seus dies, Pere Pujol no sortia perjudicat perquè hauria estat hereu del seu difunt pare, i Bartomeva i Margarida aconseguien un dot millor.

quecumque, cuiuscumque, sint generis que nunc habemus et possidemus nos et nostrum uterque et quod de cetero ambo et alter nostrum et uterque habere, adquirere, lucrari quomodocumque poterimus et ad uterque nostrum pervenire ex quacumque successione, donacione, legato, titulo sive carta vel modo a omnia presencia pariter et futura habeamus et fuit mediocriter inter nos". (AHN-ATC-FN, ll. 19, f. 17 r.-18 r. (1433, juny, 22) Capítols matrimonials de PERE GUILLEM, fill del difunt Ramon Guillem, originari del lloc d'Ordino (Ordino), i MAGDALENA, filla del difunt Pere Rossell, originària del lloc de Llorts (Ordino)).

¹ Es tracta de l'heretament otorgat per aquell qui contrau matrimoni en favor dels seus fills futurs que ja havíem mencionat en nota amb anterioritat. BROCA, Guillem M. de; op. cit. pàg. 728.

² AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 5 v.-6 v. (1440, gener, 14). Testament de RAMON FARRERA, resident al lloc del Mas d'Aubinyà (Lòria).

5.5. LES AMISTATS

En aquest apartat tractarem breument els llegats que es fan a les dones que no pertanyen a la família de la testadora o del testador i que hem qualificat com llegats a les amistats. Aquests llegats són poc habituals, però en línies generals podem afirmar que resulten més nombrosos quan tenen lloc entre persones del mateix sexe, i principalment entre els homes. De tota manera, com aquest estudi intenta donar una perspectiva de la situació de les dones andorranes a finals de l'Edat Mitjana, ens centrarem en els casos en què la dona és la beneficiària d'aquesta mena de llegats.

ENTRE DONES (XARXES AMAGADES DE SOLIDARITAT FEMENINA)

En els testaments fets per les andorranes podem trobar uns llegats que es fan a algunes dones que no són de la mateixa família de les testadores. Segons algunes autores, aquests llegats responen a una mena de solidaritat entre dones, les quals s'ajuden entre elles amb petites col·laboracions econòmiques.

Les solidaritats femenines són poc freqüents en la documentació estudiada, fins i tot entre dones de la mateixa família, i només les hem trobades en menys de la meitat dels 39 testaments que tenim fets per dones (41.02% dels testaments). Tot i això creiem interessant parlar dels llegats que fan dues testadores a altres dones.

- Ferrèria Rivala era una dona que residia al lloc de Pal¹. Desconeixem el seu estat civil perquè en el seu testament no ho menciona, ni tampoc parla de l'existència de fills o filles. De tota manera, sabem que era una dona que pertanyia a una casa rica pel volum de llegats que trobem en el seu testament i per les quantitats totals llegades, les quals sumen aproximadament uns 139 florins i mig i uns 160 sous.

El seu testament resulta poc comú perquè és farcit de llegats a altres dones. Ferrèria s'enrecorda generosament de les seves set filloles, de les seves dues nebodes i de les seves amigues na Bertrana, Constança i Joana Encampa. Na Bertrana i Constança reben un llegat de 3 florins cadascuna, i Joana un de 4 florins.

¹ AHN-ATC-FN, II. 22, ff. 12 v.-13 v. (1438, març, 14). Testament de FERRÈRIA RIVALA, resident al lloc de Pal (La Massana).

- Bartomeva era la muller de Pere Pujalt. Va nèixer al lloc de Fontaneda i, al casar-se va deixar casa seva i es traslladà al lloc d'Andorra, d'on era el seu marit. Sabem que va tenir dues filles, Guillema i Barcelona, encara petites quan redactà el seu testament¹.

En les seves darreres voluntats Bartomeva deixa quantitats molt menors de les que va deixar Ferrèria Rivala, possiblement perquè no disposava de tants diners. La seva filla Guillema és la seva hereva universal, i l'altra filla la substituïda.²

A més a més dels llegats a les seves filles, Bartomeva deixa 2 florins a cadascuna de les seves amigues na Palesa i na Codina, ambdues d'Andorra.

Aquestes dues testadores són una petita mostra de les solidaritats que hi ha entre dones i que es poden entreveure en els testaments.

AMB L'ALTRE SEXE

En aquest apartat analitzarem els llegats que fan els homes a altres dones, bàsicament a les noies que estan per maridar.

Els homes no acostumen a fer llegats a l'altre sexe, i quan ho fan es tracta de llegats a les seves mares, les seves mullers i les seves filles. També hi ha algun llegat fet a les nebodes i a les fillolles, i fins i tot algun per les sogres, però no parlarem d'aquests llegats perquè ja ho hem fet en altres apartats.

Els llegats fets a dones que no són de la seva família més propera són molt excepcionals i s'han de relacionar directament amb el maridatge de les filles dels amics del testador. Podem veure un exemple amb l'extracte del testament de Joan Molleres, testador resident al lloc i parròquia de Canillo:

"Item lego / de predictis ·IIII^{or}· mille solidos Spurie, filie Raymundus Moxart, condam, de Caniyl- / leu, ad suum maritagium, viginti libras. (...) Item / lego de predictis ·IIII^{or}· mille solidos filiabus Arnaldi Andorra, condam, ville / Organiani, qualibet, centum solidos. (...) Item lego de predictis ·IIII· mille solidos filie Johannis Guayl- / lart, ville de Merenchs, ·L· solidos. Item et filie Guilelmi Mir, Guilelma, loci / de Caniyleu,

¹ AHN-ATC-FN, ll. 22, ff. 28 r.-29 r. (1441, octubre, 9). Testament de BARTOMEVA, muller de Pere Pujalt, originària del lloc de Fontaneda (Lòria) i resident al lloc i parròquia d'Andorra.

² De tota manera, Barcelona serà instituïda hereva universal dels béns del seu pare, Pere Pujalt, en el testament d'aquest.

decem libras de dictis ·IIII mille solidos ab suum maritagium. / Item et filie dicti Petri Veciat, manumissorie mei, centum solidos. Item / filie Raymundi Armany ad maritagium ·L· solidos. Item et filie Iohanis Borrell, parrochie de / Caniylleu, ad suum maritagium ·L· solidos. / Item et filie Bernardi Scola ad suum maritagium ·L· solidos. Item et Moniche / Mulnera ·L· ad suum maritagium. Item et filie maiori Ponci Arnaldi, dicti / loci, lego ad suum maritagium ·L· solidos. Item et filie Vitalis Peroti, / Arnalda, ad suum maritagium, ·L· solidos. Item et nete Petri Prat, dicti / loci, ad suum maritagium, ·L· solidos. Item lego de dictis ·IIII· mille solidos filie maiori / Arnaldi Vassalli, dicti loci, decem libras ad suum maritagium. Item et fi- / lie Petri Ortell de Caniylleu ad suum maritagium ·L· solidos. Item et filie Guilelmi / Bertran ad suum maritagium ·L· solidos. Item et filie Petri Terrat ad suum / maritagium ·L· solidos. Item lego de predictis ·IIII^{or}· mille solidos filie Petri Sin- / freui, cerdonis, ad suum maritagium ·L· solidos. Item et filie Petri Querola, eius- / dem loci, lego ·L· solidos ad suum maritagium".¹

Aquest fragment és destacable perquè ens aporta molta informació sobre les donzelles a maridar que hi havia a finals del segle XIV. Malauradament no tenim altra documentació amb què comparar-la, però podem veure clarament la mena de llegats que acostumen a fer-se a les dones en els testaments masculins.

Un altre exemple de llegat excepcional és el que fa Andreu d'Ortedó, alias d'Alàs, mercader del lloc d'Andorra, a Guillema, muller de Pere de la Serra i resident al lloc d'Engordany. Andreu d'Ortedó encomana que es comprin 5 alnes de llenç per embolcallar el cos de Guillema quan aquesta es mori². Potser Guillema no hauria pogut comprar aquesta quantitat de llenç i el mercader li fa aquest llegat pietós.

¹ AHN-ATC-FN, ll. 1, ff. 28 r.-29 r. (1393, desembre, 21). Testament de JOAN MOLLERES, resident al lloc i parròquia de Canillo.

² AHN-ATC-FN, ll. 23, ff. 3 r.-4 v. (1448, febrer, 22). Testament d'ANDREU D'ORTEDÓ, alias d'Alàs, mercader, originari i resident al lloc i parròquia d'Andorra.

CAPÍTOL 6. CONCLUSIONS

Quan comparem els testaments fets per homes amb els testaments fets per dones ens adonem que les seves darreres voluntats són molt similars. Tant els homes com les dones ens indiquen sempre en els seus testaments on volen ser enterrats i acostuma a ser en el mateix lloc on resideixen.

Escollir la sepultura en el lloc de residència té diferents connotacions per les dones i pels homes. Per les dones significa habitualment fer-se enterrar amb la família del seu marit; pels homes, que en casar-se no acostumaven a canviar de residència, significa fer-se enterrar amb els seus. Això ens fa pensar que les dones, en casar-se, afluixaven els lligams que tenien amb la seva pròpia família i entraven en una forta dependència de la família dels seus marits.

Uns altres elements comuns a homes i dones són celebrar almoines generals, encomanar oficis divins per les seves ànimes i fer llegats a les esglésies andorranes. En tots aquests elements trobem un tret definitori que és la major austeritat de les dones en les seves disposicions testamentàries. Això es podria relacionar amb el fet que les dones disposaven de pocs béns, ja que en molts casos, la part del seu dot de la qual podien disposar en el seu testament es veia reduïda pel fet d'haver tingut fills i que aquests fills fossin vius i en edat de testar quan les testadores morien.

De tota manera, es veu com entre els vidus hi ha un cert interès per les seves esposes difuntes perquè de vegades encomanen una almoina per l'ànima d'aquestes

Les dones encomanen unes almoines generals més austeres i són partidàries en una major mesura de les misses úniques (misses *pro anima*), mentre que els homes encomanen almoines generals més substancioses i mostren un interès força evident tant per les misses úniques com per les misses de llarga duració (misses trentanàries).

En la introducció d'aquest estudi ens preguntàvem si la inferioritat que semblaven patir les dones de l'Edat Mitjana quedava reflectida en els seus testaments. Creiem que el plantejament no era del tot correcte i no tindríem que haver parlat d'inferioritat sinó més bé d'invisibilitat.

Les dones no acostumen a aparèixer en la documentació per sí mateixes, sinó sempre com a filles o mullers d'algun home, què és qui els hi dóna entitat en la societat. Fins i tot les vídues,

que no depenen de cap home i poden actuar amb llibertat, acompanyen el seu nom del nom del seu marit difunt.

La invisibilitat de la qual parlem resulta molt més evident en els testaments fets per homes, on en moltes ocasions les dones reben un llegat però el testador ni es molesta en esmentar el seu nom, i únicament referencia aquestes dones com filles o mullers d'altres homes. Fins i tot, de vegades, el testador deixa de mencionar l'existència d'algun dels seus fills. Aquest comportament és molt més excepcional en els testaments femenins, on es veu un interès per deixar constància de totes i de cadascuna de les dones que es mencionen en ells.

Aquesta mena de despreocupació per les dones s'ha de matisar, ja que els testadors el fan més evident quan es tracta de les seves mullers que no pas quan es tracta de les seves mares.

El dret català, que és el que regeix a Andorra quan el dret local andorrà no és aplicable, deixa les vídues força desemparades. Les mullers depenen de la generositat del seu marit en el moment de fer testament per poder sobreviure, ja que els hereus d'aquest només estan obligats a mantenir-la el primer any de viduitat, a retornar-li el dot i a pagar-li l'escreix. Allò que pugui succeir amb la vídua a partir d'aquell moment ja no és responsabilitat seva.

Si el marit no preveu que algun dels seus fills aculli la vídua, o li proporciona algun mitjà de subsistència, aquesta es pot quedar fora de la casa on ha viscut tot el temps que ha durat el seu matrimoni i per la qual ha estat treballant fins aquell moment. De la mateixa manera, la vídua pot perdre els seus fills menors d'edat si el seu marit no la institueix tutora dels menuts.

Acabem de veure com es manifesta el desinterès per l'esposa. Pel contrari, quan el testador ha de tenir cura del futur de la seva mare, les coses canvien força i en bona part de la documentació trobem que s'assignen béns per la seva manutenció, rep aquests béns en usdefruit o s'estableix que l'hereu hagi d'alimentar-la, vestir-la i allotjar-la dels béns que heretarà del testador.

Les dones andorranes es mostren en els documents que redacten molt similars als homes: fan llegats a les mateixes esglésies, encomanen almoines i sufragis semblants, deixen alguns béns als seus fills i filles i escolleixen un d'ells com el seu hereu universal. Els homes andorrans fan el mateix, però en els seus instruments no hi ha lloc per què les dones puguin mostrar-se a la seva pròpia societat com a individus que són i queden sempre amagades en un segon pla.

CAPÍTOL 7. APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1431, agost, 18. Parròquia d'Encamp.

Pere Ricart, fill de Pere Ricart i Maria, de la parròquia d'Encamp, atorga testament. Nomina marmessors a Bernat de l'Areny i a Jaume Ricart, ambdós de la parròquia d'Encamp. Fa diversos llegats a les esglésies de les valls d'Andorra. Deixa 10 lliures a la seva muller Antònia pel servei que li ha fet, sempre i quan romanguí a la casa del testador i nodreixi al seu fill, com pertany a una bona muller. Nomina hereus universals dels seus béns, drets, veus i accions els seus pares, Pere Ricart i Maria. Berenguer, fill del testador, és substituït.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 21). Llibre de testaments del notari Berenguer de Castellarnau (ff. 4r.-5r.)

Quoniam nullus in carne positus etcetera. Idcirco, in Dei nomine et eius gratia, ego, Petrus / Ricart, [minor dierum,] parochie d'Encamp, licet sim aliquo infirmitate detentus de qua timeo mori / in meo, tamen, bono sensu bonaque[memoria] atque loquela manifesta existens, meum de bonis meis / facio, concedo et ordino ultimum testamentum et ultimam meam voluntatem seu dispositionem / omnium bonorum meorum. In quo eligo manumissores meos et huius mei ultimi testamenti / executores, videlicet, Bernardum de l'Areny et Jacobum Ricart dicte / parochie [d'Encamp,] quibus dono et confero plenam licentiam et liberam potestatem bona mea / omnia petendi etc.

In primis volo et mando iniurias meas restitui et / debita que debeo exsolvi de bonis meis ubi vere apparuerint simpliciter et de plano / absque strepitu, iudici et figura.

Item consequenter eligo mei corporis sepul- / turam in cimiterio ecclesie parochialis sancte Eulalie d'Encamp.

[Item volo quod de predictis / bonis meis fiat honorifice predicta mea sepultura sicut mea interste.]

Item lego / operi prefate ecclesie sancte Eulalie amore Dei quinque solidos barchinonenses.

Item lego ecclesie / sancti Juliani de Loria amore Dei quinque solidos barchinonenses.

(Item) lego omnibus vica- / riis vallium Andorre qui in dicta mea sepultura vel novena interfuerint, ut / celebrent missas et alia divina officia pro anima mea, parentum meorum et omnium / fidelium defunctorum, cuilibet, quatuor solidos barchinonenses.

Item lego discreto Bernardo / Bitort, vicario d'Encamp, ut oret Deum pro anima mea, duos solidos barchinonenses. /

Item volo quod dicti manumissores mei faciant celebrare sex missas pro anima mea, / parentum meorum et omnium fidelium defunctorum.

Item lego cuilibet manumissori meo / pro eorum laboribus seu alterius ipsorum viginti solidos barchinonenses. /

Item lego Anthonie, / uxor mee, *propter* multa grata et accepta *servitia per ipsam* michi *impensa* / decem libras *barchinonenses* [cum tali tamen *conditione: quod* maneat in domo mea sicut bone mulieris interest et *quod* / nutriat filium meum (...)].

Item volo et mando *quod* de bonis meis fiat quedam elemo- / sina generalis *pro* anima mea *secundum consuetudine* pairie si, tamen, / prefati manumissores et [parentes mei] cognoscebant *quod* bona mea suffice- / bant [ad dictam elemosinam faciendam.]

Et quia heredis institutio est capud etc. In residuis aliis bonis, / iuribus, vocibus et accionibus meis michi ubique *pertinentibus* et *pertinere* debentibus / quoquomodo Petrum Ricart et Mariam, parentes meos [predictos,] michi heredes / instituo universales. Ita tamen *quod* dictus pater meus non possit vendere de bonis / meis sine *consensu* dicte matris mee et eiusverso. Et si dictos parentes meos mori / contingerit *quandocumque*, volo et mando *quod* predicta bona mea revertantur Berengario, filio / meo, et ipsum in dicto casu michi heredem instituo et dictis parentibus meis / substituo.

Hec est autem mea ultima voluntas etcetera.

Quod est actum in dicta / parrochia d'Encamp, decima octava die mensis augusti, anno a Nativitate Domi- / ni millesimo CCCC XXXI.

Sig+num Petri Ricart testatoris predicti, qui / hoc testamentum laudo, concedo et fimo.

Testes huius testamenti vocati et a dicto testatore / rogati sunt: Petrus Thomas, Guilelmus Calbo, Guilelmus de l'Areny, Ermergaudus / Marti et Ermergaudus Parador, dicte parrochie d'Encamp; ac Iacobus Ricart, / eiusdem parrochie (d'En)camp, qui hec vice et nomine mei notarii [publici] subscripti requisitus rece- / pit. /

2

1431, octubre, 18. Parròquia d'Encamp.

Jaume Martí, fill de Pere Martí (parròquia d'Encamp) atorga testament. Nomena marmessors a Guillem (...), de la parròquia de Canillo, i a Pere Cadena, de la parròquia d'Encamp. Tot i residir a la parròquia d'Encamp, vol ser enterrat a l'església parroquial de Sant Serni de Canillo. Deixa quinze lliures barceloneses per tal que els marmessors s'encarreguin de les seves exèquies com millor creguin, i facin pagament de tots els seus deutes. Nomena hereva universal de tots els seus béns, drets, veus i accions la seva germana Joana, muller de Jaume Ricart, de la parròquia d'Encamp.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 21). Llibre de testaments del notari Berenguer Castellarnau (ff. 1v.-1r.)

Quoniam nullus in carne positus die mortis evadere potest corporalem. Idcirco, / in Dei nomine et eius gratia, ego, Jacobus Marti, filius Petri Marti [parochie] d'Encamp, / licet sim infirmitate detentus de qua timeo mori, tamen in meo bono sensu bonaque / memoria atque loquela mea manifesta, meum de bonis meis facio, mando et ordino / ultimum testamentum et ultimam meam voluntatem. In quo eligo (manum)issores et huius / mei ultimum testamentum executores, videlicet, Guillemuz (...) parochie de Canilleu / et Petrum Cadena predictae loci, [parochie] d'Encamp, quibus dono (...) plenam licentiam / et liberam potestatem bona mea omnia petendi, exigerendi, habendi et recipiendi, venderi / di et ea distribuendi prout in hoc meo testamento invenerint ordinatum vel etiam / declarandum.

In primis eligo mei corporis sepulturam in cimiterio [ecclesie parochialis] sancti Saturnini / de Canilleu, et volo quod de predictis bonis meis fiat honorifice predicta mea / sepultura sicut mea interest. Consequenter accipio pro anima mea parentum meorum / et omnium fidelium defunctorum [quindecim] libras barchinonenses quas / volo distribuere ad cognitionem dictorum manumissorum meorum.

Item recognosco / debita que ego debeo: primo debeo Guillem Pelicer [dictae] parochie d'Encamp / quinquaginta solidos barchinonenses. Item debeo Andree d'Alarís et magister / Georgius, sartori, loci Andorre Veteris, decem et septem solidos. Item / debeo Arnaldo Tarat d'Engordany duos solidos et decem denarios / barchinonenses. Item debeo Matasala duos solidos barchinonenses. Item debeo Johanri / Veneda unum regale. Item debeo Guillemo Petri Mir loci d'Encamp unum regale. / Item debeo ex alia parte dicto Andree d'Alas octo solidos barchinonenses. Item debeo Petro / Farre ville Podicertany octo solidos barchinonenses. Item debet michi Johanrès Bartholomey / loci d'Angordany duos solidos et sex denarios.

Item lego seu dimitto Anthonie, / uxori mee, propter multa grata et accepta servitia quod michi comubuit quinque libras / barchinonenses.

Et quam heredis institutio est capud et fundamento cuiuslibet / testamenti. In residuis aliis bonis meis, iuribus, vocibus et accionibus meis / michi utrique pertinentibus et per inde debentibus quoquomodo Johanam, sororem meam / uxoremque Jacobi Ricart [dictae] parochie d'Encamp, michi heredem instituo universalem. /

Et hic est mea ultima voluntas, quam volo valere etcetera ut supra.

Quod est / actum in dicta parochia d'Encamp, die [decima] octava mensis octobris, / anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo tricesimo primo.

Sig+num / Jacobi Marti testatoris *predīcti*, qui hoc *testamentum* laudo concedo et *fimo*.

Testes / huius *testamenti* a *dīcto* testatori rogati sunt: *Guilelmus* Mulner, *Petrus* / Mora, (...) *Pelicer* de Soldeu et *Petrus* [Cela *dīcte*] *parochie* de Canileu; / ac [magister] *Georgius*, sartor, loci d'Andorre. /

3

1431, novembre, 22. Parròquia de Canillo.

Joana, filla del difunt Joan Veciat i de Ramona Cella (parròquia de Canillo), i muller de Pere Ros, alias Cella (parròquia de Canillo) atorga testament. En nomena marmessors al seu oncle, Guillem Viciat, i a la seva mare, Ramona Cella, ambdós de la parròquia d'Ordino. Fa diversos llegats a les esglésies de les valls d'Andorra i nomena hereva universal de tots els seus béns, drets, veus i accions a la seva mare.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 21). Llibre de testaments del notari Berenguer de Castellarnau (ff. 9 r.- 9 v.)

Quoniam nullus in carne positus diem mortis evadere potest corporalem. Idcirco, in Dei nomine / et eius gratia, ego, Johanna, filia Johannis Veciat, [quondam,] et Raymunde [Cela eius] uxoris, / parochie de Canilleu, nunch vero uxor Petri Ros, alias / Çela, eiusdem parochie, licet sim gravi infirmitate detenta de qua timeo / mori in meo, tamen, bono sensu bonaque memoria atque loquela manifesta, meum / de bonis meis facio, cordo et ordino ultimum testamentum et ultimam meam voluntatem. / In quo eligo manumissores et huius mei ultimi testamenti executores Guilelmum Viciat, / avunculum meum [parochie de Canilleu,] et dictam Raymundam, matrem meam, quibus dono et confero plenam / licentiam et liberam potestatem bona mea omnia petendi, exigerendi, habendi et recipiendi, / venderi et ea distribuendi prout in hoc meo testamento invenerint ordinatum vel etiam / declaratum sine, tamen, dampno sumptum et missione ipsorum seu alterius eorum.

In primis / eligo mei corporis sepulturam in cimiterio sancti Saturnini de Canilleu. / Et volo et mando quod de predictis bonis meis fiat honorifice predicta / mea sepultura sicut mea interest. Consequenter volo et mando quod in die mee / elemosine interfuit omnes preberi seu vicarii terre.

Item [lego] operi seu luminarie / dicte ecclesie sancti Saturnini quinque solidos barchinonenses.

Item lego ecclesie sancte / Marie de Mirixell amore Dei duodecim denarios [barchinonenses.]

Item lego ecclesie sancti / Michaelis amore Dei duodecim denarios barchinonenses.

Item lego ecclesie sancti / Martini amore Dei duodecim denarios barchinonenses.

Item lego ecclesie sancti Johannis / duodecim denarios barchinonenses.

Item lego bacino sporgatorii amore Dei duodecim / denarios barchinonenses.

Item volo et mando quod de bonis meis [fiat] pro anima mea / quedam elemosina generalis, in qua tradantur seu distribuuntur quatuor / modia bladi, et unum frumenti, una vaccha, unus porchus salsatus, / unus aries sive muto et una ovis prout assuetum est fieri in / vallibus Andorre.

Et quia heredis institutio est capud et funda- / mentum cuiuslibet testamenti. In residuis aliis bonis, iuribus, vocibus / et accionibus meis michi ubique pertinentibus et pertinere debentibus / quoquomodo prefatam dominam Raymundam, matrem meam, michi heredem instituo universalem.

Hec est autem mea ultima voluntas et ultimum meum / testamentum, quam et quod volo valere iure testamenti etc.

Actum est hoc in dicta / parochia de Canileu, [die] vicesima secunda, mensis novembris, / anno a Nativitate Domini millesimo CCCC tricesimo primo.

Sig+num Johane, testa- / tricis predictae, qui hoc testamentum laudo, concedo et fimo. /

Teste(s) huius testamenti vocati et a dicta testatrice rogati sunt: / Bernardus Casals, Johannes Sinfreu de Lumeneres, / Ermengaudus Ferre, mansi de Nagual, parochie / Sancti Juliani de Loria; ac discretus Jacobus Plantada, presbiter / vicarius (sic) de Canileu, qui hac vice et nomine mei notarii subscripti / recepit. /

4

1433, març, 3. Sense lloc.

Capítols matrimonials de Joan Riba, del lloc de Mollerres, i Gallarda, filla de Guillem Viciat, del lloc de Meritxell, tots de la parròquia de Canillo. Gallarda aporta un dot de 30 lliures barceloneses i Joan Riba un escreix de 10 lliures barceloneses. Si el matrimoni mor sense fills legítims, Gallarda podrà testar lliurement de la meitat del dot, i l'altra meitat haurà de ser retornada al lloc d'on va sortir.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 19). [Manual] del notari Berenguer de Castellarnau (ff. 14r.-15v.)

Dícta die. /

Guillemus Viciat, loci de Mirixell *parochie* de Canilleu, / attendens *matrimonium* fore *contractum* et in facie *sande matris Ecclesie* celebratum inter vos, Johannem Riba loci de Molerres ex una *parte*, et Gayllardam, filiam meam, *parte* ex altera, / in quo non dum fuerint facta nupcialia *instrumenta*.

Idcirco, / cum hiis presentibus nupcialibus *instrumentis* dono et constituo / vobis, dicto Johanni Riba, genero meo, *pro* dote et nomine *dotis* / dictae Gayllarde, filie meae, triginta libras *barchinonenses*, quas / dum ambo simul vixeritis *habeatis*, teneatis, etc. Et post / vos, *prdes* que ex vobis ambobus fuerint legitime *procreata*. / Et *prde* non remaneat, *quod* medietas dictae dotis revertatur / lari unde dicta dos exivit. De residua vero medietate / *quod* vos dicta Gayllarda, filia mea, positis testari *codicillum* / et alias *vestras* omnimodas *facere* voluntates.

Parimodo ego, dictus Johannes Riba, attendens dictum *matrimonium* fore / celebratum inter me et dictam Gayllardam, *prout* supra promissa / laudo et *fimo* et *confiteor* me bene fore *securum* et *contentum* / a vobis, dicto Guillemo Viciat, *socero* meo, ab omnibus dictis / triginta libris, *renuncians* etc. Et dono vobis, / dictae Gayllarde, *uxori* meae, *pro* melioramento et augmento / dictae *vestre* dotis, decem libras *barchinonenses*. Et sit inter / *dotem* et *melioramentum* *summa* capient *quadraginta* / *librarum*. Et in omni casu et eventu dictae doti et meliora- / *menti* restituendi. Et assigno et asseco et in returnis / pono, et in *super* medietate *hospicii* mei de Molerres vocati / "d'En Riba", unacum *terris*, *pratis*, *possessionibus* et aliis / *iuribus* medietate dicti *hospicii* *pertinentibus*, quamquidem / medietatem dicti *hospitii* *terrarum*, *pratorum* et *aliorum* / *iurium* etc., in omni casu et eventu, dictae doti et melio- / *ramenti* restituendi *habeatis*, teneatis etc. *Fructus* / *vero* quos inde intersim *receptantur* non *computentur* etc. / *Renuncians* etc. /

Testes: Bernardus Casall, loci de Canilleu; / Berengarius Fontana, loci d'El Vilar *parochie* de Canilleu; et Johannes Ponç Arnald, de Prats dictae *parochie*. /

Et ego, dictus Guillemus Viciat, *gratiam* etc., licet / vos, dictus Johannes Riba, gener meus *confessus*, fueritis / *habuisse* et *recepisse* dictas triginta libras dictae dotis. / Est tamen verum *quod* adhuc restant vobis ad *solvendum* / dictae triginta libras, quas *promitto* vobis *solvere* / *per* *soluciones* sequentes, videlicet: in *prima* *solucione* / et in festo Omnium Sanctorum proxime, decem libras *barchinonenses*. / Et extunc *amis* singulis et in dicto festo, quinquaginta / *solidos* *barchinonenses*. Et hoc tantum et tamdiu donec dictae triginta libre fuerint vobis *per* *solute* et *paccate* cum *restitutione* / omnium *missionum* *expenserum*, *dampnorum*, etc. De quibus / etc. Obligo bona etc. /

Testes: *ibidem*. /

Et ego, dicta Gayllarda, *uxor* dicti Johannis Riba, *gratiam* / etc. De voluntate dicti viri mei *diffinio* vobis, dictus Guillemo / Viciat, *pater* meo, omnibus bonis *paternalibus* et *maternalibus*, / et

omni iuri michi *pertinenti* in eisdem *ratione partis* / *hereditatis*, *legittime*, *fratrische*, etc. *Diciens* etc. *Constituens* etc. *Pro huiusmodi autem diffinitione confiteor* / *me habuisse* XXX libras *barchinonenses*, de *quibus* triginta libris / *tenere per paccatam* etc. *Receptam* etc. Et si *plus* etc. *Obligo bona* etc. Et iuro etc. /

Testes: ibidem. /

5

1433, juny, 22. Lloc d'Ordino (parròquia d'Ordino).

Capítols matrimonials de Pere Guillem, fill del difunt Ramon Guillem, del lloc d'Ordino, i Magdalena, filla del difunt Pere Rossell, del lloc de Llorts, tots de la parròquia d'Ordino. Magdalena rep en heretament l'alberg d'en Goyda, situat al lloc d'Anser (Anserall?), amb les seves deveses, propietats i altres drets que pertanyen al dit alberg. A més a més, aporta 20 lliures de les quals li fa donació el seu germà. Pere Guillem aporta un dot masculí de 80 lliures. Ambdós cònjuges fan agermanament dels seus béns. Quan el matrimoni es desfaci, cada cònjuge podrà disposar de la meitat dels béns. A més a més, Pere Guillem rebrà 25 lliures de la meitat que pertany a Magdalena en concepte de millora.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 19). [Manual] del notari Berenguer de Castellarnau (ff. 17r.-18r.)

Die XXII junii in loco d'Ordineu. /

Petrus Guilelmi, filius Raymundi Guilelmi, *quondam*, loci d'Ordineu, *attenders* / de *voluntate* Raymundi Guilelmi, *fratris mei*, et *aliorum amicorum meorum*, *ma-* / *trimonium fore contractum* inter me, ex una *parte*, et vos, Magdalenam, / *filiam Petri Rossell, quondam*, loci de Lorc, *parte* ex altera. In quo *etc.* /

Idcirco, *confirmanda* *permitus dictum* *matrimonium* et ex *cum* *hiis presentibus* *nup-* / *cialibus instrumentis etc.* *Dono vobis, dicte* *Magdalene, uxore mee, in dotem* / *pro dote* [mea] *etc.*, *octuaginta libras barchinonenses, quas dum ambo* / *simul vixerimus etc.* Et post nos, *prdes etc.*

Parimodo / ego, *dicta* *Magdalena, attenders* de *voluntate* et *expresso consensu* / *Petri Rossell, fratris mei*, et *aliorum amicorum meorum, dictum* *matrimo-* / *nium fore contractum prout* supra *etc.* *Promissa laudo et* / *fimo et in super* *faceor me bene fore securam et contentam* / a vobis, *dicto Petro Guilelmi, viro meo, presentibus*, ab *omnibus dictis* / *octuaginta libris dicte dotis vestre etc.*

Necnon / ego, *dicta* *Magdalena, dono et constituo vobis, dicto Petro* / *Guilelmi etc. pro dote mea etc. hospicium meum quod habeo in* / *loco d'Anser, vocatum "d'en Goyda", [de quo habeo donacionem,* / *cum suis teris, pratis, deve-* / *siis, [propietatibus] et aliis iuribus dicto hospicio pertinertibus et pertinere debertibus* / *etc. Quod hospicium cum suis iuribus ut predictur dum ambo* / *simul vixerimus, habeamus etc.* Et post nos, *prdes que ex nobis* / *ambobus fuerint legitime procreata.*

Et ego, *dictus Petrus Rossell,* / ob *favorem et contemplacionem dicti* *matrimonii* *dono vobis, dicte* / *Magdalene, viginti libras barchinonenses* [ad omnes vestras voluntates,] *pro quibus habeatis diffinire* / [michi] *omnibus bonis paternis et maternis* [et meis] *etc.*

Et nos, *dicti coniugis,* / *attendentes quod bona nostra, videlicet, dos mea dicto Petri Guilelmi,* / et dos seu bona mea, *dicte Magdalene, sunt in pari et equali* / *valore, idcirco (...)* *etc.*, de *voluntate et consensu dictorum* / *fratrum et aliorum amicorum meorum* [ibidem presentium], in hoc *nostrarum* *tempore* / *nuptiarum agemanamus et asociamus nos ad (...)* in hunc *modum:* /

Quod omnia bona nostra mobilia et immobilia, iura atque nomina quecumque / *cuiuscumque* *sint generis que nunc habemus et possidemus nos et nostrum uterque* / et *que decetero ambo et alter nostrum et uterque habere, adquirere, lucra-* / *ri quomodocumque poterimus et ad utrumque nostrum pervenire ex qua-* / *cumque successione, donacione, legato, titulo sive carta vel modo* / a *omnia presenciam pariter et futura habeamus et sint mediocriter* / *inter*

nos. Ita *quod dum ambo simul vixerimus, habeamus, teneamus et possi- / deamus et explotemus* et eisdem utamur et *servamur prout decet / inter virum et uxorem.*

Et in casu divisionis *quod uterque nostrum sine / alterius contradiccionē possit, tam in vita quam in morte, de me- / dietate sua suam facere pro libera voluntate.* Tamen in dicto / casu, videlicet, *quod dicta bona* [habeant] *dividi quod dictus Petrus / Guillemi, vir meus, habeatis de melioramento seu possitis recipere / viginti quinque libras barchinonenses de medietate michi pertinentes ultra / vestram medietatem.* Et ipsas dicto casu advenientes vos, dicto viro meo, / dono donacione pura, simplici et irrevocabili *que dicitur inter vivos.*

Et sit / *predictum agemanamentum et omnia et singula supradicta alter / alteri servari promittimus etc. Obligo bona etc. Et iuramus etc. / Et ego, dicta mulier (...)* beneficio velleyavi (?) *etc. /*

Testes: Petrus Campaya *alias* Amill, Berengarius / Soler, loci Andorre, et Guilelmus Riba, loci de Sospony. /

Et dictus Petrus Guilelmi diffinivit dicto Guilelmi, fratri suo, / omnibus bonis paternalibus et maternalibus et suis [etc.] pro dictis octua- / ginta libras etc. Obligo bona etc. Iuravit etc. /

Testes: ibidem. /

Et dicta Magdalena, de voluntate et consensu dicti viri sui, diffini- / vit dicto Petro Rossell, fratri suo, omnibus bonis paternalibus et maetrna- / libus et suis etc. pro dictis viginti libris, de quibus etc. / (...) Obligo bona etc. Et iuravit etc. /

Testes: ibidem. /

Et dictus Petrus Rossell, licet vos dicta Magdalena / instrumento diffinicionis confessa fueritis habuisse dictas / viginti libras etc. Est tamen verum quod adhuc debentur / vos, quas promitto solvere pro solucionis sequentis, vide- / licet: in prima soluzione et in festo Omnium Sanctorum proxime / venturo, centum solidos, et de dicto festo ad unum annum, / centum solidos, et ex tunc omnis singulis et in dicto festo / centum solidos, et hoc tantu et tamdiu donech dicte viginti / libre fuerint integre pro solute cum restitutione omnium / dampnorum etc. De quibus etc. Obligo bona etc. /

Testes: ibidem. /

Et dictus Petrus Guilelmi, firmavit apocham finalem / dicto Raymundo Guilelmi, fratri suo, de dictis octuaginta / libris pro quibus diffinivit bonis paternalibus et materna- / libus et suis. /

Testes: ibidem. /

Et dicta Magdalena, gratis etc, de voluntate / dicti Petri Rossell, fratris sui, confessa fuit habuisse et / recepisse dicta dos Petro Guilelmi, viro suo, dictas octua- / ginta libras ratione dotis sue, de quibus etc. / Et firmavit apocham finalem etc. /

Testes: ibidem. /

6

1437, juny, 16. Lloc d'El Vilar (parròquia de Canillo). (testament)

1440, abril, 3. Lloc de Canillo (parròquia de Canillo). (trasllat)

Sança, muller de Joan Bonit, d'El Vilar (parròquia de Canillo) atorga testament. En nomena marmessors al seu marit Joan Bonit i al seu germà Joan Pellicer, ambdós del lloc d'El Vilar (parròquia de Canillo). Fa diversos llegats a les esglésies de les valls d'Andorra i al convent de les Menorettes de Puigcerdà. Nomena hereu universal al seu fill Joan i substituïts a la resta dels seus fills i filles.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 10 v.- 11 r.)

Noverint universi. Quod tertia die, mensis aprilis, anno a Nativitate Domini millesimo qua- / dringentesimo quadragésimo in presencia Guillemi Carreu, notarii publici vallium Andorre, / et in presencia eiam testium infrascriptorum Johannes Pelliceri, Petrus / Cella, Fferriollus Bonit, Arnaldus Bonit et Bernardus Casal, omnes parrochie de Canilleu, iurati / ad sancta quatuor Dei Evangelia dicere / veritatem in et supra hiis que Sancia, uxor Johannis / Bonit, loci d'El Vilar eiusdem parrochie, ordinaverat in suo ultimo testamento, et / omnes in simul concordantes dixerunt quod dicta Sancia, jacens egritudine detenta in domo / sue habitacionis in quodam lecto, videlicet, die sexta decima mensis junii, anni [a] Nativitate Domini / millesimi quadringentesimi tricesimi septimi, fecit ante ipsam venire superius nominatos et in suo bono sensu, mente sana, integra memoria et cum firma loquela persistens, dixit eis / quod volebat ordinare suum / ultimum testamentum, quare rogavit eos ut essent testes dicti eius testamenti. In quo elegit manumissores et huius sui testamenti exequutores iamdictos Johanæ / Pelliceri et Arnaldum Bonit, quos ut carius potuit de precatâ sint eisque et utrique ipsorum / in alterius absencia seu defectu plenam dedit et contulit potestatem, quod si ipsam mori / contingeret antequam aliud faceret seu ordinaret testamentum ipsi et uterque eorum ut preffertur com- / plerent et exequerentur hanc suam ultimam voluntatem prout inferius descriptum invenerint / seu eiam ordinatum, dedit et contulit dictis manumissoribus suis et utrique ipsorum ut pre- / dicitur licenciam et plenum posse eorum propria auctoritate apprehendendi et accipiendi ac vendendi / tot et tanta de bonis suis que bene sufficerent ad complementum eius sepulture et qui- / busdam legatis inferius descriptis.

In primis et ante omnia animam suam Altissimo Re- / demptori commendavit. Et voluit et mandavit quod omnia debita omnesque iniurie ad quarum / restitutionem teneretur, restituerentur et solverentur breviter, simpliciter, summarie et deplano prout / ipsa debita et iniurie probari poterunt vel hostendi per testes instrumenta aut alia quelibet legit- / tima documenta. Sepulturam vero corpori suo elegit et fieri voluit in simisterio ecclesie / sancti Saturnini de Canilleu, quam voluit et mandavit fieri bene et honorifice ad / cognitionem dictorum suorum manumissorum. Cuiquidem ecclesie legavit quinque solidos.

Item legavit / ecclesie sancti Martini de Cella alios quinque solidos.

Item legavit ecclesie sancti Johannis de Ca- / selles tres solidos.

Item legavit ecclesie sancti Michaelis de Pratis duodecim denarios.

Item legavit / ecclesie sancte Marie de Mirixell alios duodecim denarios.

Item legavit [monialibus] conventus monasterii / sororum Minorum vile Podii Ceritani pro pianta viginti quinque solidos barchinonenses.

Item voluit / et mandavit *quod* fiat de bonis suis quedam elemosina generalis in qua voluit dari, *distri-* / bui et erogari amore Dei pro anima sua et pauperibus Christi bene et complete illud *quod* est assue- / tum dari in vallibus Andorre et *prout* dñs suis manumissoribus fuerit bene visum.

Item / legavit cuilibet filioli et filiolle suis unam ovem.

Item voluit et mandavit *quod* Vitalis, / Jacobus, Johanna (*sic*), Margarita, Marieta et Raymundeta, filii sui legitimi, sint collocati / de bonis suis ad cognicionem amicorum et facultatem bonorum suorum.

Item legavit dñto / Johanni Bonit, viro suo, decem libras barchinonenses.

Et quia heredis institutio est capud / et fundamentum cuiuslibet ultimi testamenti. Idcirco, omnia vero alia bona sua mobilia / et immobilia et iura sua universa quecumque sint etiam ubique dimisit et concessit Johanni, / filio legitimo et naturali sibi et dñto viro suo, instituens ipsum Johannem, filium suum, / sibi heredem universalem. Et si forsan dñtus Johannes, filius suis, decesserit quando- / cumque sine prole legitima et naturali, substituit eis et sibi heredem instituit universalem / iam dñtum Vitalem, filium suum. Et si dñtus Vitalis, [filius suus,] decesserit quodcumque absque prole / legitima et naturali, substituit ei et sibi heredem instituit universalem iam dñtum Jacobum, / filium [suum.] Et si dñtus Jacobus, filius suis, decesserit quodcumque absque filiis legitimis / et naturalibus, substituit ei et sibi heredem instituit universalem iam dñtas filias suas, scilicet, / unam post aliam. Et si omnes dñte filii et filie sui decesserint quodcumque absque filiis / legitimis et naturalibus, substituit eis et sibi heredem instituit universalem iam dñtum / Johannem Pelliceri, fratrem suum, sub tali tamen pacto: *quod* teneatur dare de bonis suis / Petro Pelliceri, fratri suo, decem libras barchinonenses, et etiam teneatur solvere unum / conventum.

Et hec voluit *quod* sit sua ultima voluntas quam voluit valere / iure testamenti, que si non valeret iure testamenti saltem valeret iure codicillorum seu cuius- / libet alterius ultime voluntatis *prout* melius de iure et alia valere poterit et tenere. / Et dñi manumissores nomine dñi heredis pecierunt de predictis omnibus et singulis fieri / atque tradi tot quot pecierunt et inde habere voluerint publicum seu publica instrumentum / et instrumenta per publicum et sub[scriptum] notarium ad habendum de eisdem memoriam in futurum. /

Que fuerit acta in loco de Canilleu, die, mense et anno predictis, presente publico subscripto / notario et presentibus etiam pro testibus Petro Duran et Johannes Riba parrochie / de Canilleu, ad hec vocatis specialiter et assumptis. /

7

1438, juny, 13. Mas d'Andorra (parròquia d'Andorra). (testament)

1439, agost, 13. Lloc d'Andorra (parròquia d'Andorra). (trasllat)

Bonanat Mas, del mas d'Andorra (parròquia d'Andorra), atorga testament. En nomena marmessors el mestre Joan de Decra i Arnau Tarrat. Fa diversos llegats a esglésies de les valls d'Andorra i nomena Pere Mas, fill seu, el seu hereu universal. També encomana la celebració de dues almoines generals: una per la seva ànima i una altra per l'ànima de Margarida, la seva primera muller.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 3v.- 3r.)

Noverint universi. Quod die tercia decima mensis augusti, anno a Nativitate Domini mil- / lesimo quadringentesimo tricesimo nono, in presencia Guillemi Carreu, notarii publici vallium / Andorre, et in presencia etiam testium infrascriptorum discretus Raymundus Sança, presbiter / vicarius perpetuus ecclesie parrochialis, magister Johanæs de Decra, sartor, Arnal- / dus Tarrat, Petrus Serra, Petrus Isem, Johannes Petri Arnaut / et Johannes Domenge, omnes parrochie Andorre, iurati ad sancta quatuor / Evangelia dicere veritatem in et supra hiis quod Bonatus Mas, mansa Andor- / re, eiusdem parrochie, ordinaverat in suo ultimo testamento et omnes in si- / mull concordantes et nemini eorum discrepantes dixerunt quod dictus Bonana- / tus Mas, jacens egritudine detentus in domo sue habitacionis fecit venire an- / te ipsum superius nominatos die, videlicet, tricesima mensis iunii, anni / proximi dicti, et in suo bono sensu, mente sana, cum firma loquela persistens, / dixit quod volebat ordinare suum ultimum testamentum quarum rogavit eos / ut essent testes dicti eius testamenti. In quo elegit suos manumissores et huius / sui testamenti exequutores iamdictos magistrum Johannem de De- / cra et Arnaldum Tarrat, quos ut carius potuit de parrochie sint eisque / et utrique ipsorum in alterius absentia seu deffectu plenam dedit et contulit / potestatem quod si ipsum mori contingerit antequam alius faceret seu ordi(naveret in dictum) / testamentum / ipsi et uterque ipsorum ut prefferent, complerent et exequerentur / hanc suam ultimam voluntatem pro ut inferius descriptum invenerint seu etiam / ordinatum, dans et concedens eisdem manumissoribus suis et utrique ipsorum in / absentia seu deffectu alterius licentiam et plenum posse eorum propria auctoritate / apprehendendi et accipiendi ac vendendi tot et tanta de bonis suis que bene sufficerent / ad complementum eis sepulture et quibusdam legatis inferius descriptis. /

In primis et ante omnia voluit et mandavit omnia debita omnesque iniurie / ad quarum restitutionem teneretur, restituerentur et solverentur breviter, / simpliciter, summarie et de plano probari poterunt vel hostendi per testes instrumen- / ta aut alia quelibet legitima documenta. Sepulturam vero / corpori suo fieri voluit in siminterio ecclesie parrochialis sancti Sthepani (sic) / Andorre. Et cuiquidem ecclesie legavit quinque solidos.

Item legavit dicto Ray- / mundo Sança, vicario predicto, quinque solidos, et quod teneatur orare Dominum pro / anima sua.

Item legavit ecclesie sancti Michaelis d'Engolastes duos soli- / dos.

Item legavit cuilibet ecclesie suffraganee ecclesie p(a)rochialis Andorre sex / denarios.

Item legavit duas elemosinas generales amore Dei pro animabus / sua et domine Margarite, quondam, previe uxoris sue, quibus dimittit il- / lud quod est asuetum dari in vallibus Andorre.

Item legavit Marie, filie / sue uxori^{que} Petri Farrer, loci d'Anserall, pro omⁿibus iuribus / sibi in bonis suis *pertinentibus* quinquaginta solidos quos voluit sibi / exsolvi infra spacium trium annorum, videlicet, quo. Item legavit sive di- / missit Bonanato Mas, nepoti suo sive nebot¹, provisionem in domo su- / a de tota vita sua naturali.

Item recognovit domine Peyrone, uxorii / sue, *quod habuit* et recepit in dote^m suam, viginti libras barchinonenses inter, scilicet, dote^m / et augmentum, *quod ipse* fecit eidem uxori sue.

Item dimisit ipsam dominum (*sic*) / Peyronam, uxore^m suam, domina^m, potentem et usumfructuariam de tota vita sua naturali de omⁿibus bonis suis vivente casta et sine / viro.

Item legavit eidem uxori sue pro pregnato quem portat octo libras / barchinonenses.

Item voluit *quod dictus* heres sus infrascriptus teneatur dare et collocare / alios filios suis, tam natos *quam* nascituros, iuxta facultatem bonorum / et ad cognitionem amicorum suorum.

Omnia vero alia bona sua mobilia / et immobilia et iura sua universa ubicumque sint et etiam ubique dimisit et con- / cessit quod (Petro) Mas, filio suo, instituens ipsum Petrum, filium suum, sibi heredem / universalem. Et si forsan *dictus* Petrus Mas, eius filius, decesserit absque pro liegitima (*sic*) / substituit [et] sibi heredem instituit universalem alios filios suos, scilicet, unum post / alium.

Et hæc voluit esse suam ultimam voluntatem, quam voluit valere / iure testamenti que si non valeret iure testamenti saltim valeat iure codicil- / lorum aut cuiuslibet alterius ultime voluntate pro ut melius de iure et alia va- / lere poterit et tenere de quibus omⁿibus et singulis sit parte *dictus* heres pecit sibi / et suis fieri atque tradi tot et quot pecierunt habere voluerint publicum / seu publica instrumentum et instrumenta *quod per* et sub *dictum* notarium ad habendum de eisdem memo- / riam in futurum.

Que fuerit acta in loco Andorre, die, mense et anno in prin- / (cipio) huius instrumenti contentus, presente iure et suscripto notario ac presentibus etiam pro testi- / bus Guilhelmo Cases et Johanne Texidor, parrochie Andorre, ad vocatis specialiter et assumptis. /

¹ catalanisme

8

1438, novembre, 20. Lloc de Sispony (parròquia de La Massana). (testament)

1440, agost, 15. Lloc de La Massana. (parròquia de La Massana). (trasllat)

Joan Querol, del lloc de Sispony (parròquia de La Massana), atorga testament. En nomena marmessors la seva muller, Maria, del lloc de Sispony, i el seu germà, Guillem Vidal, del lloc de Pal (parròquia de La Massana). Fa diversos llegats a les esglésies de les valls d'Andorra i i nomena Pere, fill seu, el seu hereu universal. També nomena la seva muller Maria com a tutora i curadora dels seus fills i béns.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 11 v.- 12 v.)

Noverint universi. *Quod* die quinta decima, mensis augusti, anno a *Nativitate* Domini millesimo / quadringentesimo quadagesimo in *presencia* Guillemi Carreu, *notarii* publici vallium / Andorre, et in *presencia* eciam testium infrascriptorum discretus Johannes Ganzio alias Solde- / vila prebero vicarius, Petrus Encamp, Aldias Puig et Jacobus Texidor, / loci de Sospony parrochie de La Maçana, iurati ad sancta quatuor Dei Evangelia dicere / veritatem in et *supra* hiis que Johannes Querol dicit loci de Sospony, ordinaverat in suo ul- / timo testamento, et omnes in simul concordantes dixerunt *quod* dictus Johannes Que- / rol, jacens egritudine detentus in domo sue habitacionis in quodam lecto die, videlicet, / vicesima mensis novembris, anni a *Nativitate* Domini millesimi quadringentesimi tri- / cesimi octavi, fecit ante ipsum venire superius nominatos et in suo bono sensu, mente sana, / integra memoria et cum firma loquela persistens, dixit eis *quod* volebat ordinare suum / ultimum testamentum, quare rogavit eos ut essent testes dicit eius testamenti. In quo elegit / manumissores et huius sui testamenti exequutores Guillem Vitalis [loci] de Pal, fratrem, et Mariam, / uxorem, suos, quos ut carius potuit de precatus sint eisque et utrique ipsorum in alterius ab- / sencia seu defectu plenam dedit et contulit potestatem *quod* si ipsum mori contingeret antequam / aliud faceret seu ordinaret testamentum ipsi et uterque eorum ut preffertur complerent et exe- / querentur hanc suam ultimam voluntatem prout inferius descriptum invenerint / seu eciam ordinatum, dedit et contulit dictis manumissoribus suis et utrique ipsorum / ut predicatur licenciam et plenum posse eorum propria auctoritate apprehendendi, vendendi et accipien- / di tot et tanta de bonis suis que [bene] sufficerent ad complementum eius sepulture et quibusdam / legatis inferius descriptis.

In primis et ante omnia animam suam Altissimo / Redemptori comendavit. Et voluit et mandavit *quod* omnia debita omnesque iniurie / ad quarum restitutionem teneretur, restituerentur et solverentur breviter, simpliciter, summa- / rie et de plano prout ipsa debita et iniurie probari poterunt vel hostendi per testes instrumenta / aut alia quelibet legitima documenta. Sepulturam vero corpori suo elegit et fieri / voluit in simitterio ecclesie sancti Johannis de Sospony, scilicet, in porticho eiusdem ecclesie. / Cuiquidem ecclesie legavit quinque solidos.

Item legavit cuilibet ecclesie suffragane dicte / parrochie duodecim denarios.

Item legavit ecclesie sancti Michaelis d'Anguolastes alios duodecim / denarios.

Item voluit et mandavit *quod* fiat de bonis suis quedam elemosina generalis / in qua voluit dari, distribui et erogari amore Dei pro anima sua et pauperibus Christi / complementum panis, vini, carniem et omnia alia dicte elemosine necessaria prout est assuetum / fieri in vallibus Andorre et prout dictis suis manumissoribus fuerit bene visum.

Item / legavit vicario ecclesie parochialis de La Maçana quinque solidos.

Item dimissit Mariam, / uxorem suam, dominam, potentem et usumfructuriam de omnibus bonis suis. /

Et quia heredis institutio est capud et fundamentum cuilibet ultimi testamenti. / Idcirco, omnia vero alia bona sua mobilia et immobilia et iura sua universa quecumque / sint et etiam ubique dimisit et concessit Petro, filio suo legitimo et naturali, / instituens ipsum Petrum, filium suum, sibi heredem universalem. Et si forsan dictus / Petrus, filius suis, decesserit quodcumque sine liberis de legitimo et carnali ma- / trimonio procreatis, substituit ei et sibi heredem instituit universalem, [scilicet, Johannem, Johannam, / Marietam et Guillelmam,] filios suos, / scilicet, unum post alium. Et si omnes dicti filii sui decesserint quodcumque sine prole legitima, / substituit eis et sibi heredem instituit universalem Caterinam, filiam suam uxoremque Johan- / nis Baiuly loci Andorre. Et si dicta Caterina, filia sua, decesserit quodcumque ab[sque] pro- / le legitima et naturali voluit et mandavit quod dicta omnia bona sua sint et revertantur / amore Dei dicte Marie, uxori sue.

Item posuit et assignavit in tutricem et cura- / tricem dictis Petro, Johanni, Johanne, Mariete et Guilhelme, filiis suis, iamdictam / Mariam, uxorem suam, que personas et bona dictorum filiorum pupillorum suorum protegeret, / deffenderet, procuraret, gubernet et administraret et dictos filios suos de bonis suis / tempore matrimonii eos collocandi iuxta facultatem bonorum et ad cognitionem / amicorum suorum collocaret. Dedit et contulit dicte tutrice et curatrice supra predictis / liberam et generalem administracionem et potestatem cum plenissima facultate.

Et / hec voluit quod[esset] ultima voluntas sua quam voluit valere iure testamenti, que / si non valeret iure testamenti saltim valeret iure codicillorum seu cuiuslibet alterius / ultime voluntatis prout melius de iure et alia vale(re) [posset] et tenere. Et dictus heres / petiit sibi de predictis omnibus et singulis fieri atque tradi tot quot pecierint et inde / habere voluerint publicum seu publica instrumentum et instrumenta per publicum et subscriptum notarium / ad habendum de eisdem memoriam in futurum.

Que fuit acta inde loco de La / Macana, die, mense et anno predictis, presente publico et subscripto notario et presentibus etiam / pro testibus Johanne Oriol et Petro Coma parrochie de La Maçana, ad hec vocatis / specialiter et assumptis. /

9

1440, gener, 14. Mas d'Aubinyà (parròquia de Lòria).

Ramon Farrera, del mas d'Aubinyà (parròquia de Sant Julià de Lòria) atorga testament. Nomena supervisor del seu testament el seu nét Pere Pujol, del lloc de Santa Coloma (parròquia d'Andorra) i marmessors dels seus béns en el mas d'Aubinyà a Ramon d'Alins i a Joan Bernat, de la parròquia de Lòria, i al mateix Ramon d'Alins i a Arnau Caminall, del lloc d'Argolell, dels béns del mas de Sant Miquel d'Argolell. Fa diversos llegats a les esglésies de les valls d'Andorra i del lloc d'Argolell. Nomena hereves universals de tots els béns mobles, immobles, drets i pertencències dels albergs de Sant Miquel d'Argolell i del mas d'Aubinyà les seves nétes Margarida i Bartomeva, respectivament, filles de Ramona, filla del testador, i del difunt Pere Pujol.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 5r.- 6r.)

Quoniam nullus in carne positus mortem evadere potest corporalem. Idcirco, in *Christi* nomine, / ego, Raymundus Farrera, mansi d'Alvinya, *parrochie* Sancti Juliani de Luria, licet infirmitate detentus, / tamen, in meo pleno sensu, mente sana, integra memoria et cum firma loquela *per-* / sistens, disponendo de bonis meis, meum facio et ordino ultimum testamentum / seu hanc meam ultimam voluntatem. Eligens manumissores et huius mei ultimi testamenti executores, scilicet, quo ad ordinata et *per* me inferius de bonis / mansi mei d'Alvinya fieri mandata Raymundum d'Alins et Johannem Bernardi, / iamdictae *parrochie* de Loria; et quod ad ordinata *per* me inferius de bonis hospi- / cii mei dicti d'en Sent Miquel, quod habeo in loco d'Argolell, fieri mandata Arnall- / dum Caminall, dicti loci d'Argolell, et predictum Raymundum d'Alins, quos ut ca- / rius posum de precor eis que et cuilibet ipsorum in absencia alterius seu defectu / plenam dono et confero potestatem quod si me mori contingerit antequam aliud faciam / seu ordinem testamentum ipsi et cuilibet ipsorum ut prefertur compleant et exequan- / tur hoc meum ultimum testamentum seu hanc meam ultimam voluntatem prout / inferius descriptum invenerint seu etiam ordinatum, dans et concedens / dictis manumissoribus meis et cuilibet ipsorum ut predicatur licentiam et plenam / posse eorum propria auctoritate apprehendendi, accipiendi, ac vendendi tot et tanta de / bonis meis que bene sufficiant ad complementum [mee] sepulture et quibusdam / legatis inferius descriptis. Item eligo et dimitto visorem meum supra omnia / et singula *per* me fieri mandata Petrum Puioll, nepotem meum sive net¹, / *parrochie* Sancte Columbe.

In primis et ante omnia animam meam comen- / do Altissimo Redemptori. Et volo et mando quod omnia debita omnesque in- / iurie ad quarum restitutionem ego teneat restituantur et solvantur / breviter, simpliciter, sumarie et de plano prout ip(s)a debita et iniurie probari / poterint vel hostendi *per* testes instrumenta aut alia quolibet legitima documen- / ta. Sepulturam vero corpori meo eligo et fieri volo intus portiam / ecclesie *parrochialis* sancti Juliani de Loria, in qua volo quod interfuit / tres preberi, totidem in novena, et totidem in capite anni. Quibusquidem / preberis dimitto de bonis dicti mansi d'Alvinya, pro qualibet vite et / et (sic) cuilibet ipsorum, tres solidos et prandium.

Item lego sive dimitto de / dicti mansi dictae ecclesie *parrochialis* sancti Juliani tres solidos barchinonenses. /

Item volo et mando quod fiat de bonis dicti mansi d'Alvinya quedam elemosina generalis, in qua volo dari, distribui et erogari amore Dei / pro anima mea et pauperibus *Christi* quatuor modia

¹ catalanisme

sigalis, unum modium / frumenti, et unam vacham, panem et vinum ad cognitionem dīctorum meo- / rum manumissorum.

Item volo et mando *quod* in dīcta elemosina f(ac)ienda inter- / sint tot preberi *quod* dīctis meis manumissoribus fuerit bene visum.

Item volo et man- / do *quod* fiat in dīcto loco d'Arguolell quedam alia elemosina generalis de bonis dīcti / hospicii de Sent Miquell, in qua volo dari, distribui et erogari amore Dei pro anima / mea et pauperibus *Christi* tria modia sigalis, unum frumenti, unam vacham / bonam, medium suum salsum, vinum et alias carnes ad cognicōnem dīctorum / meorum manumissorum.

Item lego sive dimitto de bonis dīcti hospicii Beate Marie de / Feners parrochie d'Arguolell viginti solidos barchinonenses.

Item lego de bonis dīcti hospicii / ecclesie parochialis sancte Eugenie predicti loci d'Arguolell tres solidos.

Item lego sive / dimitto dīcte ecclesie sancte Eugenie totum illud sensuale pensionis anne quinque so- / lidorum barchinonensium quod heredeo seu successores hospicii seu domus Domini Girbergua, pre- / libati loci d'Arguolell, faciebant et prestabant michi ante huius modi lega- / tum prout nunc facere et prestare tenentur quolibet anno predictae ecclesie sancte Eugenie / in festo eiusdem.

Item volo et mando *quod* de dīctis quinque solidis annus pensionis / dīcti censualis fiat quolibet anno unum cassó¹ de cera *quod* ardeat in dīcta ecclesia sancte / Eugenie prout est asuetum in festivitibus. Quod si aliquid superaviter ex dīctis quinque solidis, volo *quod* detur ornamentis dīcte ecclesie sancte Eu- / genie.

Item volo et mando *quod* quicumque sit heres predicti hospicii d'en Sent Miquell sit / patronus dīcti censualis, ita *quod* si predictum censuale pro tempore fuerit redemptum / *quod* dīctus patronus recipiat / precium illud et *quod* teneatur ipsum precium smer- / ciare in loco tiato pro faciendo dīctum servitium.

Item lego cuilibet dīctorum meorum manu- / missorum pro onere manumissorie quinque solidos.

Item volo et mando quod heredes / mee infrascripto teneantur diffinire omnibus iuribus eis in bonis iam- / dīcti Petri Puioll Sancte Columbe, fratris, earum pertinentibus. Et *quod* dīctus Petrus Puiol / teneatur dare eisdem heredibus meis pro dīcta diffinitione, scilicet, ut(r)ique earum, quin- / quaginta solidos solvendo utrique ipsorum infra duas soluciones.

Item volo et mando / *quod* dīctus Petrus Puioll teneatur diffinire iam dīctis heredibus meis omnibus iuribus / sibi in dīctis manso d'Alvinya et hospicio de Sent Miquell pertinentibus.

Item dimitt- / to Raymundam, filiam meam uxoremque relictam Petri Puioll, *quondam*, iam dīcte paro- / chie Sancte Columbe, dominam, potestatem et usumfructuariam de tota / vita sua naturali de omnibus bonis meis preffati mansi d'Alvinya.

Et qu(i)a / heredis institutio est capud fundamentum cuiuslibet ultimi testamenti. Idcirco, / quo ad dīctum hospicium d'en Sent Miquell preffati loci d'Arguolell cum omnibus / et singulis eius bonis mobilibus et immobilibus, iuribus et pertinentiis suis / universis Margaritam, nepotem meam

¹ catalanisme

filiamque *predictorum* Petri Puioll, *quondam*, et / Raymunde, filie mæe, michi *heredem* instituo *universalem*. Et quo ad *dñctum* mansum d'Alvinya cum omⁿibus et singulis eius bonis mobilia et in- / mobilia, iuribus et *pertinenciis* suis *universis* Bartholomevam, nepotem mæam / filiamque *prelibatorum* Petri Puiol, *quondam*, et Raymunde, filie mæe, michi *heredem* / instituo *universalem*.

Hec est autem ultima voluntas mæa, quam lau- / do, *approbo*, quamque iubeo et valere volo iure testamenti, que si non / valet iure testamenti saltem valere volo iure codicillorum seu cuiuslibet / alterius ultime voluntate prout melius de iure et alia valere poterit et / tenere de qua mæa ordinacione volo fieri et tradi tot originalia pub- / lica testamenta quot inde per *heredes*, manumissores et alios quorum intersit / petita fuerint et requisita fuerint et requisita per *notarium* infrascriptum.

Actum / est hoc in *dñcto* manso d'Alvinya, *parochie* de Loria, quarta decima die men- / sis januarii, anno a *Nativitate* Domini millesimo quadringentesimo / quadregesimo.

Sig+ num mei Raymundi Ferrera *testatore predicti*, qui hic laudo, *concedo* / et firmo. /

Testes vocati et rogati huius rei sunt: discretus Guilelmus Canalill, / *prebero* vicarius, Johannes Bernardi, Salvator Bonet, Guilelmus de la Fira, Ray- / mundus Folch, Raymundus Guitard, iam *dñcte* *parochie* de Loria. /

10

1440, gener, 20. Lloc de Vila (parròquia d'Encamp).

Ramon Gispert, alias Narbona, del lloc de Vila (parròquia d'Encamp) atorga testament. Nomena marmessors Bernat Calp, del lloc de Pal (parròquia de La Massana) i Arnau Tarrat, del lloc d'Engordany (parròquia d'Andorra). Fa diversos llegats a les esglésies de les valls d'Andorra i nomena hereu universal de tots els seus béns mobles, immobles i drets el fill del qual podria estar embarassada la seva muller. Si reament la seva muller estés embarassada rebria 100 sous per nodrir l'infant durant el seu primer any de vida. En el cas de no estar-ho, no rebria res.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 17r.- 18v.)

Quoniam nullus in carne positus mortem evadere corporalem. Idcirco, in *Christi nomine*, / ego, Raymundus Gispert alias Narbona, loci [de Vila] Stremera, *parochie* d'Encamp, licet infirmitate / detentus, tamen, in meo bono sensu, mente sana, integra memoria et cum firma loquela / *persistens*, disponendo de bonis meis meum facio et ordino ultimum testamentum. In quo eligo / manumissores et huius m(e)i ultimi testamenti exequutores Bernardum Calp, loci de Pal, / et Arnaldum Tarrat, loci d'Anguordany, quod ut carius possum de *precor eisque* et / *utrique ipsorum* in absencia seu defectu in alterius plenam dono et confero potestatem / quod si me mori contingerit *antequam* aliud faciam seu ordinem testamentum ipsi et *uterque ipsorum* / ut *preffertur* compleant et exequantur hanc / meam ultimam voluntatem prout inferius descriptum invenerint seu etiam ordina- / tum.

In primis et ante omnia animam meam Altissimo Redemptori comendo. Et / volo et mando quod omnia debita omnesque iniurie ad quarum restitutionem tener resti- / tuantur et solvantur breviter, simpliciter, summarie et de plano prout ipsa debita / et iniurie probari poterunt vel hostendi per testes instrumenta aut alia quelibet / legitima documenta. Sepulturam vero corpori meo fieri volo in simiterio / ecclesie sancte Eulalie d'Encamp, in qua volo quod intersint duo preberi, quibus et utrique / ipsorum volo dari tres solidos.

Item lego dicte ecclesie sancte Eulalie quinque solidos. /

Item lego ecclesie sancti Climentis de Pal duos solidos.

Item lego ecclesie beate / Marie de La Maçana duodecim denarios.

Item lego ecclesie sancti Michaelis / d'Anguolastes duos solidos.

Item lego ecclesie sancti Romani d'Alvinya duo- / decim denarios.

Item lego utrique dictorum meorum manumissorum [pro onere manumissorie / quinque solidos.

Item volo et mando quod fiat de bonis meis quedam elemosina generalis, in qua / volo dari, distribui at erogare amore Dei pro anima mea et pauperibus Christi quinque modia sigalis, unum modium / ffrumenti, unam vacham, unum suum salsum et complementum vini sic et prout est assuetum fieri in vallibus / Andorre.]

Item lego uxori / mee, si fuerit pregnata, centum solidos et quod habeat nutrire infante / per unum annum. Alium legatum sit nullus.

Et quia *heredis* institutio est capud / et fundamentum *cuiuslibet* ultimi testamenti. Idcirco, in *omnibus* aliis bonis / *meis* mobilibus et immobilibus *ubique* habitis et *habendis* et iuribus *meis* *universis* / *ubique* michi *pertinentibus* et *pertinere* debentibus quovis iure, titulo sive / causa *pregnatum* *dñe* uxoris *mæ*, si quod portat, michi *heredem* *universalem* / instituo. Et si *dñtum* *pregnatum* ad lucem *non* *venerit* vel *venerit* et *decesse*rit / *infra* pupillarem, substituo ei et michi *heredem* *universalem* instituo Cle- / mentem *Gispert*, *parochie* de La Maçana, *ffratrem* meum.

Hec est *autem* ultima / voluntas *mæ*, quam laudo, *approbo* quamque iubeo et valero iure *testament*i, que / si *non* valet iure *testament*i saltem valere volo iure *codicillorum* vel alterius / *cuiuslibet* ultime voluntatis *prout* melius et plenius ac *cunctus* de iure et / *alia* valere poterit et *tenere*.

Actum est hoc in loco de Vila Stremera, *paro-* / *chie* d'Encamp, vicesima die mensis *januarii*, anno a *Nativitate Domini* millesimo / *quadragesimo* *quadragesimo*.

Sig+num *mæ* *Raymundi* *Gispert* *alias* *Nar-* / bona testatoris *predñi* qui hec laudo, concedo et firmo. /

Testes vocati et rogati a *dñto* testatore *huius* rei sunt: *Raymundus* *Berengarii* / d'Anyos, *Petrus* (...) d'Exovall, *Petrus* *Tarrat*, *Petrus* *Berenguer* et / *Raymundus* de l'Areny, loci d'Encamp. /

11

1441, octubre, 15. Lloc d'Andorra (parròquia d'Andorra).

Inventari dels béns del difunt Pere Pujalt, del lloc i parròquia d'Andorra, realitzat pels tutors i procuradors de la persona i els béns de la seva filla petita Barcelona, en Ramon Sabater, del lloc de Sispony (parròquia de La Massana) i en Pere Vilar, del lloc d'Engordany (parròquia d'Andorra).

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de Testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 32 v.-32 r.)

Inventarium factum de bonis Petri Puialt, quondam, loci Andorre. /

Noverint universi. *Quod* cum ob doli maculam evitandam *omnibusque* fraudis / suspicionis tollendam ne bona pupillorum manifeste *pereant* tutores et / curatores de bonis pupillorum *inventarium* facere teneantur. Idcirco, / nos, Raymundus Sabater, loci de Sospony *parochie* de La Maçana, et / Petrus Vilar, loco d'Anguordany *parochie* Andorre, tutores et curatores / dati et assignati *per* Petrum Puialt, *quondam*, loci Andorre, *persone* et bonis / Barchinone, filie pupille *dñi* eiusdem *quondam* Petri Puialt, *prout* de *dñta* / tutela et administracione plene constat *per* ultimum *testamentum* *dñi* *quondam* Petri / Puialt, quod fecit et ordinavit in posse *notarii* subscripti die et anno / in eo contentis. Et quia de iure tenemur / de *dñis* bonis facere *inventarium* seu *reportorium* adhibita ea sollemp- / nitate qua debuit adhibere in *presencia* *venerabilis* Raymundi del Areny, sagio- / nis de vallium Andorre *pro domno* comite Ffluxi, et *testium* *infrascriptorum* / die et anno subscriptis anteposito, *per* manum *infrascripti* *notarii* loco *nostri*, / signo cru+cis *Deique* nomine invocato, scribi facere *per* manum publicam / *procuravimus* fideliter in hunc qui sequitur modum:

In primis / manifestamus nos in *dñis* bonis invenisse unum *hospicium* situm in *dñto* loco Andorre, *scilicet*, al Puialt, cum *omnibus* suis pratis, terriis / et vineis, aliis possessionibus, iuribus et *pertinenciis* suis universis. /

Item un cortal a La Comella, ab totes ses / *pertinències*, e una losa. /

Item los mobles dintre la casa són aquests: /

Primo dos cremalls e un (a)rtre de coure. /

Item una lumenera e un(a pa)della. /

Item unes organetes. /

Item dues olles de metall en la cuyna. /

Item un banch clavillat e dues farrades. /

Item un perol d'aram. /

Item dues sedes e unes leves de ferre. /

Item vixella. Entre scudelles e talladors: / ·XVIII· peçes. /

Item una pastera e un poal. /

Item una taula e dos banchs. /

Item un torn e un aliure. /

Item una picassa e un dall. /

Item un exadó e dues relles. /

Item altra picassa. /

Item una tina e quatre vixells / grans de vi a ·VII· quinals. /

Item una pipa e quatre semals. /

Item (*sic*) una archa gran. /

Item dos embuts e unes cardes / primes. /

Item dos *parells* de pintes. /

Item unes tovalles. /
 Item dues lances e una balesta *de* fust / guornida ab son arnès. /
 Item un caxó poch. /
 Item dos canastells e dues (...) / *de* moltó. /
 Item un sparker (?), lanes e ymes (?), en suma / *de* mig quintal. /
 Item una serra e més dos dalls / *de* pocha valor guornits. /
 Item un gipó e una cota *de* blau. /
 Item una bóta que té una canada. /
 Item una roba *de* blanquet. /
 Item un mantó *de* blau. /
 Item unes altres tovalles. /
 Item unes morralles e *un* piquot *de* ferre. /
 Item ·V· fauços e dues podadores. /
 Item una capa *de* sardill e *un* peliço. /
 Item miga flaçada e tres sobrelits. /
 Item una spasa ab son broquer. /
 Item una altra ola *de* una canada. /
 Item una colgua e més *quat**re* sobrelits. /
 Item una flaçada e *un* sach. /
 Item una caldera *de* ·VI· ferrades. /
 Item lana: ·VI· menades. /
 Item una caxa hon havié / sinch scuts d'aur e *un* fflorí / d'aur. /
 Item ·XVIII· peces d'encarta- / ments. /
 Item un *alt**re* sobrelit e dos arquets. /
 Item dues seles e una sogua / *de* cuyre. /
 Item un *alt**re* sobrelit. /
 Item una altra flacada. /
 Item *un* altre sach e un aradre. /
 Item un jou e dues pales *de* fust. /
 Item altra destrat e *un* perpal. /
 Item uns capfogués. /
 Item una axa. /
 Item tres porchs nodrigués. /
 Item ·X· bèsties grosses vacunes. /
 Item tres vidells. /
 Item ·XXXV· bèsties *de* lana. /

Et hec et *non* alia bona manifestamus nos in *dīctis* bonis *reperisse* pro- / testantes *quod* si
 de cetero aliqua alia bona *dīcte* tutele inveniremus, / *quod* ea possimus in *presenti* inventario
 adjungere se[u] de eis facere / ad partem reportorium.

Quod fuit actum in *dīcto* loco Andorre / quintadecima die mensis octobris anno a *Nativitate*
Domini millesimo / quadringentesimo quadragesimo primo.

Sig++na *nostrum*: / Raymundi Sabater / et Petri Vilar, *tutorum* et *curatorum predictorum*,
 qui / hec laudamus et firmamus. /

Testes *huius* rei sunt: Raymundus Sochira et Petrus / Sança, *dīcti* loci Andorre. /

12

1441, desembre, 18. Lloc de Pal (parròquia de La Massana).

Margarida Cella, del lloc de Pal (parròquia de La Massana) atorga testament. En nomena marmessors Joan Girberga, del lloc de L'Aldosa, i Bernat Garreta, del lloc de Pal, ambdós de la parròquia de La Massana. Fa diverses donacions a les esglésies de les valls d'Andorra i a l'obra del pont nou. Nomena hereva universal de tots els seus béns mobles, immobles i drets la seva germana Ramona. Entre els seus llegats destaquen els que fa a la seva mare en metàl·lic, en estris de cuina i en roba de casa per la labor què ha fet a la casa de la testadora.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 45v.- 46v.)

Quoniam nullus in carne positus mortem evadere potest corporalem. / Idcirco, in *Christi* nomine, ego, Margarita Cella, loci de Pal *parochie* de La Maçana, / licet infirmitate detenta, tamen, in meo bono sensu, mente sana, integra / memoria et cum firma loquela *persistens*, disponendo de bonis meis, / meum facio et ordino ultimum testamentum. In quo eligo manum(isso)res et huius mei ultimi testamenti exequutores Johanne(m) Girbergu(a) loci / de La Aldosa, et Bernardum Garreta, loci de Pal iamdictę *parochie* (de la) / Maçana, quos ut carius possum de precor eis*que* et utri*que* ip(sorum) / in absencia seu deffectu alterius plenam dono et confero po(testatem) / *quod* si me mori contingerit ante*quam* aliud faciam seu ordine(m) testamentum) / ipsi et uter*que* ip(sorum) ut preffertur compleant et exequan(tur hanc) / meam ultimam voluntatem *prout* inferius descriptum (invenerint) / seu eciam ordinatum.

In primis et ante omnia *animam* (meam Altissimo) / Redemptori comendo. Et volo et mando *quod* omnia debita mea omnes*que* / iniurie ad quarum restitutionem teneat restituantur et solvantur breviter, / simpliciter, sumarie et de plano [sine strepitu et figura iudicii] *prout* ipsa debita et iniurie pro- / bari poterunt vel hostendi *per* testes *instrumenta* aut alia quelibet / legitima documenta. Sepulturam vero corpori meo fieri volo / in simitterio ecclesie sancti Climentis dñi loci de Pal, quam volo fieri / bene et honorifice ad noticiam dñorum meorum manumissorum. Cuiquidem / ecclesie lego *quinque solidos*.

Item lego cuilibet ecclesie *parochie* de la Maçana / *duodecim denarios*.

Item lego ecclesie sancti Michaelis d'Anguolastes / *tres solidos*.

Item lego vicario de la Maçana, ut oret Deum *pro anima* mea, / *duos solidos* et semis.

Item lego bacino de spurga- / torii alios *duos solidos* et semis.

Item lego *operi* pontis novi / *quinque solidos* et semis.

Item dimitto domine matri mee, amore Dei / et *pro* labore quem *habuit* in domo mea, viginti libras *barchinonenses*, / duas lodices, tria *superlectilia*, unam fideliam cupri, unam calderiam, unam ferradam, unam lossa, quatuor tritoria sive talladors¹, / quatuor scudellas, unam concham. Tamen, volo *quod* predictę viginti libre / solvantur dñe domine matri mee infra spacium trium annorum / et *per* tres soluciones equales.

¹ catalanisme

Item volo et mando *quod* fiat / de bonis meis quedam elemosina generalis *pro anima dicte domine* / matris mee *prout* est assuetum fieri in vallibus Andorre. Pro / *quaquidem* elemosina lego sibi decem libras *barchinonenses*.

Item / volo et mando *quod* fiat quedam alia elemosina generalis, / in qua volo dari, distribui et erogare amore / (Dei pro) *anima mea* et pauperibus *Christi complementum panis*, / (vini et) *carnium* / (ad cognitionem *dictorum meorum* manumissorum).

Et quia *heredis* / (inst)itucio est capud et fundamentum cuiuslibet ultimi testamenti. / (Idcirco,) in omnibus autem bonis meis mobilibus et / (inmob)ilibus ubique habitis et habendis et iuribus meis universis / (ubique michi) pertinentibus et pertinere debentibus quovis iure, / titulo seu causa Raymundam, sororem meam, michi heredem instituo / universalem. Et si *dicta* Raymunda, [soror mea,] decesserit quodcumque absque prole / legitima ad etatem preffetam (sic) non venientibus, substituo ei et michi heredem / instituo universalem Petrum Bous, [cum isto, tamen, pacto et condicione: *quod*] habeat tenere / fochum et lare in domo mea. Et si *dictus* Petrus Bous *dictam* / hereditatem meam noluerit aut sub *dicto* pacto tenere non poterit, in / isto casu volo *quod dicta* hereditas mea sit et revertatur *dicto* Bernardo / Garreta sub *dictis*, tamen, pacto et condicione: *quod* habeat tenere fochum / et lare in *dicta* domo mea. Et si *dictus* Bernardus Garreta *dictam* / hereditatem meam sub *dictis* pacto et condicione tenere non / poterit aut noluerit, nec aliquis de parentela mea invenire non se poterit / qui *predictam* hereditatem meam sub *dictis* pacto et condicione [tenere et] possidere / velit, in isto casu volo *quod* tota *dicta* mea hereditas sit et rever- / tatur ecclesie sancti Climentis preffati loci de Pal *prout* / pater meus iam ordinavit in suo ultimo testamento.

Hec est autem ultima / voluntas mea, quam laudo, approbo quamque iubeo et valere / volo iure testamenti, que si non valet iure testamenti saltem valere / volo iure codicillorum aut alterius cuiuslibet ultime voluntatis / *prout* melius de iure et alia valere poterit et tenere.

Actum est / in loco de Pal, *parochie de La Maçana*, decima octava die mensis decembris, / anno a *Nativitate Domini* millesimo quadringentesimo quadragesimo / primo.

Sig+num mee Margarite Cella, testatrix *predicte*, que / hoc meum ultimum testamentum laudo, concedo et firmo. /

Testes vocati et rogati a *dicta* testatrice huius rei sunt: discret(us) / frater Anthonius d'Elio, ordinis sancti Augustini, Guillem(us) / Vidal, Petrus Encamp, Bernardus Garreta, Guillemus de (...), / Bernardus Calp, Johannes Girbergua et Clemens G(...), / omnes *parochie de La Maçana*. /

13

1442, gener, 16. Lloc de Segudet (parròquia d'Ordino).

Bernat Pellicer, del lloc de Segudet (parròquia d'Ordino), atorga testament. Nomena marmessors Bartomeu Martí, ferrer, del lloc i parròquia d'Andorra, i Ramon Babot, del lloc i parròquia d'Ordino. Fa diversos llegats a les esglésies de les valls d'Andorra. El testador assegura dels seus béns a la seva mare la provisió de tot allò que necessiti durant tota la seva vida. El mateix testador deixa a la seva muller 5 lliures barceloneses i la meitat d'un drap que ella ha estat filant. Nomena hereu universal de tots els seus béns mobles, immobles i drets el fill del qual podria estar embarassada la seva muller Antònia.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 37v.- 38v.)

Quoniam nullus in carne positus mortem corporalem evadere / potest. Idcirco, in *Christi* nomine, ego, Bernardus Pelicer, loci de Cegudet / *parochie* d'Ordineu, licet infirmitate detentus, tamen, in meo pleno sensu, / mente sana, integra memoria et cum firma loquela *persistens*, / disponendo de bonis meis, meum facio et ordino *ultimum testamentum*. / In quo eligo manumissores et huius mei ultimi testamenti exequutores / Bortholomeum Marti, fabrum, loci Andorre, et Raymundum Babot, / loci d'Ordineu, quos ut carius possum de precor *eisque* et *utrique* / *ipsorum* in absencia seu deffectu alterius plenam dono et confero / potestatem *quod* si me mori contingerit *antequam* aliud faciam seu / *ordinem* *testamentum* ipsi et *uterque* *ipsorum* ut *preffertur* compleant / et exequantur hoc meum *ultimum testamentum* seu hanc meam *ul(timam)* / voluntatem *prout* inferius descriptum invenerint seu *e(ciam)* / *ordinatum*.

In primis et ante omnia *animam* meam Altissi(mo Redemptori) / comendo. Et volo et mando *quod* omnia debita mea *omnesque* (iniurie) / ad quarum restitutionem teneat restituantur et solvantur breviter, simpliciter, / summarie et de plano et sine strepitu et figura iudicii *prout ipsa* / debita et iniurie *probari* poterunt vel hostendi *per* testes *instrumenta* aut alia quolibet legitima documenta. Sepulturam vero corpori / meo eligo et fieri volo in simitterio *ecclesie parrochialis* sancti / Cipriani d'Ordineu, in qua volo *quod* intersit unus *prebero* cui / dimitto tres *solidos* et prandium. Cuiquidem *ecclesie* lego medium / *fflorenum*.

Item lego *ecclesie* sancti Martini de La Cortinada duodecim / *denarios*.

Item lego *ecclesie* sancti Saturnini de Lorc alios duodecim / *denarios*.

Item lego *ecclesie* sancti Michaelis d'Anguolastes alios / duodecim *denarios*.

Item volo et mando *quod* fiant de bonis meis / tres elemosine generales, in quibus volo dari, distribui et / erogari amore Dei *pro anima* mea et *pauperibus Christi* complementum / panis, vini et carniacum ac (*sic*) *cognitionem dictorum meorum* manumissorum. /

Item lego *domine* matri mee, de tota vita sua, manente / in domo mea, *provisionem* de omnibus sibi necessariis.

Item lego / Anthonie, uxori mee, ad eius voluntates, *quinque* libras *barchinonenses*. /

Item lego eidem uxori mee medietatem panni *quod ipsa* nuit sive / ha filat¹.

¹ catalanisme

Item lego utrique *dīctorum meorum* manumissorum *pro* onere / manumissorie *quinque* solidos.

Et quia *heredis* institutio est capud / et fundamentum *cuiuslibet* ultimi testamenti. Idcirco, *in omnibus* / autem aliis bonis *meis* mobilibus et immobilibus et iuribus / *meis* *universis* *ubique* michi *pertinentibus* et *pertinere* debentibus / quovis iure, titulo seu causa *pregnatum*, si quem *dīcta* uxor *mea* / portat, michi *heredem universalem* instituo. Et si *dīcta* uxor / *mea* *pregnata non fuerit* vel *fuerit* et ad *lucem non venerit* vel *venerit* / et *decesse*rit *infra pupillarem etatem*, substituo ei et michi / *heredem universalem* instituo Mariam, *sororem meam*, *uxorem* / *Johannis Bertran* loci de Canilleu.

Hec est autem ultima voluntas / *mea*, quam laudo, *approbo* *quamque* iubeo et valere volo iure / testamenti, que si *non* valet iure testamenti saltim valere volo / (*iu*)re *codicillorum* aut alterius *cuiuslibet* ultime voluntatis / (*prout*) melius *de iure* et *alia* valere poterit et tenere.

Actum (est) hoc in *dīcto* loco de Cegudet, *parochie* d'Ordineu, sexta / decima die mensis *januarii*, *anno* a *Nativitate domini* milles(imo qua-) / *dringentesimo quadagesimo secundo*.

Sig+num *mei* *Bernardi* P(ellicer) / testatoris *predīcti*, qui hoc *meum* ultimum testamentum laudo, concedo / et firmo. /

Testes vocati et rogati a *dīcto* testatore *huius* rei sunt: *discretus* / *Guldmus* Canalill, *prebero* subvicarius de La Maçana; *Bernardus* Oliva, / *Johannes* Pal, *Raymundus* babot, *Petrus* Rossell, *Petrus* Rossell eius filius, et *Bernardus* Torer, *omnes* *parochie* d'Ordineu. /

14

1445, març, 5. Lloc de Mosquera (parròquia d'Encamp).

Inventari dels béns del difunt Bernat de l'Areny, mercader del lloc de Mosquera (parròquia d'Encamp), realitzat per la seva muller Dolça, per tal de poder recuperar el dot i rebre l'esponsalici i altres drets que a ella pertanyen.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 23) Manual de testaments núm. 2 del notari Guillem Carreu (ff. 51 v.-53 r.)

Inventarium bonorum Bernardi del Areny. /

Noverint universi. *Quod* die lune intitulata quinta mēsis marci / anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo quinquā- / gesimo tercio Dulcia, uxor / venerabilis Bernardi del Areny, quondam, mercatoris loci de Mosquera parochie d'Encamp, / dominaque potens et usufructuaria de omnibus bonis eiusdem viri sui et / per eadem virum suum in eius ultimo testamento, quod fecit et ordinavit / posse mei, Guillemi Carreu, notarii publici vallium Andorre tricesima / prima et ultima mensis januarii et anni predicti.

Relicta requisivit / [in presencia testium infrascriptorum] Guillem Moles, sagionem dictorum vallium pro domino Urgellensis episcopo, et me, / dictum notarium, quibus reciperemus inventarium de omnibus bonis dicti quondam Bernardi / del Areny, viri sui, cum ipsa velit et cupiat tenere dicta bona sub beneficio / inventarii pro conservacione dotis et sponsalicii ac aliorum iurium suorum. [Dicens / eadem Dulcia se ipsam fore pro actum manifestare et denunciare omnia bona dicti quondam viri sui in tantum quantum ipsa sciverit].

Quod / quidem inventarium fuit receptum et continuatum per dictum sagionem et me, / eundem notarium, in modum qui sequitur:

In primis dicta Dulcia manifesta- / vit in dictis bonis reperisse unum hospiciū situm in dicto loco de Mosquera, / confrontatum cum via publica, cum omnibus suis terriis, pratis, ortis, orta- / libus, iuribus et pertinentiis suis universis. /

Item en la entrada del dit hostel: tres / arque. /
Item tres selesbasts. /
Item una concha d'aram gran. /
Item una salpisa. /

Item en la cambra del menjador nou: /
Primo dos lits, en los quals havie / un cubertor listat. /
Item miga flacada listada. /
Item un sobrelit sotil. /
Item un lançol de li. /
Item un lançol de lana. /
Item un altro cubertor (sic) vermell / e vert de poca valor. /
Item una coçena e un capcal / de ploma. /
Item miga flacada ab listes / negres. /
Item en l'altro lit una fllaçada / blava ab listes blanques cominal. /
Item una miga flacada blanca / ab listes negres. /
Item ·III· sobrelits de poca vàlua. /
Item altra miga flaçada blanca / ab listes negres. /
Item un arquibanch, dins lo qual / havie les coses següents: /
Primo tres tovalles cominals. /

Item (*sic*) dos towallons. /
 Item altro towalló ab un lançol. /
 Item quatre stantes de trames e dues / de melsibons. /

Item en lo menjador nou: /
Primo una mesa ab son banch. /
 Item altro banch. /
 Item una caxa dins la qual / havia alguns libres ab un / saltiri e una correga. /
 Item alguns *excartaments* / de núpcies. /
 Item uns towallons ab un / sobrelit. /
 Item dos bancals blanchs / ab listes negres. /
 Item tres pitxés d'estany. /
 Item un bací de lautó. /
 Item tres candelobres. /
 Item un *saler* d'estany. /
 Item una planeta e una axa. /
 Item una salera *per* salar carn. /
 Item un oreller sotil. /
 Item una *serra*. /
 Item una bancha. /

Item en lo menjador vell: /
Primo un armari, dins lo / qual: pa ab unes tovalles. /
 Item dessus lo armari: una / rella e un tribe. /
 Item un martell de p(ar)edar / ab dues rodes de jugar. /
 Item un arquibanch, dins lo / qual havia ferrament vell. /
 Item bolcadors d'infants. /
 Item un morter de coure.
 Item dues ffarrades. /
 Item tres pitxés d'estany. /
 Item tres oles de coure, / dues petites e una migancera. /
 Item uns exugamans sotils. /
 Item un cànter d'aram. /
 Item una balesta de fust. /
 Item una scala e un scudeller. /
 Item tres banchs. /
 Item unes scardaces sotils. /
 Item dues fesés de carn salada. /
 Item tres posts. /
 Item un lumenar de ferre. /
 Item dues manetes ab un cint. /
 Item dues òrguenes. /
 Item dos broqués sotils. /

Item en la cambra del menjador / vell: dues tages d'argent, la una / daurada dintre l'autre
 (m)és petita. /

Item un lit ab un sobrelit. /
 Item miga flacada blanca ab / listes negres. /
 Item mes dos sobrelits de pocha / vàlua. /
 Item una coçena ab un capçal de ploma. /
 Item altro lit ab dues miges fflacades / sotils. /
 Item dos sobrelits sotils. /
 Item una cocena de pocha vàlua. /

Item miga flacada de pocha và- / lua ab un capçal de ploma. /
 Item unes òrguenes ab un sparker / de pocha vàlua ab un carcaix. /
 Item un sclaió (?) e dues squeles. /
 Item un strep de balesta e un arbrer. /
 Item quatre fauç de pocha vàlua. /
 Item un exol. /
 Item una dagua menys de fourre. /
 Item un pes de pesar dinés. /
 Item una barra hon havie molta / roba sotill de vestir. /

Item una caxa, dins la qual / havie l(e)s coses següents: /
Primo d(...)s de li [sotils] ab u(...) capa. /
 Item altra caxa dins la qual / havia ·V· plats d'estany grans. /
 Item dos plats d'estany miga *ncés*. /
 Item quatre greals petits ab un / trencat, d'estany, e un plat de terra. /
 Item un *saler* d'estany. /
 Item un altro *saler* d'estany. /
 Item un mandret (?). /
 Item un sach dins lo qual havie / encartament. /
 Item altro sach ab *encartament* / ab un libre ab lo cubertor *vermell*. /
 Item un coffret, dins lo qual / havie los ligars de la dita na / Dolça ab uns *patemostros* / de guayeta.

Item una spasa e tres posts. /

Item *en* la cuyna: tres banchs / clavillats. /
 Item un armari, dins lo qual / *tenen* pa e carn. /
 Item dues leçes e una scatadora. /
 Item dues leves e dues cuberteres. /
 Item una ola de coure petita ab / sa cubertora. /
 Item dos *cremallas*. /

Item *en* lo pastriny: una colgua / sense roba. /
 Item quatre pasteres. /
 Item una archa ab una pocha / de farina. /
 Item dues banques. /
 Item ·V· posts. /
 Item un *scudeller* de bredola. /
 Item dues calderes grans, / la una de pocha vàlua. /
 Item mes tres calderes miga *nceres*. /
 Item mes dues calderes petites. /
 Item tres oles de coure cominals. /
 Item una ola petita de coure. /
 Item una taça d'aram gran. /
 Item uns capfogués. /
 Item uns ferros plans. /
 Item una ola de terra ab una / vinagrera. /
 Item dues padeles de pocha và- / lua. /
 Item dues bacines de lautó, una / gran e l'altra petita. /
 Item una padela sotil. /
 Item una arpa e un cabaç. /
 Item dos ferrolls de forn. /
 Item quatre fesces de carn salada. /
 Item dos plates d'estany petits. /

Item dues greales de terra grans. /
 Item dues dotzenes de scudelles / e talladors, entre de fust e de terra. /
 Item una loceta e dos / cercles de farrada. /
 Item una destral de pocha vàlua. /
 Item una concha de fust trencada. /

Item en la cambra prop la cuyna: /
 Primo un lit ab dues miges ffla- / cades sotils e dos sobrelits sotils. /
 Item una coçena ab capçal de ploma / de pocha vàlua. /
 Item una altra colgua ab una fla- / çada. /
 Item un cubertor mig vert e mig / ver(me)ll sotil, e altres draps sotils. /
 Item (un) a roba de bruneta / fel(...) de vermell e de vert cominal. /
 Item una altra roba de blau / clar sotil. /
 Item dos sachs de sardill. /
 Item un sach de li squinçat. /
 Item un mantó de bruneta / ab un caperó de bruneta. /
 Item tres destrals e una scoda. /
 Item dos exadons e una / exada ab uns cremalls. /

Item en lo stable nou: un / timo ab sa balança ab una / dotzena de liures de ferre. /
 Item un aradre. /
 Item dos sobrelits squinçats. /
 Item dues corbes. /
 Item un jou ab un cuyro de / vaqua.
 Item tres arquets. /
 Item dues dotzenes de pells / de ovelles.
 Item una banasta ab lana. /
 Item una sach ab una po- / cha de lana.
 Item un torn nou ab un aliure. /
 Item una cartra ab ymes (?). /
 Item una flaçada squinçada. /

Item en l'altro stable: una / sella ab son fre. /
 Item dos cóms. /
 Item una archa en la / canera, dins la qual havia / ·VIII· sogues de cuyro. /
 ·X· formatges d'ovelles. /
 Item tres fes de carn sa- / lada ab un porquador. /

Item en la casa de la far- / gua de la qual fan celler: /
 Primo un vixell nou de ·VII· / quinals ple de vi prim. /
 Item (sic) una semal sotil e un / selló de terra. /
 Item (sic) una instra (?) de fust. /
 Item un embut. /
 Item un taulell, una banasta, / un cartró ab lana e una cestela / ab lana. /
 Item una taça d'aram sotil. /
 Item [tres] cartres ab menudes de lana. /
 Item un drap cruu blanch. /
 Item una banasta ab ·VIII· stantes / de duyta e quatre de stam. /
 Item altra banasta ab ·V· capdells / de sardill, ·V· stantes de burell negre / e quatre de
 mesclat. /
 Item un sach de sardill ab ·XXV· stantes / d'estam. /
 Item un striny ab un lançol ab ·X· / liures d'estam pentinats. /
 Item unes cardes noves de una / mà. /

Item una roba de bruneta de dona / folrada de blau. /
 Item altra roba de sanguini e dues / de vermell, de la dita na Dolça. /
 Item dues barres ab robes de / vestir sotills. /
 Item dos pitxés d'estany ab un *perpal*. /
 Item un torn. /

Item una altra casa situada al dit / loch de Mosquera, dins la qual havie: / una tina cominal.
 /
 Item quatre bóts. /

Item u(n ho)stal situat (al) loch apellat / "L'Ostal de Rricard", ab una terra / de *pertinències*
 del dit hostel. /

Item un altro hostel a Vila Stre- / mera, appellat "L'Ostal d'en Ramon / Vidal", ab totes ses
 terres, prats / e *pertinències* de aquell. /

Item dos cortalls an ravall. /

Item fa un censal lo farrer / d'Andorra, çò és Bortholí, de / ·XXXII· *sous* censals *per* preu de
 / ·XXXII· *lliures* de *proprietat*. /

Item fa Guillem del Areny, de / Mosquera, un altro censal / de ·XXVII· *sous* censals *per*
 preu / de ·XXVII· *lliures* de *proprietat*. /

Item fa Perich Ruscha, de Canilleu, / un altro censal de ·XXXV· *sous* annuals *per* preu de
 ·XXXV· *lliures*. /

Item d'en Sucarana, de La Cortinada, / ab carta, ·XXII· fflorins. /

Item d'en Guillem Moles, / d'Andorra, ·VII· fflorins. /

Item lo bestiar que es en lo dit / hostel: primo ·VIII· vaques. /

Item ·VIII· vidells. /

Item dos jonechs e una jone- / gua e un mul. /

Item (*sic*) bestiar de lana ·CXXXV· / bèsties, entre ovelles e marrans. /

Item ·XII· cabres. /

Item dos porcells. /

Item blat: manifesta que no / n'i havie pus de ·III· sesterons. /

Item dos creols. /

Item d'en Johan Bertran, Maria / muller sua e son fill Bertran, de / Canilleu, ab cartra: ·XV·
 / *lliures*.

Item una eugua e un rocí. /

Et hec et non alia bona dicta Dulcia manifestavit [et denunciavit] in dictis bonis / reperisse
protestans quod si de cetero aliqua alia bona dicti quondam viri sui inve- / nerit, *quod* ea possit
 adjungere in presenti inventario seu de eis facere / ad partem reportorium. De quibus omnibus et
 singulis / sit ut predicatur inventariatis dicta Dulcia petiit sibi / fieri atque tradi publicum
 instrumentum per me pre et subscriptum notarium.

Que / fuerit acta in dicto loco de Mosquera die, mense et anno / predictis, presente dicto
 sagione et me, dicto et subscripto notario, presenti- / bus eciam pro testibus Petro Thomas dicti loci
 de Mosquera, / Guilermo Berengarii mercatore loci d'Aix, et Ludovico Sent Andreu sedis / Urgelli, ad
 hec vocatis specialiter et assumptis. /

15

1446, febrer, 24. Lloc d'Andorra (parròquia d'Andorra).

Inventari dels béns de Barcelona, encara menor d'edat, filla i hereva universal del difunt Pere Pujalt, del lloc i parròquia d'Andorra, realitzat pels seus tutors i procuradors en motiu de la redacció dels seus capítols matrimonials amb Bartomeu, fill de Felip Faure, també del lloc i parròquia d'Andorra.

Arxiu del Tribunal de Corts. Fons Notarial (TC-N núm. 22). Manual de Testaments núm. 1 del notari Guillem Carreu (ff. 82 r.-83 r.)

Inventarium factum de bonis Barchinone, filie pupille et heredis universalis Petri Pujalt, quondam, loci Andorre.

Noverint universi. *Quod* cum ob doli maculam evitandam omnisque ffraudis suspicionis tollendam ne bona pupillorum manifeste pereant tutores et curatores de bonis ipsorum inventarium facere teneantur. Idcirco, nos, Raymundus Sabater, loci de Sospony, tutor testamentarius, et Johannes Areny, loci d'Encamp, tutor datus et assignatus per honorabilem curiam vallium Andorre persone et bonis Barchinone, filie pupille et heredis universalis Petri Puialt, quondam, loci Andorre, attendentes matrimonium fore contractum per[verba de (...)] inter dictam Barchinonam, pupillam, ex una, et Bortholomeum, filium vestri, Filipi Faure, [loci Andorre], infrascripti, partibus ex alia. Attendentes amplius in actu dicti matrimonii fuisse conventum et in pactum deductum, quod vos, dictus Filipus Faure, teneatis omnia bona dictae Barchinone sub beneficio inventarii sub certis pactis, modis et formis in capitulis dicti matrimonii contentis et expressatis, donec et quousque dictum matrimonium sit in facie sancte matris Ecclesie solemnizatum. Ideo adhibita ea solemnitate qua debuit adhiberi in presencia Johannis Pall, sagionis predictarum vallium pro domino Urgellensis episcopo, et testium infrascriptorum die et anno subscriptis amteposito, per manum subscripti notarii loco nostri, signo cru+cis Deique nomine invocato, scribi facere per manum publicam procuravimus fideliter in hunc qui sequitur modum:

Primo atrobam hun hostel / sitiati al loch d'Andorra / ab totes terres, prats, vinyes / e altres possessions del dit / hostel. /

Item hun cortal a La Comela / ab totes ses pertinències. /

Item los [mobles] dins lo dit hostel / són aquests: /

Primo una ola de coure / redona gran. /

Item més dues altres oles / de coure: la huna d'una instra (?), l'altra de miga instra (?). /

Item una caldera gran d'aran (*sic*) / que pot tenir entorn 'VI' far- / rades. /

Item altra caldera petita. /

Item un capsfoguers. /

Item 'IIII' dalls de pochà valor, / la hu ab ses ahines de picar. /

Item una serra. /

Item una balesta de fust / sens nou. /

Item hun perpal de miga mà. /

Item una spasa ab hun broquer, / antichs. /

Item una padeleta de fferre. /

Item dos exadons e una / exada. /

Item 'IIII' destrals de pochà / valor. /

Item 'III' relles oldanes. /

Item 'III' exoles. /

Item 'I' martell de podar. /

- Item ·II· podadores sotils. /
 Item ·V· fauços sotils. /
 Item ·I· lumen~~er~~ de fferre. /
 Item ·II· oles [de] terra. /
 Item ·II· lances, ·I· dart. /
 Item ·I· loça. /
 Item una todonera. /
 Item dues loces, ·I· bromadora·. /
 Item una ansa de caldera. /
 Item ·III· tribes cominals. /
 Item ·I· *parell* de cardots. /
 Item ·I· *parell* de pintes / de pintenar lana. /
 Item mort~~er~~ de coure. /
 Item una cervelera. /
 Item una sogua de cuyre / de ·III· braces e miga. /
 Item dos canastels de pescar. /
 Item ·I· arrer. /
 Item ·I· gipó de fustani / blanch. /
 Item ·XXI· talladós de fust. /
 Item ·I· panister de greals / ab ·III· conques. /
 Item [·III·] xanxetes (?) ab ·I· coç de fust. /
 Item una concha de fust graneta. /
 Item ·I· croç de balesta. /
 Item unes orguene [t]es. /
 Item ·III· selabasts. /
 Item ·II· *parells* de semals. /
 Item ·II· tovalles, ·I· exugamals (*sic*) / sotils, ·I· lançol sotil. /
 Item ·I· scala e ·I· jou. /
 Item una altra scala. /
 Item ·I· aradre. /
 Item dos arquets. /
 Item ·III· rascles. /
 Item ·III· *parells* de quartres. /

 Item en lo celler: una tina. /
 Item ·III· vixells. /
 Item ·II· cartrons veremaders. /
 Item una arca vella. /
 Item ·III· embuts, la hu gran. /
 Item una ampola de vidre ab son / stoig. /
 Item un altro cartró. /
 Item ·I· caxó petit. /
 Item ·I· aliure. /
 Item ·I· piguot ab una arpa. /

 Item [en la cuyna:] ·I· lumenera de ferre. /
 Item ·I· cremals. /
 Item una arca. /
 Item ·I· banch clavilat. /
 Item una bacia. /
 Item ·I· creol. /
 Item ·II· cantarells de terra. /
 Item una exada pedrera. /

Item ·I· poal. /
 Item *en* lo menjador: / ·I· torn *de* filar. /
 Item ·II· banchs, ·I· taula. /
 Item ·I· aliure. /
 Item ·I· arquibanch. /
 Item ·I· altre jou. /
 Item ·I· altre arquibanch. /
 Item altre cervelera. /
 Item una pipa que té *Pere* Sança. /

Et hec et *non* alia bona confi- / temur nos in *dñs* bonis *reperisse* / *protestantes quod* si de
 cetero aliqua / alia bona inveniremus, *quod* ea possimus in *presenti* inventario / adjungere seu de
 eis facere / ad *partem* reportorium.

Ad hec / ego, *dñs* Philipus Faure, sciens / *predicta* omnia et singula sit ut / *predictur* fore
 vera *predictum* inven- / tarium sub partis, modis et formis / in *dñs* capitulis contentis et
expressatis, / recipio et accepto ac tenere *promitto* / sub obligatione omnia bonorum / meorum.

Quod fuit actum in loco / Andorre Veteris vicesima quarta / die mensis ffebroarii anno a
Nativitate / Domini millesimo quadringentesimo / quadagesimo sexto.

Sig++na nostrum: / Raymundi Sabater et Johannis Areny, / tutorum *predictorum*, qui hec
 laudamus et firmamus. *Sig+num meum*, / Filipi Faure *predicti*, qui hec laudo et firmo. /

Testes huius rey sunt: venerabilis Andreas / d'Artedó, alias d'Alàs, mercator, et / Petrus
 Pales, loci Andorre. /

CAPÍTOL 8. BIBLIOGRAFIA

ALSINA i CATALÀ, Claudi; FELIU i MONTFORT, Gaspar; MARQUET i FERIGLE, Lluís; Pesos, Mides i Mesures dels Països Catalans, Curial, Barcelona, 1990.

Andorra Romànica, Govern d'Andorra-Fundació Enciclopèdia Catalana (Col. "Monografies del Patrimoni Artístic Nacional", 1), 1989.

ARIÈS, Phillippe; El hombre ante la muerte, Taurus, Madrid, 1983 (1977).

ARMENGOL i VILA, Lúdia; Aproximació a la història d'Andorra, Institut d'Estudis Andorrans, Andorra la Vella, 1989 (1983).

AURELL, Jaume; Els mercaders catalans al quatre-cents. Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470), Pagès editors (Col. "Seminari", Sèrie Catalònia, 5), Lleida, 1996.

BARAUT, Cebrià; "Andorra i les seves Institucions a la fi de l'Edat Mitjana", a Annals de la Segona Universitat d'Estiu. Andorra 83. La Baixa Edat Mitjana, Conselleria d'Educació i Cultura, Andorra, 1994. pàgs. 49-60.

BEJARANO RUBIO, Amparo; El hombre y la muerte. Los testamentos murcianos bajomedievales, Ayuntamiento de Cartagena. Concejalía de Cultura, Cartagena, 1990.

BROCÀ, Guillem M. de; Historia del derecho de Catalunya, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia (Col. Textos Jurídics Catalans, 1), Barcelona, 1985 (1918).

BRUTAILS, Jean-Auguste; La Coutume d'Andorre, Casal i Vall, (Col. "Monumenta Andorrana", 1), Andorra la Vella, 1965. 2ª ed.

CHIFFOLEAU, Jacques; La contabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320-vers 1480), École Française (Col. "Collection de l'Ecole Française de Rome", 47), Roma, 1980.

EQUIP BROIDA; "La viudez, ¿triste o feliz estado? (Las últimas voluntades de los barceloneses en torno al 1400)", a Las mujeres en las ciudades medievales, Universidad Autónoma, Madrid, 1984. pàgs. 27-41.

FIGAREDA i CAIROL, Pere; Les institucions del Principat d'Andorra, Rafael Dalmau Ed. (Col. "Episodis de la Història", 315-316), Barcelona, 1998.

HUIZINGA, Johan; El Otoño de la Edad Media, Alianza, Madrid, 1988 (1923).

LALINDE ABADÍA, José; "Los pactos matrimoniales catalanes", a Anuario de Historia del Derecho Español", 33 (1963). pàgs. 133-266.

LORCIN, Marie-Thérèse; "Les clauses religieuses dans les testaments du plat pays lyonnais aux XIVe et XVe siècles", a Le Moyen Âge", LXXVIII, 1972. pàgs. 287-323.

MAS CANALÍS, David, La casa andorrana tradicional, Govern d'Andorra. Conselleria d'Educació i Cultura, Andorra, 1989.

PIÑOL ALABART, Daniel; A les portes de la mort. Religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV, Edicions del Centre de Lectura, nº 62, Reus, 1998.

SABATER i TOMÀS, Antoni; Dret Civil d'Andorra, Promocions Literàries (Col. "Andorra històrica i literària", 5), Andorra, 1984.

VELA PALOMARES, Susanna; Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XV, Govern d'Andorra. Ministeri de Turisme i Cultura. Arxiu Històric Nacional, Andorra, 2002.

VINYOLES i VIDAL, Teresa; Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana (1370-1410), Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1976.

VINYOLES i VIDAL, Teresa; La vida quotidiana a Barcelona vers 1400, Rafael Dalmau Ed., Barcelona, 1985.

VINYOLES i VIDAL, Teresa; "Amagades darrera de la filosa, però presents. Les dones a l'Edat Mitjana", a "Estudis Baleàrics", 43 (1992). pàgs. 153-164.

VINYOLES i VIDAL, Teresa; "La vida privada a l'època gòtica a partir de la documentació matrimonial", a "Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols", 17, Barcelona, 1999. pàgs. 59-86.

ÍNDIX DE QUADRES

DISTRIBUCIÓ DELS INSTRUMENTS NOTARIALS PER DESENIS	8
DISTRIBUCIÓ DELS INSTRUMENTS NOTARIALS EN ELS MANUALS	8
ELS NOMS DE LES DONES	19
ELS NOMS DELS HOMES	20
EL RITUAL FUNERARI	22
EL LLOC D'ENTERRAMENT DE LES DONES	27
EL LLOC D'ENTERRAMENT DELS HOMES	28
AMB QUI ES VOL SER ENTERRAT	31
LES ALMOINES	36
PRODUCTES DISTRIBUÏTS A LES ALMOINES	39
DISTRIBUCIÓ DE LES MISSES PER PARRÒQUIES I GRUPS DE GÈNERE	42
OFICIS DIVINS DISTRIBUÏTS PER PARRÒQUIES I GRUPS DE GÈNERE (DONES)	45
OFICIS DIVINS DISTRIBUÏTS PER PARRÒQUIES I GRUPS DE GÈNERE (HOMES)	45
L'ACUMULACIÓ DELS SUFRAGIS	49
DISTRIBUCIÓ DELS GRUPS DE GÈNERE PER PARRÒQUIES	53
LES ESGLÉSIES	54
DISTRIBUCIÓ DELS TESTADORS I TESTADORES PER PARRÒQUIES	57
TESTADORS I TESTADORES QUE FAN LLEGATS A LES ESGLÉSIES PARROQUIALS D'ALTRES PARRÒQUIES	58
DISTRIBUCIÓ DELS LLEGATS A CONVENTS I MONESTIRS	61
LLEGATS A CONVENTS I MONESTIRS DITRIBUÏTS PER GRUPS DE GÈNERE	62
LLEGATS A ALTRES CENTRES RELIGIOSOS DE FORA DE LES VALLS D'ANDORRA	65
LLEGATS AL BACÍ	68
LLEGATS NO MONETARIS FETS A LES ESGLÉSIES	70
LES MARMESSORIES	78
VINCLES MARMESSOR-TESTADOR/A	79
VÍDUES I VIDUS	85
MENCIÓ DELS FILLS I LES FILLES EN ELS TESTAMENTS	86
LLEGATS FETS A LES MARES	93
ELS FILLS PÒSTUMS	99
ELS TUTORS	101
ELS HEREUS UNIVERSALS	106

ÍNDIX

CAPÍTOL 1. OBJECTIUS I METODOLOGIA	2
1.1. OBJECTIUS	2
1.2. METODOLOGIA.....	4
CAPÍTOL 2. FONTS	7
2.1. FONTS.	7
FONTS CONSULTADES.	7
2.2. PRESENTACIÓ DEL MATERIAL I COMENTARI DEL MATEIX	10
CAPÍTOL 3. MARC HISTÒRIC	12
3.1. CONTEXT HISTÒRIC: ANDORRA A LA BAIXA EDAT MITJANA (SEGLES XIV I XV) ...	12
3.2. TRETS GENERALS DELS TESTADORS	18
ELS NOMS	18
CAPÍTOL 4. LA RELIGIOSITAT I EL MÓN DEVOCIONAL	21
4.1. LA RELIGIOSITAT	21
LA MENTALITAT 21	
Preparació del cos	24
Acompanyament del cos	24
Enterrament del cos	25
On s'enterra el cos	25
Amb qui es fan enterrar	30
LA DESPREOCUPACIÓ RESPECTE EL RITUAL	32
Les almoines	33
LES MISSES	41
Tipologia de les misses	42
L'acumulació dels sufragis	48
4. 2. EL MÓN DEVOCIONAL	52
ELS LLEGATS PIETOSOS	52
Esglésies i capelles	54
Convents i monestirs.....	58
Centres religiosos de fora de les Valls d'Andorra	65
Importància i usos del bací	68

Llegats no monetaris	70
Les solidaritats, aparentment poc importants	72
CAPÍTOL 5. ELS VINCLES AFECTIUS	74
5.1. CONSIDERACIONS PRÈVIES	74
LA IMPORTÀNCIA DELS VINCLES AFECTIUS	74
EL DRET ANDORRÀ	75
ELS MARMESSORS	77
5.2. LA FAMÍLIA	81
LA VÍDUA I EL VIDU	81
LES FILLES I ELS FILLS	86
5.3. UNA MENCIÓ ESPECIAL A LA MARE	90
LA MARE	90
L'EMBARÀS	98
LA TUTORIA DELS FILLS MENORS D'EDAT	100
5.4. L'HEREU UNIVERSAL	106
Els hereus són els fills	106
Els hereus són els germans	107
Els hereus són els pares	107
L'hereu és el cònjuge	108
Els hereus són els néts	109
5.5. LES AMISTATS	110
ENTRE DONES (XARXES AMAGADES DE SOLIDARITAT FEMENINA)	110
AMB L'ALTRE SEXE	111
CAPÍTOL 6. CONCLUSIONS	113
CAPÍTOL 7. APÈNDIX DOCUMENTAL	116
CAPÍTOL 8. BIBLIOGRAFIA.....	150
ÍNDEX DE QUADRES.....	152
ÍNDEX	153